

TE M I D A T E M I D A

ČASOPIS O VIKTIMIZACIJI, LJUDSKIM PRAVIMA I RODU Br. 1, godina 12. Mart 2009.

Temide (*Themis*),
Mramorna statua iz Ramnusa, 300 st. e.,
Atina, Narodni muzej

Izdaje:

© Viktimološko društvo Srbije i „Prometej“, Beograd

Sva prava zadržana. Zabranjeno je svako umnožavanje ili preštampavanje bez dozvole izdavača

Adresa redakcije:

Viktimološko društvo Srbije, Dositejeva 1a,
11000 Beograd, tel/fax: + 381 11 3034232, e-mail: vds@eunet.rs

Savet časopisa:

Dr Nataša Mrvić-Petrović, Dr Slobodan Savić,
Dr Ivana Stevanović, Dr Branislava Knežić,

Počasni članovi Saveta časopisa:

Dr Dušan Cotič,
Dr Gerd Ferdinand Kirchof (Nemačka, Japan) i dr Mark Groenhuijsen (Holandija)

Glavna i odgovorna urednica:

Dr Nevena Petrušić

Zamenica glavne i odgovorne urednice/urednica teme broja:

Dr Vesna Nikolić-Ristanović

Sekretarka redakcije:

Marina Kovačević-Lepojević

Tehnička urednica:

Jasmina Nikolić

Redakcija časopisa:

Dr Nevena Petrušić, Dr Vesna Nikolić-Ristanović,
Dr Slobodanka Konstantinović-Vilić,
Dr Oliver Bačanović (Makedonija), dr Jo-Anne Wemmers (Kanada),
Dr Biljana Simeunović-Patić, mr Ruth Jamieson (Velika Britanija) i mr Sanja Čopić

Kompjuterska obrada sloga:

Tatjana Stojković

UDK

343.98

ISSN

1450-6637

Tiraž:

500 primeraka

Štampa:

„Prometej“

Izdavanje ovog broja finansijski je pomoglo:

Ministarstvo nauke Republike Srbije

Tema broja
Strukturalna viktimizacija

ČLANCI

**Human trafficking and legalized prostitution
in the Netherlands**

Dina Siegel.....5

Antropologija seksualne eksploatacije

Velibor Lalić

Želimir Kešetović 17

Trgovina ljudskim organima

Ljiljana Stevković.....33

OSTALE TEME

**Različite porodice, ista ljubav –
izazovi 2008. godine**

Zorica Mršević47

PRIKAZI SKUPOVA

**Obeležavanje desetogodišnjice
našeg časopisa *Temida***

Nevena Petrušić

Vesna Nikolić-Ristanović

Marina Kovačević-Lepojević 69

**Konferencija „Perpetrator Research
in Global Context“**

Jelena Grujić 73

PRIKAZI KNJIGA

Vesna Nikolić-Ristanović

**Preživeti tranziciju: svakodnevni život
i nasilje nad ženama u postkomunističkom
i postratnom društvu**

Slobodanka Konstantinović-Vilić 77

**Gerry Johnstone i Daniel Van Ness
Handbook of Restorative Justice**

Sanja Čopić..... 85

Theme

Structural victimization

SPECIAL ISSUE ARTICLES

Human trafficking and legalized prostitution in the Netherlands

Dina Siegel5

Anthropology of sexual exploitation

Velibor Lalić

Želimir Kešetović 17

Trafficking in human organs

Ljiljana Stevković.....33

OTHER ISSUE ARTICLES

Different families, same love – challenges of the 2008

Zorica Mršević47

CONFERENCE REVIEWS

Ten years anniversary of our journal *Temida*

Nevena Petrušić

Vesna Nikolić-Ristanović

Marina Kovačević-Lepojević 69

Conference „Perpetrator research in global context“

Jelena Grujić 73

BOOK REVIEWS

Vesna Nikolić-Ristanović

Surviving transition: everyday life and violence in postcommunist and postwar society

Slobodanka Konstantinović-Vilić 77

Gerry Johnstone i Daniel Van Ness Handbook of restorative justice

Sanja Ćopić..... 85

TEMIDA
Mart 2009, str. 5-16
ISSN: 1450-6637
DOI: 10.2298/TEM0901005S

Human trafficking and legalized prostitution in the Netherlands

DINA SIEGEL*

On 1 October 2000, the Netherlands became the first European country to legalize prostitution as a profession, with its rights and duties. On the other hand, this new Dutch law excluded those sex workers, who come from outside the EU. The majority of women working in the sex industry, who are considered illegal migrants in the Netherlands, had two choices: either leaving the country or disappearing into the illegal criminal circuit. For law enforcement and assistant services, it became extremely difficult to control the sector. In this paper, the consequences of the 'Brothel Law' are presented. What happens with illegal non-European sex workers in the Netherlands, how the problem of human trafficking is constructed in Dutch media and combated in the country, what could be learned from the 'Dutch case'? The paper aims to answer these questions and contribute to the general study on human trafficking and voluntary prostitution in Europe.

Keywords: prostitution, human trafficking, legislation, Netherlands

The 'Brothel Law'

A small bronze figure of a woman stands centrally located in the Red Light District of Amsterdam. The woman is waiting for a client at an open door. The title is *Belle*, and it says: „Respect sex workers all over the world.“ This is a Prostitute Monument, which was placed here in 2007 by the Prostitution Information Center (PIC). The message is clear – prostitution is a profession as any other work, it should be respected and protected.

* The author is Professor of Criminology at the Willem Pompe Institute, Utrecht University, The Netherlands. E-mail: d.siegel@uu.nl

On 1 October 2000, the general ban on brothels was lifted in the Netherlands. With this legislation, the Netherlands became the first European country, which legalized prostitution. The main aim was to legalize the adult, voluntary prostitutes (male and female) who possess a valid municipality permit, certifying that it has fulfilled the legal requirements to operate. (Daalder, 2007). In return, every sex worker has to submit an income tax declaration and pay taxes, as in any other legal profession.

Another official aim of the new legislation was to contribute to the governmental efforts for combating organized crime by introducing harsh punishments for offenders, who use violence, who exploit minors and who are involved in trafficking of humans for sexual exploitation.

The intention of the law was to offer European sex-workers social security and protection from criminal gangs. However, together with new developments concerning prostitution as a normal profession, other, more negative aspects became clear. The most important was that sex-workers from outside the EU were excluded from the law. Those non-European women who were working in legal brothels were banned from working in a legal environment. Two consequences could be expected as a result: either that they would leave the country for their homeland or for another European country, or that they would disappear into the illegal circuit becoming vulnerable to illegal entrepreneurs and various forms of criminal activities.

In the present paper I focus on the consequences of the new Dutch law in regard to human trafficking, illegal (and therefore often 'invisible' prostitution) and the efforts of Dutch justice and police to keep control on the situation. The question is what could be learned from this Dutch experience with legalization of prostitution and its (possible) mistakes.

Human trafficking

There is a broad literature on the social phenomenon of human trafficking, in addition to a huge number of governmental and non-governmental reports. The diversity of definitions, moral judgments and stereotypes of offenders and victims is great. Human trafficking is considered interchangeably an 'immigrant offence', organized crime activity, illegal labour, exploitation, deception, one of human smuggling variants, etc.

In general, human trafficking for prostitution could be understood in the context of the international debate on voluntary versus non-voluntary (forced prostitution), with a special emphasis on persons from non-EU countries.

In addition, human trafficking is also often associated with transnational organized crime. The members of criminal organizations, mainly from East European origin are believed to kidnap, deceive, sell and force young women to travel abroad, where they are exploited and mistreated in shabby brothels and window prostitution. In the last years these crime groups have even perfected their lies and recruitment methods by offering East European women jobs in high-tech companies, asking them to sign written contracts, which look authentic, or even setting up 'career days' with promises of profitable and respectful jobs (Hughes and Denisova, 2001; Hughes, 2002, Siegel and Yesilgoz, 2003).

The cross-border aspect is important in this context, because it emphasizes the link between migration and prostitution (Spencer, 2008:57). Different studies, however showed that such a link is sometimes very vague and often either there is no evidence of organized crime involvement (Siegel, 2005), or there is trafficking in a local, regional context (so-called 'loverboys' phenomenon in the Netherlands, see Bovenkerk e.a., 2006).

The poor economic situation in East European countries plays an important role in the explanation of human trafficking. While some authors argue that traffickers take advantage of low salaries and the high level of unemployment in East European countries in order to recruit young women for work in prostitution abroad (Bruinsma and Meershoek, 1999), in other sources, the economic situation is explained as a 'push factor' for women to make their free choice to look for better financial opportunities abroad (Siegel, 2005). In my on-going research among the Russian-speaking sex workers in the Netherlands I have found that most of them make their calculations, get information on conditions and dangers for potential sex work from friends and connections who work in the Netherlands, and finally make their decision to go abroad. Most of them never had any contact with organized crime and nobody forced them to leave for the Netherlands in order to work in sex industry. I do not exclude, however, the possibility that there are other women who could be possibly forced or manipulated to work in prostitution, as presented in numerous publications on this subject in the last years. These controversial initial thoughts of explanation form the basis for a debate on voluntary versus non-voluntary prostitution.

Voluntary prostitution versus human trafficking

Prostitution in the Netherlands occurs in different settings: window prostitution (mainly in Red Light districts of big cities), prostitution in official sex-clubs and brothels, escort prostitution, 06- prostitution (refers to call girls), sex services in massage and beauty parlors, couple clubs and saunas, home prostitution and streetwalking. The last one is considered the most dangerous and vulnerable to organized crime and exploitation activities.

The distinction between voluntary and forced prostitution is important especially for social workers and NGOs: naive girls, forced into prostitution, allegedly need their protection and help, in contrast to independent sex workers, those 'fallen women', who choose prostitution as occupation and therefore deserve all evils (Doezema, 2000; Markovska and Moore, 2008).

In literature about voluntary and forced prostitution, serious doubts have been expressed about one-sided stereotypes of women as innocent victims seduced by men – the merciless pimps who violently force them into prostitution (Hughes and Denisova, 2001; Siegel and Yesilgoz, 2003; Janssen, 2001; Siegel and de Blank, 2008). Different authors showed, however that many women made their own conscious choice to work in prostitution voluntarily and perceive themselves as independent businesswomen.

In addition, the prevailing image of a female prostitute as a victim of trafficking was challenged as well. According to the data of Van Dijk on prostitution related human trafficking in the Netherlands during the period 1997-2000, 25% of offenders appeared to be women (Van Dijk, 2002).

Research on different ethnic groups of sex-workers in the Netherlands (Siegel, 2005; 2007; Korf, 2005, Janssen, 2007, etc.) showed that most of them arrived to improve their economic situation, to support families and children who remained at home in their native countries. But there were also other 'push-factors', such as adventure, a combination of travel and business, etc. (Siegel, 2007).

There are about 25.000-28.000 sex-workers in the Netherlands (De Rode Draad, 2004; Gemeente Amsterdam, 2006). About 20% works in window prostitution (4.000 sex workers). In 2005-2006 approximately 8.000 prostitutes worked in Amsterdam, from them 25% (2000) in window prostitution, 25% in sex clubs, 49% in escort and at home, and 1% in street prostitution (Gemeente Amsterdam, 2006). Of all sex workers in the Netherlands, the largest group consists of non-EU women – the statistic data varies from 65 to 80 percent

(Janssen, 2007; De Rode Draad, 2004, etc.). In a research on clandestine prostitution in Amsterdam in 2004, East European and West African women prevailed (Korf, e.a., 2005:130).

'Migrant women who are involved in the sex industry are either constructed as being "legitimate" victims and to be so defined have to present themselves as trafficked women or they are seen as accomplices and deported to their country of origin if possible' (Spencer, 2008: 48). The role of the media is important in this context. 'Support measures (crack-downs) that are presented as mechanisms to cull people-trafficking, may confirm the public's perceived fears of immigrants as the 'other', which can add to the moral panic that is popularized through the media and political agenda' (Markovska and Moore, 2008: 122).

The media and various NGO's are spreading, in the Netherlands, images of non-European women as victims of human trafficking. On the other hand, the Dutch media repeatedly present the migrant sex-workers as 'illegal' and even 'criminal', associated with other illicit activities, such as drugs and arms trafficking, violent robberies, etc. Such a 'black and white' picture which is often reduced to a 'victims-offenders' presentation is not relevant any longer in the complex context of migrations and new forms of regulation of prostitution in the 21st century. In case of voluntary sex work, a combination of being a victim (either of pimps or of poor socio-economic conditions in their native countries) and an offender (often associated with illicit behaviour and illegal status) may lead to confusion and, therefore, demands much more detailed analysis on the part of 'story-makers' as well as politicians, assistant services and researchers.

It would be wrong, on the other hand, to claim that all sex workers (legal and illegal) are working voluntarily in the Netherlands, enjoying rights and privileges. Diverse cases concerning forced prostitution that took place in the last years show that the human trafficking for sexual exploitation phenomenon, though exaggerated in the media, does exist in the Netherlands (Coster van Voorhout, 2009). In 2007, a Turkish gang was dismantled who was running a prostitution ring of about 100 women from East Europe and the Netherlands (the so-called Sneep-case) (Van Hout, 2008). It is remarkable, in this case, that such a large-scale human trafficking activity took place in the licensed window prostitution.

In 2008, the District Court of Zwolle found, in a specific case of Bulgarian young women, that though there was no evidence of threats, they were

exploited because of their vulnerable position, including their illegal status and dependence on offenders (Coster van Voorhout, 2009:65).

Combating Human Trafficking

Human trafficking in the Netherlands is punishable by law under article 273f Wetboek van Strafrecht (Dutch Criminal Code), which introduces a broad concept of human trafficking, including not only sexual exploitation, but also wider forms of exploitation such as forced labour and trade in human body parts (Korvinus e.a., 2006:286).

Since 2000, Dutch police regularly controls sex establishments, to verify that minors or illegal aliens are not working as prostitutes. In 2007, the municipality of Amsterdam withdrew the licenses of 30 different sex businesses, accusing them of breaking the existing laws.

However, not only law enforcement takes measures as a result of the prevailing image of human trafficking and the active role of organized crime. The city council of Amsterdam applies also administrative measures, 'trying to curb brothels in order to cut crime'. In 2008, the city council started 'cleaning up' the historic Red Light district, buying up brothels and renting windows to fashion designers. The main idea behind this operation was to combat organized crime groups, which operate in the area, especially East European gangs. These criminal organizations allegedly traffic women from the former Soviet Union and other East European countries for window prostitution and brothels. Closing up of the brothels became possible since 1 June 2003, when the Public Administration Probity in Decision-Making Act (BIBOB - Wet Bevoordering Integriteitsbeoordelingen door het Openbaar Bestuur) entered into force. According to this law, administrative authorities are allowed to decide on whether or not to grant a permit, subsidy or building contract to an organization or a company. They may refuse this if they only suspect that criminal activity or presence of criminal group in any form is involved. In 2007 and 2008, two of the most famous sex clubs in Amsterdam were closed under this BIBOB law.

Another measure to combat organized crime, including forced prostitution, taken by municipalities of different Dutch cities was closing up the streetwalking zones. In Amsterdam the Theemseweg, an official place for streetwalking prostitution was closed in 2003. When after introducing the Brothel Law in 2000 many non-EU prostitutes left the legal brothels and window prostitution in the Red Light District, many of them came to work

on the Theemseweg. The majority of these prostitutes were illegal migrants from East Europe. However, in 2003, the city council stated that many of these women were victims of human trafficking and there were signs of organized crime activities in the area, such as illicit trade in hard-drugs and arms. The closing up of the Theemseweg led to pushing these illegal prostitutes further to the arms of violent organized crime groups, to a wider spread of street prostitution around Amsterdam and other Dutch cities, to the displacement of the problem and loss of control and of ability to provide medical and psychological assistance.

Effects of the legalization nine years later

For generations the Netherlands has had the reputation of a very liberal, tolerant, open country, where the spirit of free entrepreneurship prevailed and where there were plenty of opportunities to engage in any kind of business and occupation. Becoming the first European country that decides to legalize prostitution is therefore a logical and not unpredicted step. The question is however, what are the effects of this legalization? Did prostitution become an equal and socially accepted occupation? Did Dutch authorities achieve their goals in combating organized crime and human trafficking? And what happened with the 'illegal' sex workers who had no luck to have an EU citizenship?

In 2001-2002, the researchers of the Dutch Verwey Jonker Institute tried to make some first estimations of the effect of the legislation (Goderie et al. 2002). Their conclusion was that one year after the introduction of the law, prostitutes without a legal status in the Netherlands were not only still active in sectors that were difficult to control, such as streetwalking and escort (call) business, but they were also present in licensed window prostitution and in sex clubs, much like the situation before 2000.

In 2006 in a new evaluation of the law and its implementation was conducted by the Regioplan (Dekker, e.a. 2006). The conclusion was that in spite of the efforts of the law enforcement there were still minors and illegal immigrants in the Dutch sex industry. Especially escorts (and call-services) were extremely difficult to control, because they were not 'territorially organized' and therefore out of a municipal license-policy (ibid: 86). In addition, it looks like that in the illegal circuit there came a new wave of sex-

workers, who advertised and communicated with their clients via websites and mobile telephones (ibid).

The interviews with the licensed sex workers about their social position in Dutch society showed that it was not improved since the introduction of the new law. Sex workers did not get more respect and acceptance, the image of an independent sex worker remained negative and was often associated with criminality (ibid).

The recent research of the Scientific Research and Documentation Center of the Ministry of Justice emphasized that there appeared a paradoxical situation: 'where formerly commercial operation was prohibited and is now legalized, prostitutes and operators feel that the *regulations* have become stricter, whereas in practice it is a matter of stricter *enforcement*' (Daalder, 2007:94). The police are inspecting licensed sex businesses more often than non-licensed (Daalder, 2007:93). In the non-licensed businesses, therefore, the number of 'illegal foreign nationals' is reduced (ibid: 97). On the other hand, the illegal sector remains almost unapproachable for research. It is very difficult to estimate the extent of both voluntary and forced prostitution particularly in clandestine clubs and escort services.

Conclusion

A Prostitute Monument in the Red Light District in Amsterdam symbolizes the new Dutch legislation of prostitution as an equal, legal and respected profession, without the negative consequences of the 'Brothel Law'. Similar to other West European countries and in contrast to the wide publicity, there is still not enough empirical data in the Netherlands on these consequences. And when there are no facts and knowledge, there is a lot of imagination and fear. The image of the Netherlands, as a country where everything is permitted with its legalized prostitution and which attracts and facilitates human traffickers from all around the world is a myth. Human trafficking actually became the main target of the Dutch authorities and one of the reasons to introduce the new legislation. However, as a social phenomenon human trafficking is limited in Dutch media and in public debate to a vague generalized abstraction, which does not distinguish between voluntary independent sex workers and the cases of violent exploitation (as mentioned above).

From various evaluation reports and criminological research, the conclusion could be drawn that in spite of the legalization and strict inspections, the non-EU sex workers, mainly from East Europe, are still active in both legal and illegal prostitution in the Netherlands.

Legalization has also done nothing to diminish the taboo associated with the sex trade. There is still discrimination and stigmatization of this profession. Many prostitutes face, for example, refusals of banks to grant mortgages. Though there is almost no public discussion of the moral side of prostitution (in contradiction to, for example, the Scandinavian countries) especially migrant prostitutes are often associated in the media with illicit activities and crime.

Such stereotypes and stigmatization of prostitutes, in combination with moral panic on violent human trafficking and organized crime activities led to drastic measures from the side of the local municipalities. Closing streetwalking zones and applying the BIBOB law to refuse licenses for sex businesses are some of them. The local decision of the city council of Amsterdam to transform the Red Light District from an organized crime meeting place into the art and design center is another result of the changing legislation. Only tourists who come to the sin-city of Amsterdam for sex and drugs, but for Rembrandt and Van Gogh are welcome from now on. In my view, this is just wishful thinking!

References

ABC (2004) Amsterdam: De Rode Draad

Bovenkerk, F, Van San, M., Boone, M., Boekhout van Solinge, T. and Korf D. (2006) *Loverboys of modern pooierschap*. (Loverboys or modern souteneurship). Amsterdam/Antwerp: Augustus.

Bruinsma, G. and Meershoek, G. (1999) Organized Crime and Trafficking in Women from Eastern Europe in the Netherlands, in Williams, Ph. (ed.) *Illegal Immigration and Commercial Sex*. The New Slave Trade. London: Frank Cass, pp. 105-118.

Coster van Voorhout, J. (2009) *Human trafficking for labour exploitation. A framework for implementation of the crime of human trafficking for labour exploitation as defined in the European Council Framework Decision in EU countries*. Utrecht: Kennispunt Faculteit Recht, Economie, Bestuur en Organisatie

Daalder, A. (2007) *Prostitution in the Netherlands since the lifting of the brothel ban*. WODC: deel 249a. The Hague: BJU.

Dekker, H., Tap, R. and Homburg, G. (2006) *Evaluatie opheffing bordeelverbod. De sociale positie van prostituees 2006*. (Evaluation lifting brothel ban. The social position of prostitutes 2006). Amsterdam: Regioplan/WODC.

Doezema, J., (2000), Loose Women or Lost Women? The re-emergence of the myth of 'white slavery' in contemporary discourses of 'trafficking in women', in: *Gender Issues*, vol. 18, no.1, pp. 23-50.

Gemeente Amsterdam (2006) *Hulp, advies- en gezondheidscentrum voor prostitutie en uitbreiding opvang en ondersteuning voor slachtoffers van mensenhandel*. (Help, advice and health center for prostitution and extension of absorption and assistance for victims of human trafficking)

Goderie, M., Spierings, F. en Ter Woerds, S. (2002) *Illegaliteit, Onvrijwilligheid en Minderjarigheid in de Prostitutie Een Jaar na de Opheffing van het Bordeelverbod*. (Illegal, Forced and Minor Prostitution One Year After Lifting the Brothel Ban). Den Haag: Verwey Jonker Instituut. WODC Ministry of Justice.

Hughes, D. (2002) *Trafficking for Sexual Exploitation: The Case of Russian Federation*. IOM.

Hughes, D. and T. Denisova (2001) The Transnational Political Criminal Nexus of Trafficking in Women from Ukraine, *Trends in Organized Crime* 6 (3 & 4), pp. 43-67

Janssen, M-L. (2007) *Reisende sekswerkers: Latijns – Amerikaanse vrouwen in de Europese prostitutie*. (Traveling sex-workers: Latin American women in the European prostitution). Apeldoorn: Het Spinhuis

- Korf, D., Van Vliet, E., Knotter, J. and M. Wouter (2005) *Tippelen na de zone. (Picking up behind the zone)* Amsterdam: Rozenberg.
- Korvinus, D., Koster, D. en De Jonge van Ellemeet, H. (2006) Mensenhandel: het begrip uitbuiting in art. 273a SR, *TREMA*, 7, pp. 286-290
- Markovska, A. and Moore, C. (2008) Stilettos and steel toe-caps: legislation of human trafficking and sexual exploitation, and its enforcement in the UK and the Ukraine, in: Van Duyne, P., Harvey J., Maljevic, A., Scheinost, M., Von Lampe, K. (eds.) *European crime-markets at cross-roads: Extended and extending criminal Europe*. Nijmegen: Wolf Legal Publishers, pp.121-151
- Siegel, D. (2005) Recent Trends in Women Trafficking and Voluntary Prostitution: Russian-speaking Sex-Workers in the Netherlands, *Transnational Crime*, 4 (1), pp. 4-23.
- Siegel, D. (2007) Nigeriaanse madams in de mensenhandel in Nederland, (Nigerian madams in the human trafficking in the Netherlands), *Justitiele Verkenningen*, 33 (7), pp. 39-49.
- Siegel, D. and De Blank, S. (2008) Vrouwen die in vrouwen handelen. De rol van vrouwen in criminele netwerken (Women who traffic women. The role of women in human trafficking networks), *Tijdschrift voor Criminologie* 50 (1), pp. 35-48.
- Siegel, D. and Yesilgoz, Y. (2003) Natashas and Turkish men: new trends in women trafficking and prostitution, in: Siegel, D., Van de Bunt, H. and Zaitch, D. (eds.) *Global Organized Crime. Trends and developments*. Dordrecht: Kluwer Academic Publisher, pp. 73-84.
- Spencer, J., 2008, Media constructing organized crime concepts in an extended criminal Europe: Trafficking women for sexual exploitation, in: Van Duyne, P., Harvey J., Maljevic, A., Scheinost, M., Von Lampe, K. (eds.) *European crime-markets at cross-roads: Extended and extending criminal Europe*. Nijmegen: Wolf Legal Publishers, pp. 43-63
- Van Dijk, E. (2002) *Mensenhandel in Nederland 1997-2000 (Human trafficking in the Netherlands 1997-2000)*. Zoetemeer: KLPD.
- Van Hout, L. (2008) *Schone Schijn. De signalering van mensenhandel in de vergunde prostitutiesector. (Beautiful Shine. Signals of human trafficking in licensed prostitution sector)*. Master thesis. Erasmus University Rotterdam

Trgovina ljudima i legalizovana prostitucija u Holandiji

Prvog oktobra 2000. godine Holandija je postala prva evropska zemlja koja je legalizovala prostituciju kao profesiju, uz odgovarajuće regulisanje prava i obaveza. Sa druge strane, ovaj novi holandski zakon je isključio seksualne radnice/ke koji dolaze iz zemalja van Evropske unije. Većina žena koje su radile u seks industriji, a koje su se smatrale ilegalnim migrantkinjama u Holandiji imale su dva izbora: ili da napuste zemlju ili da se uključe u ilegalne kriminalne aktivnosti. Za kriminalističke službe i službe za podršku, postalo je veoma teško da kontrolišu sektor. U ovom radu, predstavljene su posledice „Bordel zakona“. Šta se dešava sa neevropljanima zaposlenim u seks industriji, kako je predstavljen problem trgovine ljudima u holandskim medijima i kako mu se suprotstaviti, sta možemo naučiti iz slučaja Holandije? Cilj ovog rada je da pruži odgovor na ova pitanja i da generalno doprinese bavljenju problemima trgovine ljudima i dobrovoljnom prostitucijom u Evropi.

Ključne reči: prostitucija, trgovina ljudima, pravna regulativa, Holandija

TEMIDA
Mart 2009, str. 17-32
ISSN: 1450-6637
DOI: 10.2298/TEM0901017L

Antropologija seksualne eksploatacije

VELIBOR LALIĆ*,
ŽELIMIR KEŠETOVIĆ

Uradu autori posmatraju seksualnu eksploataciju iz antropološke perspektive, odnosno osvetljavaju racionalnu, etičku, emotivnu i mitološku dimenziju ljudske seksualnosti. Nakon situiranja fenomena u društveni, odnosno istorijski kontekst, autori nešto detaljnije posmatraju seksualnu eksploataciju u savremenoj epohi, da bi na tragu relevantnih mislilaca zaključili da pitanje ukidanja seksualne eksploatacije nije formalno-pravno, već političko i ekonomsko pitanje. Naime, za prevazilaženje seksualne eksploatacije nisu dovoljne pravne norme, već uspostavljanje istinski ravnopravnih političkih i ekonomskih odnosa u savremenim društvima.

Ključne reči: seksualnost, eksploatacija, trgovina ljudima, antropologija

Uvod

Trgovina ljudima u svrhu seksualne eksploatacije aktuelna je naučno-istraživačka tema. Kada se govori o seksualnoj eksploataciji termin trgovina ljudima¹ postao je uobičajen u teoriji i praksi. Iako često tekstovi o savremenoj trgovini ljudima počinju sa tezom o razlikovanju ovog pojma od prostitucije po kriterijumu dobrovoljnosti, feministi/feministkinje kritikuju takav

* Mr Velibor Lalić je istraživač u Defendologija centru za bezbednosna, sociološka i kriminološka istraživanja u Banjaluci, RS, BiH. E-mail: lalicv@teol.net

Dr Želimir Kešetović je docent na Fakultetu bezbednosti Univerziteta u Beogradu, E-mail: kzelimir@yahoo.com

¹ Opširnije šta se smatra trgovinom ljudima vidi: *Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children*, Supplementing the United Nations Convention Against Transnational Organized Crime, United Nations 2000.

pristup jer smatraju da nema dobrovoljne prostitucije², odnosno da je ona rezultat teških ekonomskih uslova i inferiornosti žene u društvu. Da bi izbegli te sporove, koristimo termin seksualna eksploatacija koji obuhvata razne vidove iskorišćavanja seksualnosti u društvenom prostoru.

Može se primetiti da seksualna eksploatacija ima duboke korene u istoriji ljudskog roda i da je prisutna gotovo u svim kulturama savremenog sveta, bez obzira na ekonomsku razvijenost, političko uređenje ili religijsku pripadnost stanovništva. Pojam ljudske seksualnosti vrlo je kompleksan i može se posmatrati sa raznih aspekata poput biološkog, psihološkog, kulturnog, političkog, pravnog, filozofskog, teološkog ili religijskog. Poimanja ljudske seksualnosti menjala su se u zavisnosti od konkretnih istorijskih i društvenih prilika. U savremenom svetu prisutna je raznovrsnost seksualnih identiteta, kao što su heteroseksualnost, homoseksualnost (ženska ili lezbijska i muška ili gej), biseksualnost, zatim transeksualnost i samim tim prisutni su razni modaliteti seksualne eksploatacije. Antropološki pristup važan je za razumevanje fenomena seksualne eksploatacije, mada u dosadašnjim istraživanjima tome nije posvećena adekvatna pažnja. Antropološki pristup nekom društvenom problemu polazi od univerzalne ljudske prirode, od ljudskih potreba i vrednosti i načina kako se te potrebe ispoljavaju i zadovoljavaju u konkretnim društvenim i istorijskim prilikama. Antropologija proučava ono što je zajedničko za sve ljude, bez obzira na društvene, kulturne ili lične razlike. Istoričnost i konzistentnost seksualne eksploatacije u većini kultura opravdava činjenicu da se seksualna eksploatacija posmatra i s antropološkog stanovišta.

Cilj ovog rada jeste da ukaže na značaj antropološkog pristupa u istraživanju raznih oblika seksualne eksploatacije, bez pretenzije da se ulazi u dublju analizu ovog kompleksnog problema. U radu će se prvo govoriti o nekim aspektima seksualnosti, zatim će se u kratkim crtama izložiti istorijski kontekst seksualne eksploatacije, nakon čega će se ukazati na odnos ljudske prirode, savremenog društva i seksualne eksploatacije. Kao izvor podataka u ovom radu korišćena je relevantna sociološka i filozofska literatura i drugi sekundarni izvori o seksualnoj eksploataciji.

² Prostitucijom se smatra (lat. *Prostitutio* – blud) oblik mentalno-socijalnih devijacija; opštenje žena sa muškarcima bez emocionalnog odnosa pri izboru partnera, vršenje seksualnih odnosa uz naknadu (Bošković Milo, *Kriminološki leksikon*, Matica srpska, Univerzitet u Novom Sadu, 1999, str. 280). Pored ženske, postoji i muška prostitucija. Opširnije vidi: Milosavljević Branko, *Socijalna patologija i društvo*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 1997, str. 85.

Različite dimenzije seksualnosti

Društvena stvarnost je višeslojna. Ona obuhvata racionalno logičku (logos), etičku (etos), emotivnu (eros) i mitološku (mitos) dimenziju. Razumevanje ponašanja zahteva poznavanje dubinskih struktura duha i tela (Šušnjić, 2002: 175). Na racionalnom nivou u svim istorijskim epohama može se pratiti takav odnos prema seksualnosti. To je odnos društvene moći i nemoći. Kako J. Baudrillard navodi, od industrijske revolucije do sada, materijalna dobra, jezik i seksualnost doživljavaju sveobuhvatni preobražaj koji karakteriše širenje političke ekonomije ili produbljivanje zakona vrednosti (Baudrillard, 1991: 130). Otto Weininger tvrdi da je prostitucija kao pojava svojstvena samo čoveku, u životinjskom svetu nema prostitucije (Weininger, 2007: 338). M. Foucault ukazuje da seksualnost nije nešto prirodno dato, već da je konstruisana delovanjem društvenih normi. Foucault smatra da je seksualnost uvek povezana sa društvenom moći i nije oduvek postojala već je stvorena kroz proces razvoja duštva i da tek u modernom društvu postaje svojina čoveka (Foucault, 1992). U današnjem svetu, posebno u nerazvijenim i siromašnim društvima, marginalizovane društvene grupe često nisu vlasnici svoje seksualnosti. Najbolji pokazatelji su prodaja dece i žena u svrhu eksploatacije u nekim kulturama, recimo kod Roma, zatim u Indiji ili Nigeriji (Lalić, 2007: 40 i 17). U savremenoj civilizaciji, koja ne stvara uslove za dublje razumevanje uloge i značaja seksualnosti u ljudskom rodu, seksualnost ima komercijalno značenje tj. značenje robe. Dakle, u savremenim društvima vrši se proizvodnja, razmena i potrošnja seksualnosti. Ako prihvatimo tu tezu, moguće je govoriti o političkoj ekonomiji seksualnosti i seksualne eksploatacije. Pošto je seksualnost roba kao i svaka druga, onaj ko raspolaže većom količinom društvene moći privilegovan je u odnosu na druge. Ekonomija je uvek racionalna delatnost čiji je cilj ostvarivanje materijalne vrednosti. Tako je i sa seksualnošću, ona se često koristi kao sredstvo za promenu položaja pojedinca u društvenoj strukturi, na način da pojedinac upotrebi svoju seksualnu privlačnost ili svoju seksualnost kao robu. Taj spoj je vršen *raciom*, proračunom ili računicom (kalkulusom). Seksualna eksploatacija na racionalnoj ravni može se shvatiti i na sledeći način: seksualnost ima upotrebnu i prometnu vrednost, pa onda zašto ne kupiti seks ako je dostupan na tržištu i na taj način zadovoljiti svoju seksualnu potrebu? Seksualna eksploatacija može se posmatrati i iz sledeće perspektive: žrtve su žene i deca, a korisnici najčešće muškarci. Čovek vremenom stiče veću društvenu moć, odnosno penje se na društvenoj lestvici, dok istovremeno pada

na biološkoj, čime opada njegova seksualna privlačnost kod suprotnog pola. Ono što je konstanta jeste da seksualni ukus ostaje isti kao i kada je čovek bio mlad.³ Ukus je konstanta, i on se teško menja. Sa druge strane mlade žene visoko kotiraju na biološkoj lestvici i seksualnoj privlačnosti, dok mnoge od njih na društvenoj lestvici stoje nisko. Prostor između jeste nevidljivi prostor seksualne eksploatacije. Taj odnos je ekonomski odnos ili prostor političke ekonomije seksualne eksploatacije. Ovaj pristup je moguće i produbiti, pa posmatrati kupovinu seksualnih usluga u slučaju prostitucije kao prost oblik razmene, a različite oblike kohabitacije partnera između kojih postoji diskrepanca u fizičkom izgledu, starosti i ekonomskoj, odnosno društvenoj moći u kome pored fizičke seksualnosti postoji i privid razmene osećanja, kao znatno kompleksniji oblik razmene.⁴

Seksualnost ima i etičku komponentu. Svako društvo ima društvene norme koje regulišu shvatanja seksualnosti, odnosno ono što se smatra kao dobro ili kao zlo kada je seksualnost u pitanju. Primera radi, hrišćanska etika u pojam seksualnosti uvela je pojam stida. Svaki seksualni odnos mimo bračne zajednice nije prihvatljiv sa stanovišta hrišćanske etike. Hrišćanska etika seksualnost svodi na biološku funkciju (Sveto Pismo starog i novoga zaveta: 2003)⁵ pri tome negirajući druge dimenzije seksualnosti poput duhovne ili mitske. Denis Diderot, prosvetitelj, u svojoj knjizi *Put oko sveta Luja Antoana od Buganvila*, a kasnije i u dodatku knjige, kritikovao je hrišćanske seksualne norme. U jednom pasusu starac sa Tahitija ukorava Buganvila i njegove prijatelje zato što su doneli zlo evropske civilizacije, uključujući i seksualni stid i krivicu, u njegovu zemlju (Pery, 2000: 175). Međutim, teško da *membrane* hrišćanske etike mogu zaustaviti političku

³ Iako nema sistematskih istraživanja o starosnoj strukturi korisnika seksualnih usluga, ne može se tvrditi da su u većem broju korisnici seksualnih usluga sredovečni i stariji muškarci, ali može se reći da su prisutne tendencije koje ukazuju na to. Primera radi, lica koja su lišena slobode u Republici Srpskoj (BiH), u Derventi i Banjaluci tokom 2007. i 2008, koja se terete za trgovinu ljudima u svrhu seksualne eksploatacije su ekonomski dobrostojeći muškarci starije dobi, ili kako se u žargonu kaže *vremešne lokalne gazde*. Vidi: S. Karić, *Presječen lanac prostitucije*, Nezavisne novine, Banja Luka, 18. 12. 2007, N. Morača, *Optuženi pedofili pušteni iz pritvora*, Nezavisne novine, Banja Luka, 29. 6. 2008. Takođe, kao primer može se navesti skandal u vezi prostitucije na Pravnom fakultetu u Sarajevu – Odeljenje u Tuzli, u koji su umešani univerzitetski profesori. Vidi: *Privedene studentkinje zbog prostitucije*, Nezavisne novine, Banja Luka, 20. 9. 2008.

⁴ U tom smislu danas počinje da se govori i o subkulturi „sponzoruša“, mada fenomen nije ograničen isključivo na žene.

⁵ „ i blagoslovi ih Bog i reče im Bog: „Rađajte se i množite se, i napunite zemlju, i vladajte njom... “ (Prva knjiga Mojsijeva koja se zove Postanje glava 28, strana 1.).

ekonomiju seksualne eksploatacije. To je isto kao i sa regularnom ekonomijom. Naime, kada bi se ekonomija rukovodila principima etike onda bi propala, etika je ta koja bi trebala da se prilagodi ekonomiji a ne obrnuto. Zašto bi bilo drugačije i sa političkom ekonomijom seksualne eksploatacije – zar one ne počivaju na istim principima!? Između ostalog, kao jednostavan dokaz ove tvrdnje može se navesti učestalost seksualnih skandala u koje je uključeno i sveštenstvo, posebno katoličke crkve.⁶ U antičkom svetu pristup seksualnosti bio je sasvim drugačiji, znatno liberalniji od hrišćanskog shvatanja. U antičkom gradu Efesu, primera radi, bordel se nalazio na lokaciji između čuvene Celzusove biblioteke i drugih ključnih mesta društvenog života (Erdemgil, 2006: 82). Interesantan je podatak da je Celzusova biblioteka bila povezana podzemnim prolazom sa bordelom (Mijalković, 2005: 27). Prostitucija u Efesu bila je legalno zanimanje. Čovek organizuje svoj prostor na način kako mu je organizovan duh, što govori u kojoj meri je seksualnost zauzimala važno mesto na lestvici vrednosti antičkog čoveka. Što se tiče shvatanja seksualnosti u budizmu, iako je seks normalan deo laičkog života, Buda je generalno imao loše mišljenje o njemu. Odbacivao ga je kao “seosku stvar” (*gama dhamma*, D.I,4), tj. kao prostu, nerafiniranu i profanu. Razumevao je da pojačana želja za čulnim zadovoljstvima (*kamacchanda*) izaziva fizički i psihički nemir i da to skreće našu pažnju sa duhovnih aspiracija i ometa meditaciju. Ohrabrivao je svoje ozbiljnije laičke sledbenike da ograniče svoje seksualno ponašanje ili da prihvate celibat (*brahmacariya*). Od monaha i monahinja se, naravno, očekivalo da poštuju zavet celibata. Međutim, iskustvo pokazuje da uzimanje zaveta celibata, a da nismo spremni za to, jeste sve drugo samo ne korisno. Konstantna borba protiv i poricanje seksualne želje može stvoriti više problema nego što ih rešava. Treće od pet pravila morala, osnovnih pravila budističke etike, kaže da bi trebalo izbegavati zloupotrebu seksa. U tom smislu bilo kakav seks koji bi uključivao eksploataciju, nepoštenje i prisilu ili koji na bilo koji način nije dobrovoljan, predstavlja kršenje trećeg Pravila.⁷ Pristup ljudskoj seksualnosti u islamskoj religiji znatno je liberalniji u odnosu na hrišćanstvo. Seksualnost se shvata kao prirodan deo ljudskog života, ali je situirana u bračnoj zajednici, pri čemu čak i Kuran, a pogotovo šerijatski propisi, prilično precizno utvrđuju ekonomske

⁶ Opširnije vidi: Catholic sex abuse cases http://en.wikipedia.org/wiki/Roman_Catholic_sex_abuse_cases. Veb sajt posećen 10. 11. 2008.

⁷ Navedeno prema Dhammika, S., *Budizam i seksualnost*, na <http://www.yu-budizam.com/lib/dhammika/seks.html>, Veb sajt posećen 10. 11. 2008.

i druge odnose i prava i obaveze supružnika. Žena ima značajnu ekonomsku samostalnost, a ideja prodaje seksualnih usluga, odnosno prostitucije je strogo zabranjena.⁸

Naredna dimenzija seksualnosti jeste *eros*. Ona treba da da odgovor na pitanje koju ulogu *eros* ima u duhovnom razvoju čoveka. Iako se u savremenim shvatanjima u naučnim, filozofskim i čisto etičkim okvirima delovanje *erosa* posmatra između krajnosti moralizma ili *eroskog biologizma* (Macukas, 2005: 102), oba shvatanja nisu u stanju da definišu ontologiju *erosa* već se zadovoljavaju njegovim moralnim ili fiziološkim opisivanjem u odnosu na društveno okruženje. Pristalice moralizma veruju da je *erosni* (ljubavni) čin dozvoljen samo u okvirima dozvoljenih granica, prvenstveno braka. Pristalice *erosnog biologizma* odbacuju ovakva shvatanja i smatraju neprihvatljivim svaku etičku i pravnu regulisanost u pojavama *erosnog instinkta*. Apologete ovih shvatanja govore o slobodi *erosnih* odnosa koji su jedini u stanju da obezbede zdrav i slobodan razvoj ličnosti (Macukas, 2005: 102). Zagovornici i jednih i drugih shvatanja zapostavljaju antičko mitološko i filozofsko shvatanje *erosa*, kao sile koja gospodari kako kosmičkim tako i egzistencijalnim razmerama, drugim rečima nešto božansko što pokreće i sam život (Macukas, 2005: 106). O tome je pisao Platon u svojoj *Gozbi* gde su se besednici okupili da svaki od njih da pohvalu bogu *Erotu* – bogu ljubavi. U besedi Sokratovoj, koja je svojom snagom zasenila kazivanja drugih besednika, Sokrat kazuje šta mu je rekla *Diotima*, sveštenica iz *Mantineje* u *Arkadiji*, zemlji vračeva i proroka. *Erot* je spoj *Pora* – sina viška, *izobilja* i *Ponije* – oskudice koja čezne za *izobiljem*. *Diotima* kaže da *Erot* nije ni dobar ni loš, u sredini je između mudrosti i neznanja (Platon, 2003: 67). Kao demon (tj. duh) *eros* je oskudan i nepotpun ali istovremeno teži punoći i celovitosti (Macukas, 2005: 113). Oni koji hoće da rađaju telom više naginju ženama i predaju se tome obliku ljubavi, dok bremeniti u duhu rađaju lepšu i besmrtnu decu tj. vrlinu i mudrost (Platon, 2003: 76). *Erot* je personifikacija stvaralačke žudnje koja počinje u sferi čulnog, postepeno se uspinje i na kraju dospeva do samog lepog. *Diotima* govori o tri stepena lepote. Prvi je fizička lepota, lepota tela na osnovu koje se stiče pojam lepote. Druga dimenzija *erota* ili *erosa* jeste duševna lepota koja egzistira u etici i moralu. Na kraju, poslednji vid *erotičkog uspinjanja* jeste sazna-

⁸ Navedeno prema Kotb, G.H., *Sexuality in Islam, dissertation, available at <http://www.esextherapy.com/dissertations/islam%20dissertation.pdf>*, Veb sajt posećen 10. 11. 2008.

nje, duhovni uspon i spoznaja koja omogućava vrhunski stvaralački i duhovni uspon pojedinca i društva.⁹

Ideje o korišćenju seksualne energije radi sticanja više svesti i otvaranja svojih skrivenih sila i sposobnosti vrlo su stare i njihove korene možemo pratiti u filozofiji istočnih naroda. Čovek raspolaže sa znatno više seksualne energije nego što mu je potrebno za produženje vrste i postavlja se pitanje na koji način tu energiju potrošiti (Ouspensky, 2002: 581). Transformacija seksualne energije u duhovnu energiju omogućava unutrašnju evoluciju čoveka. Sistemi koji priznaju transformaciju seksualne energije u duhovnu mogu se podeliti na: a) sisteme koji dopuštaju mogućnost transformacije seksualne energije u uslovima normalnog polnog života i normalnog trošenja seksualne energije i b) sisteme koji dopuštaju transformaciju samo u uslovima uzdržavanja od polnosti poput Budizma i Hrišćanstva (Ouspensky, 2002: 597). Tantrizam, doktrina koja se javlja oko IV veka u Indiji, smatra da seksualni čin muškarca i žene dovodi do usklađivanja energija koje omogućavaju sklapanje čoveka kao mikrokosmosa sa makrokosmosom. Tantrizam se ne pretvara da ne zna za seksualne nagone nego ih proglašava najvišim izrazom božanske energije (Varenne, 1990: 11).

U novije vreme u odnosu na drevna učenja, analitička psihologija C. G. Jung-a i njegovo tumačenje i usklađivanje anime i animusa može se navesti kao primer za duhovni rast čoveka. Jung govori o procesu individuacije ili stvaranja jedinstvene, potpune i samoostvarene ličnosti, što je i cilj čovekovog života. Taj proces odvija se u nekoliko faza tokom čovekovog života. Prvo treba učiniti svesnim tamnu stranu ličnosti, druga jeste susret slike duše, po pravilu za muškarce anima je figura ženskog roda, a za žene ekvivalent unutrašnje figure je animus – muškog roda (Stein, 2007: 144). Kada se elementi suprotnog pola izdiferenciraju otvoren je put ka sopstvu koji je poslednja stanica na putu samoostvarenja (Jacobi, 2000: 183) ili oboženja (Jerotić, 2002).

Seksualnost poseduje i mitsku dimenziju. Mitovi su usmene prozne pri-povesti koje se, u društvu u kojem se razvijaju, smatraju istinitim prikazima onoga što se desilo u dalekoj prošlosti (Csapo, 2008: 13). Mit se može definisati kao pri-povest koja se smatra društveno važnom. Bogovi su važniji od heroja, heroji od običnih ljudi. Tako se razlikuju mitovi, legende i bajke (Csapo, 2008: 20). Mitovi su mostovi između intelekta i emocija, mitovi su i elementi religije. Uz mitove idu i rituali i obredi kako bi se dobila sklonost natprirodnih

⁹ Opširnije vidi pogovor i objašnjenja Platonovog dela Miloša N. Đurića u Platon (2003) *Gozba ili o ljubavi*, Beograd: Dereta.

sila. Mit sadrži u sebi nešto izvorno, arhetipsko i ukazuje na najviše duhovne mogućnosti čoveka. Ritual je mit u praksi, njegov spoljni, vidljivi oblik. Sve poznate kulture zasnovane su na mitovima, kojim na određen način opravdavaju postojanje društvenih institucija. Njihovo najveće ishodište je kriza, stanje kada je narušen uobičajen red stvari. Mitovi se bave najraznovrsnijim potrebama; ratovima, krizama, rođenjem, brakom, smrću (Koković, 2008: 66). Mit je povezan sa simbolom, ali nije samo simbol. Simboli izranjaju iz arhetipske osnove ličnosti, oni nastaju spontano, posebno u vreme velike potrebe. Simbol pretvara prirodnu energiju u kulturne i duhovne oblike (Stein, 2007: 98). Seksualna potreba je jedna od temeljnih ljudskih potreba i time je logično da se seksualnost u raznim kulturama predstavlja kroz simbole, mitologiju i ritual. Brojni su primeri iz raznih kultura, poput mitova iz hinduizma o Šakti ili ženskom aspektu boga Šive, zatim iz vedske religije o boginji Aditi, iranski mit o boginji Anahiti, vavilonski o Ištar, egipatski o Isis, helenski mit o Afroditi (Veljačić, 1958). Ono o čemu se u mitu priča u obredu se igra (Šušnjić, 2004: 142). Primera radi u hramu Afrodite na tvrđavi u Korintu hiljade seksualnih robinja služilo je boginju. Takođe postoje podaci iz XV veka p.n.e. o postojanju hramske prostitucije u Vavilonu u sklopu negovanja boginje Melite – boginje plodnosti (Bošković, 2002: 276).

Istorijski kontekst seksualne eksploatacije

Teško je pratiti početke pojave seksualne eksploatacije na osnovu istorijskih izvora, mada se može pretpostaviti da počeci datiraju od perioda od kada je nastala razmena predmeta i simbola u istoriji ljudskog roda, što znači od samih njenih početaka. Kao što je već spomenuto, postoje brojni pisani i materijalni tragovi o postojanju prostitucije u antičkom periodu i vremenu posle. Trgovina ljudima u svrhu seksualne eksploatacije takođe nije novi fenomen. Krajem 19. i početkom 20. veka organizovane kriminalne grupe iz Azije slale su žene iz Kine u SAD kao i žene iz istočne Evrope u zemlje Južne Amerike. Ta praksa poznata je pod nazivom „belo roblje“. Velika ekonomska kriza 1929–1933, Drugi svetski rat, stvaranje „gvozdene zavese“ između zemalja Istočnog i Zapadnog bloka, predstavljali su prepreku za razvoj trgovine ljudima. Sovjetski Savez je bio zatvorena država u kojoj je kretanje bilo ograničeno. Raspad ove velike zemlje u kombinaciji sa povećanom personalnom mobilnošću globalnog doba podstakli su porast trgovine ljudima u poslednjoj

deceniji 20. veka (Shelly, 2003: 121). Teško je proceniti obim trgovine ljudima u svrhu seksualne eksploatacije u savremenom svetu, mada se procenjuje da se godišnje proda oko 800.000 uglavnom žena i dece preko međunarodnih granica kao i milioni unutar nacionalnih granica.¹⁰

Seksualna eksploatacija nije isključivo problem savremenog doba već fenomen koji ima duboke korene u istoriji. Kroz istoriju novi oblici društvenih organizacija i društvenih odnosa menjali su forme seksualne eksploatacije, ali je ona bivala uvek prisutna, samo u različitom obliku i obimu. Svest o slobodi kroz istoriju je napredovala, kao i pravni standardi o zaštiti integriteta čoveka. To je veliki korak napred i jedna velika, istinska mogućnost da se ovaj fenomen suzbije. Međutim, ogroman ekonomski disparitet između razvijenog i nerazvijenog sveta predstavlja snažnu protivtežu toj mogućnosti. Postojanje adekvatnih pravnih mehanizama kojima se sprečavaju razni oblici seksualne eksploatacije, kao i razvoj svesti u društvu o tim pojavama mogu pozitivno uticati na njihov obim, ali ih ne mogu bitno izmeniti. Oni deluju po površini i ne dotiču se korena problema, koji leži u ekonomskom disparitetu, odnosno u odnosima moći i nemoći, i, delom, u ljudskoj prirodi.

Ljudska priroda, društvo i seksualna eksploatacija

U antropološkom pristupu potrebno je poći od dve antropološke ravni: filozofsko-antropološke i socijalno-antropološke. Filozofska antropologija ima za zadatak da otkrije ljudsku suštinu, univerzalnu ljudsku prirodu, a socijalna antropologija nastoji da istraži kako postojeća organizacija društva utiče na ljudsku prirodu, odnosno u kojoj meri joj odgovara. O pojavi treba da da sud filozofska antropologija, jer pozitivna nauka sa svojim metodama ne može u potpunosti da objasni ovaj fenomen. Nauka teži da sve racionalno objasni i iskustveno proveri, međutim, čovek nije samo racionalno biće, već i biće koje ima iracionalnu stranu. Filozofska antropologija traga za univerzalnim obeležjima ljudske prirode, za onim što je zajedničko svim ljudima bez obzira na društvene i kulturne razlike (Šušnjić, 2005: 124). Širok je spektar osobina koje čoveka čine čovekom. Između ostalog čovek je biće slobode, moralno biće, ekonomsko biće, biće koje troši (*homo consumens*), biće nade... Čovek je biće bez konačne definicije. Iako se u literaturi navodi da je seksualna eksploatacija

¹⁰ U.S. Department of State, Trafficking in Persons Report 2008. <http://www.state.gov/g/tip/rls/tiprpt/2008/ors>. Veb sajt posećen 7. 3. 2009.

globalni fenomen, može se sa pravom reći da je ona istorijski i antropološki fenomen, koji je prisutan u svim društvima, u svim istorijskim epohama.

„Ako se neka ljudska osobina, verovanje, ideja, vrednost, ustanova itd. *obnavlja i ponavlja* kroz vekove ljudske povesti, onda je to znak da ona nije nešto slučajno, već neko nužno obeležje vrste čovek (Šušnjić, 2005: 130).“ Pitanje šta je suština ljudske prirode vrlo je složeno i na njega nije moguće dati potpun odgovor. U ovom radu prikazaće se samo neka od shvatanja, koja su samo fragmenti mogućih kompleksnijih tumačenja. F. Nietzsche smatra da je suština ljudske prirode volja za moć. Njegov nihilizam sastoji se u rušenju svakog postojećeg – filozofskog, verskog ili moralnog sistema. Tradicionalno se mislilo da u svetu vlada red i zakon, da svetom vlada logos, a ne kaos. Nietzsche smatra da je suština sveta u tome da on nije logičan i razuman, nego da je haotičan i spontan. Razum vrši ograničen uticaj na ljudsko ponašanje: impulsi, nagoni, instinkti, sve sile ispod površine određuju ljudsko ponašanje u većoj meri nego što to čini logička svest. Životom ne upravljaju racionalni, već iracionalni principi (Nietzsche, 2003). S. Freud, otac psihoanalitičke teorije, smatrao je da se suština čoveka ne nalazi u njegovoj kulturi, već u biološkoj i psihološkoj strukturi. Id (nesvesni deo čovekove ličnosti, nagoni) pokriva ono što zovemo ljudska priroda, pojmovi ego (svesno u čoveku) i super-ego (nadsvesni dio čovekove ličnosti) pokrivaju ono što zovemo kultura, odnosno običajne, moralne, pravne, ideološke, kulturne norme. Super ego kontroliše naš ego, a preko njega kontroliše id (Freud, 1979: 145–171). Freud je u centar nagonске strukture čoveka stavio libido, seksualni nagon koji određuje čovekovo ponašanje. Ljudski nagoni teže da budu zadovoljeni, to je princip zadovoljstva, onda je po principu realnosti sve bolesno što ometa da nagon bude zadovoljen. Freud smatra da je ograničavanje zadovoljenja nagona preduslov kulture, i da je istorija čoveka istorija potiskivanja. Svi ljudi imaju nagone bez obzira na njihovu kulturu i način života, i antropološka je činjenica da su svi ljudi po tome slični. Kulturne norme sprečavaju nagone da se neometano zadovolje, prema tome, one su prema psihoanalitičkoj teoriji nasilje i zločin nad nagonskom prirodom čoveka. Freud navodi da „tendencija kulture da ograniči seksualni život nije ništa manje očevidna od druge – da proširi krug kulture“ (Freud, 1979a: 310). On dalje kaže da „verovatno možemo s pravom smatrati da je značaj seksualnog života kao vrela sreće, dakle, za ispunjavanje našeg životnog cilja znatno umanjen“ (Freud, 1979a: 312). Svaka kultura sputava nagone, što je znak bolesti, i stoga je čoveku nelagodno u kulturi (Freud, 1979a). Kultura treba da nađe put kako da se nagoni zadovolje na društveno prihvatljiv način,

tj. da se nađe kompromis između nagona i norme, prirode i kulture. Agresivni nagoni zadovoljavaju se u takmičarskim igrama, seksualni nagon zadovoljava se u instituciji braka, što je društveno prihvatljiv način. Kakav to ima značaj za savremenu seksualnu eksploataciju?

Da bi se to pojasnilo potrebno je analizirati odnos institucije braka i dinamičnih promena koje se dešavaju u savremenom svetu, tj. kako te promene utiču na strukturu i funkciju braka i u kojoj meri ta institucija omogućuje zadovoljenje seksualnog nagona na adekvatan način. Promene strukture braka, uključujući i porodicu, izazvane su migracijama, konfliktima, dinamičnom savremenom ekonomijom, jednom rečju – pogađaju jednako i razvijene i nerazvijene zemlje. U nerazvijenim zemljama činoci koji utiču na kompletnost porodice jesu društvene krize, ratovi i migracije. Za razvijene zemlje sve se više govori da su stara društva, imajući u vidu starosnu strukturu i pad nataliteta, pošto mladi ljudi ne zasnivaju porodice.¹¹ U globalnom dobu sve više je brakova gde supružnici žive i rade u drugim delovima sveta. Činjenica je da porodica i brak više nisu tradicionalni, pa su time u krizi tradicionalne seksualne norme. Društveni procesi uticali su na transformaciju braka, ali društveno ne može transformisati nagonsko, nagoni traže zadovoljenje i teže da se prilagode novom društvenom okruženju.¹² Imajući u vidu nove društvene okolnosti u većini društava savremenog sveta, moglo bi se pretpostaviti da su oni jedan od činilaca koji utiču na porast tražnje za seksualnim uslugama na globalnom ilegalnom tržištu. Za razliku od Freuda koji smatra da je represivna civilizacija neminovnost, odnosno da su načelo užitka i načelo zbiljnosti nepomirljivi, H. Marcuse smatra da je moguć oblik nenasilne civilizacije bez potiskivanja erosa, i da je moguće pomiriti princip užitka i zbiljnosti, nagon i kulturu. Antagonistički odnos bi se promenio u korist principa užitka. U tom smislu bi eros, životni nagoni, oslobodili se u neslućenim razmerama (Marcuse, 1964: 125). Marcuse smatra da je moguća nerepresivna egzistencija u kojoj je radno vreme (tj. teški rad) sveden na minimum, i da takva egzistencija koja je oslobođena dominacije može da bude samo rezultat kvalitativne društvene pro-

¹¹ Primera radi, zemlje Evropske unije se suočavaju sa trendom opadanja broja stanovnika. Po procenama Evropske komisije, ukoliko se negativni trendovi nastave, do 2030. godine u Evropi biće manje 18 miliona dece i mladih ljudi nego što ih ima danas. Vidi: http://ec.europa.eu/employment_social/news/2005/mar/demog_gp_en.html. Veb sajt posećen 9. 3. 2009.

¹² Slikovito taj odnos prikazuje sledeća izreka u djelu A. Schopenhauer-a : „Naturam expelles furca, tamen usque recurrent” ili „Prirodu isteraj bičem, ona će se opet vratiti”. Iako Schopenhauer ovu izreku koristi kada govori o homoseksualnosti, ona se odnosi na čitavo područje ljudske seksualnosti (Schopenhauer, 2003: 75)

mene zasnovane na temeljno drugačijem iskustvu bitka, odnosu čoveka i prirode, i temeljno drugačijim egzistencijalnim odnosima (Marcuse, 1964: 14). E. Fromm smatra da se razumevanje ljudske psihe i ljudske prirode mora zasnivati na analizi čovekovih potreba. Najjače snage koje motivišu čovekovo ponašanje proizlaze iz uslova njegove egzistencije, iz *ljudske situacije*, a ne, kako je Freud smatrao, iz libida kao osnovne ljudske snage koja motiviše ljudske strasti i želje (Fromm, 1984: 25). E. Fromm kaže da osnovne potrebe koje su ključ za ispitivanje ljudske situacije jesu: potreba za udruživanjem sa drugim nasuprot narcizmu, potreba za prevazilaženjem – bilo stvaranjem ili razaranjem (ako ne mogu da stvaram svet, mogu da ga uništim), potreba za ukorenjenošću i sigurnošću, potreba za osećanjem identiteta i potreba za okvirom orijentacije i verovanja. Ukoliko i jedna od ovih potreba nije zadovoljena, rezultat je ludilo. Kakva bi tu mogla biti veza sa, recimo, trgovinom ljudima u svrhu seksualne eksploatacije u savremenom dobu? Primera radi, živimo u dinamičnom vremenu, punom promena, u kome se mnoge tradicionalne zajednice razaraju pod uticajem globalizacije, živimo u vremenu političkih i ekonomskih kriza, gde je čoveku onemogućeno ostvarivanje njegovog stvaralačkog potencijala, živimo u nesigurnom svetu globalnih migracija, kriza i ratova, u kome je čovek lišen svog korena i time osećaja pripadnosti određenoj društvenoj grupi. Martin Heidegger bi rekao da čovek u svetu „nije kod kuće“. Čovek koji je izbačen iz tradicionalnog načina života, tj. iz svojih društvenih ležišta, ne može da zadovolji ove potrebe, on postaje ranjiv na razne zloupotrebe, uključujući i razne oblike seksualne eksploatacije. Savremeno društvo otuđeno je od pojedinca i time nije prilagođeno čoveku i njegovim prirodnim potrebama.

Što se tiče K. Marx-a, njegova misao je slojevita i ovde neće biti reč o njemu kao ideologu, već kao o filozofu humanisti. Po njemu, čovek je biće mogućnosti. Za njega, mogućnost (*möglichkeit*) je antropološki i metodološki pojam (Šušnjić, 2002: 111). Sa stanovišta fenomena trgovine ljudima kao jednog od dominantnih oblika seksualne eksploatacije, viđenje K. Marx-a mogli bismo tumačiti na način da je činjenica da se u današnjem svetu godišnje proda više miliona ljudi, ali postoji i mogućnost da se ta pojava spreči. Takođe je činjenica da u svetu postoje regioni u kojim većina stanovništva živi ispod granice siromaštva, i upravo su ta područja, regioni porekla žrtava trgovine ljudima. Takođe je činjenica da se za potrebe naoružanja godišnje u svetu troši sedamstotinaosamdeset milijardi dolara i da je po procenama Ujedinjenih nacija godišnje potrebno četrdeset milijardi dolara da se značajno smanji globalni problem siromaštva (Pečujlić, 2002: 185), koji je jedan od ključnih čini-

laca koji doprinose trgovini ljudima. Sa druge strane, postoji i mogućnost da se problem siromaštva u svetu značajno smanji, kao i mogućnost da se sredstva za naoružanje upotrebe u humanije svrhe. Marx smatra da kritički mislilac stalno upoređuje činjenice sa mogućnostima, koje su u njima skrivene, zarobljene ili zaleđene postojećom organizacijom društva. Kritička teorija traga za mogućnostima koje se mogu ostvariti i u tome se razlikuje od utopije, koja je po prirodi stvari neostvariva.

Što se socijalno-antropološkog aspekta tiče, socijalna antropologija obuhvata probleme razvoja čoveka i njegove društvene sredine. Različiti tipovi društvenih sistema u svojim društvenim ustanovama razvijaju različite mehanizme, koji određene osobine kod ljudskih bića ili razvijaju ili onemogućavaju. Kritika neoliberalizma sastoji se u shvatanju da ekstremni neoliberalizam forsira jednu crtu ljudske prirode, a to je motivacija za bogaćenjem i egoizam. Jedno od tih kritičkih shvatanja obrazlaže da duhovni etos ekstremne verzije neoliberalizma teži da zadobije moralni legitimitet, da prodre do najdubljih slojeva psihe, da formira socijalni karakter i emotivni stav. Bezobzirna konkurencija, velike društvene nejednakosti, odsustvo društvene solidarnosti i osećanja za druge tumače se kao izraz genetskog koda. Iz beskrajno bogatog koda ljudske prirode, izdvojen je samo jedan red ljudskih crta i motivacija. Vučja konkurencija i bezobzirni egoizam izjednačeni su sa celinom ljudske prirode (Pečujlić, 2002: 193). Kritika društava bivšeg SSSR-a polazi od shvatanja organizovanog kriminala kao nove forme autoritarizma. Propašću komunizma, analitičari su zaključili da građanima više neće biti ograničen pristup informacijama, da im neće biti ograničena sloboda kretanja, ili da će biti primorani da se pokoravaju moćnoj centralnoj državi. Međutim, desilo se da organizovani kriminal predstavlja novu formu nedržavnog autoritarizma (Shelley, 1989: 122). Građani još uvek žive u strahu, ali sada su zastrašivani od nedržavnih aktera u formi organizovanih kriminalnih grupa, koje postaju četvrta grana vlasti. Akteri zastrašivanja više nisu komunisti, sada je to mafija. Autoritarizam postsovjetskog organizovanog kriminala manifestuje se u sledećim područjima: ekonomskoj dominaciji i strukturi vlasti, zastrašivanju građana, privatizaciji državne prinude, zastrašivanju domaćih i stranih novinara, privatizaciji državnih resursa od strane organizovanog kriminala, sprečavanju razvoja civilnog društva (Shelley, 1989: 123). Demokratska tranzicija oslobodila je čoveka bivšeg sovjetskog društva od autoriteta države i ideologije, ali ga nisu učinili slobodnim u njegovoj svesti čiju je podaničku strukturu totalitarni sistem oblikovao decenijama. U novim društveno-ekonomskim okolnostima

privatna imovina i materijalno sticanje postali su vrlina. Način na koji je tranzicija vođena i psihološki je pripremila čoveka bivšeg SSSR-a za ulogu koju će odigrati u novom sistemu neslobode. Ljudi opet nisu slobodni: organizovani kriminal čini novu formu autoritarizma, čineći moćne gramzivim, a siromašne ranjivim. Takav sistem onemogućava razvoj čoveka i ne može da zadovolji potrebe koje proističu iz ljudske prirode.

Do sada je objašnjavan uticaj društvene sredine na čoveka u razvijenim zemljama neoliberalne ekonomije, potom u zemljama bivšeg SSSR-a. Međutim, treba videti kakav je taj uticaj na ljude u siromašnim zemljama tzv. Trećeg sveta, koje karakterišu: siromaštvo, kolonijalno nasleđe, nestabilni politički sistemi, slabe institucije i primitivne ekonomije. Razapetost između tradicionalnih vrednosti i dinamične kulture modernog doba i nemogućnosti hvatanja koraka sa savremenim ekonomskim i političkim procesima nisu garancija da postojeća društvena organizacija u tim zemljama obezbeđuje minimum uslova za razvoj čoveka i njegovih mogućnosti.

Ova kratka socijalno-antropološka rasprava imala je za cilj da objasni kako savremena društva sa svojom organizacijom utiču na čoveka i koliko odgovaraju stvarnoj ljudskoj prirodi. Takođe, imala je za svrhu da prikaže kako društvena struktura oblikuje pojedince i stvara od njih potencijalne korisnike, trgovce i žrtve seksualne eksploatacije.

Zaključak

Seksualna potreba, kao biološki deo ljudske prirode, je univerzalna, ali je njena realizacija kulturno-istorijski uslovljena. Budući da su sve društvene formacije počivale na odnosima nejednakosti, to je uslovljavalo postojanje različitih vrsta seksualne eksploatacije, bilo da je ona počivala na goljoj sili i posedovanju ljudi kao stvari u većoj (robovlasništvo) ili manjoj (feudalizam) meri, ili na ekonomskoj motivaciji (kapitalizam), odnosno neadekvatnoj raspodeli postojećih resursa (globalno siromaštvo u zemljama Trećeg sveta). Upravo stoga se čini da je i seksualna eksploatacija univerzalna društvena pojava. Pitanje ukidanja seksualne eksploatacije nije formalno-pravno već političko i ekonomsko pitanje. Naime, za prevazilaženje seksualne eksploatacije nisu dovoljne pravne norme, već uspostavljanje istinski ravnopravnih odnosa u globalnim društvenim zajednicama i između njih.

Literatura:

- Baudrillard, J. (1991) *Simbolička razmena i smrt*. Gornji Milanovac: Dečje novine.
- Bošković, M. (1999) *Kriminološki leksikon*, Novi Sad: Matica srpska.
- Bošković, M. (2002) *Socijalna patologija*. Novi Sad: Pravni fakultet.
- Csapo, E. (2008) *Teorije mitologije*, Beograd: Clio.
- Dhammika, S., *Budizam i seksualnost*, na <http://www.yu-budizam.com/lib/dhammika/seks.html>, pristupljeno 10. 11. 2008.
- Erdemgil, S. (2006) *Ephesus*. Istanbul: Net Turistik Yayinlar A.S.
- Freud, S. (1979) *Nova predavanja za uvođenje u psihoanalizu*, Novi Sad: Matica srpska.
- Freud, S. (1979) *Nelagodnost u kulturi*, Novi Sad: Matica srpska.
- Fromm, E. (1984) *Zdravo društvo*. Zagreb: Naprijed.
- Foucault, M. (1992) *Istorija seksualnosti: volja za znanjem*. Beograd: Prosveta.
- Jacobi, J. (2000) *Psihologija Karla Gustava Junga – Uvod u celokupno delo*. Beograd: Dereta.
- Jerotić, V. (2002) *Individuacija i (ili) oboženje*. Beograd: Ars Libri.
- Koković, D. (2008) *Socijalna antropologija sa antropologijom obrazovanja*, Banja Luka: Nezavisni univerzitet.
- Kotb, G.H., *Sexuality in Islam, dissertation, available at <http://www.esextherapy.com/dissertations/islam%20dissertation.pdf>*, pristupljeno 10. 11. 2008.
- Lalić, V. (2007) *Trgovina ljudima u Bosni i Hercegovini*, Banja Luka: Defendologija centar za bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja.
- Macukas, N. (2005) *Problem zla*, Kragujevac: Kalenić.
- Marcuse, H. (1964) *Eros i civilizacija*, Naprijed: Zagreb.
- Mijalković, S. (2005) *Trgovina ljudima*. Beograd: Beosing.
- Milosavljević, B. (1997) *Socijalna patologija i društvo*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Nietzsche, F. (2003) *Volja za moć*. Beograd: Dereta.
- Ouspensky, P.D. (2002) *Novi model univerzuma*. Beograd: Metaphysica.
- Pečujlić, M. (2002) *Globalizacija – dva lika sveta*. Beograd: Gutenbergova galaksija.
- Pery M. (2000) *Intelektualna istorija Evrope*. Beograd: Clio.

Platon, (2003) *Gozba ili o ljubavi*, Beograd: Dereta.

Shelley, L. (1989) Post-Soviet Organized Crime: A New Form of Authoritarianism, In: Phil Williams (ed.), *Russian Organized Crime: The new Threat?* New York: Routledge, str. 122 –139.

Shelley, L. (2003), Trafficking in Women: The Business Model Approach, *Brown Journal of World Affairs*, 1, str. 119–131.

Stein, M. (2007) *Jungova mapa duše*. Beograd: Laguna.

Sveto Pismo starog i novoga zaveta, (2003) Beograd: Biblijsko društvo Srbije i Crne Gore.

Schopenhauer, A. (2003) *Metafizika polne ljubavi prema ženama*. Novi Beograd: Neven, IP Knjiga.

Šušnjić, Đ. (2002) *Metodologija*. Beograd: Čigoja štampa.

Šušnjić, Đ. (2004) *Drama razumevanja*. Beograd: Čigoja štampa.

Šušnjić, Đ. (2005) *Žetva značenja*. Beograd: Čigoja štampa.

U.S. Department of State, Trafficking in Persons Report 2008. http://www.state.gov/g/tip/rls/tiprpt/2008/ors_, pristupljeno 7. 3. 2009.

Varenne, J. M. (1990) *Tantrizam*. Gornji Milanovac: Dečje novine.

Veljačić, Č. (1958) *Filozofija istočnih naroda I*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.

Weininger, O. (2007) *Pol i karakter*. Beograd: Feniks Libris.

VELIBOR LALIĆ, ŽELIMIR KEŠETOVIĆ

Anthropology of sexual exploitation

In this paper, the authors observe sexual exploitation from an anthropological perspective. They analyze the rational, ethical, emotional and mythological dimensions of human sexuality. Consequently, after setting the phenomenon in a social and historical context, sexual exploitation is closely observed in the contemporary age. Based on thoughts of relevant thinkers, they make the conclusion that the elimination of sexual exploitation is not an utterly legal issue, but political and economical issues as well. Namely, legal norms are not sufficient to overcome sexual exploitation, but, political and economical relationships in contemporary societies, which will be based on sincere equal opportunities must be established.

Keywords: sexuality, exploitation, trafficking, anthropology

TEMIDA
Mart 2009, str. 33-46
ISSN: 1450-6637
DOI: 10.2298/TEM0901033S

Trgovina ljudskim organima

LJILJANA STEVKOVIĆ*

Trgovina organima predstavlja savremeni međunarodni problem koji poslednjih godina zaokuplja više medijsku nego pažnju istraživača i predstavnika medicinskih i zakonodavnih institucija. Ovaj rad ima za cilj da ukaže na osnovne osobenosti ovog segmenta organizovane kriminalne aktivnosti i u skladu sa tim pokuša da istakne njegovu ozbiljnost i nužnost aktivnije prevencije i suzbijanja. Rad je podeljen na četiri tematske celine. Nakon uvodnih razmatranja i pojmovnog određenja, autorka je dala kratku analizu regionalne rasprostranjenosti trgovine organima. U nastavku prikazan je kratak osvrt na internacionalnu medicinsku i pravnu regulaciju, sa zaključnim razmatranjima u završnom delu rada.

Ključne reči: trgovina organima, organizovani kriminalitet, transplantacija.

Uvod

Svako istorijsko razdoblje u razvoju ljudskog društva nosi specifične probleme. Proces globalizacije ima uticaj kako na legalne tako i na ilegalne tokove društvenog života. Kriminalitet često prevazilazi nacionalne okvire stvarajući internacionalnu mrežu dobro organizovanih subjekata koji teže ostvarivanju što veće materijalne koristi. U uslovima tržišne ekonomije koja ne zaobilazi ni ovaj aspekt društveno neprihvatljivog ponašanja dolazi do urušavanja socijalne kohezije i osnovnih društvenih vrednosti. Svet funkcioniše po principu ponude i potražnje. Dehumanizacija ljudskog tela i bića postaje sastavni deo kriminalnih aktivnosti. Taj trend nezaobilazno prati i kriminalitet. Razvojem nauke, naročito u oblasti medicine, stvorilo se pogodno tlo za trgovinu novom izuzetno vrednom i traženom „robom” – ljudskim organima.

* Ljiljana Stevković je istraživačica-pripravica na Institutu za kriminološka i sociološka istraživanja, studentkinja postdiplomskih studija na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju i članica Viktimološkog društva Srbije. E-mail: stevkovicljiljana@eunet.yu

Nemogućnost medicinskih institucija da udovolje sve većoj potrebi postalo je idealna prilika za delovanje različitih kriminalnih grupa i cvetanje ovog segmenta ilegalnog tržišta, čemu svakako doprinosi loša socio-ekonomska situacija i besperspektivnost pojedinih kategorija stanovništva.

Iako nesumnjivo surova i vredna svake moralne, socijalne i krivične osude trgovina organima čini se ne zavrednuje dovoljnu pažnju. Više medijski nego naučno-istraživački proučavana i prikazivana zahteva sistematičniju i ozbiljniju analizu i pristup. Cilj ovog rada je da ukaže na osnovne osobenosti trgovine organima i samim tim pokuša da podstakne našu stručnu javnost na preduzimanje konkretnih mera i aktivnosti za njeno sprečavanje i suprotstavljanje.

Pojmovno određenje

Kada govorimo o trgovini organima u literaturi se susrećemo sa više pojmova, poput *“organ trafficking”*, *“transplant comercialism”* i *“transplant tourism”*. Svaka od ovih pojava se zasniva na prinudnoj ili dobrovoljnoj prodaji organa za transplantaciju i uključuje spregu velikog broja aktera. Za potrebe našeg rada pojmovno ćemo raščlaniti ove tri kriminalne aktivnosti.

Trafiking organima (*“organ trafficking”*) definiše se¹ kao regrutacija, transport, transfer, skrivanje ili prijem živih ili preminulih osoba ili njihovih organa, primenom pretnje, sile, ili drugih oblika prinude, kidnapovanjem, prevarom, dovođenjem u zabludu ili zloupotrebom pozicije moći i ranjivosti, ili davanjem/primanjem od strane trećeg lica novca ili drugih beneficija da obezbedi transfer ili kontrolu nad potencijalnim donatorom, a sve u cilju eksploatacije u vidu uklanjanja organa za transplantaciju (The Declaration of Istanbul on organ trafficking and transplant tourism)².

Transplantaciona komercijalizacija (*“transplant comercialism”*) predstavlja politiku ili praksu tretiranja organa kao robe široke potrošnje, uključujući njihovu prodaju, kupovinu ili upotrebu u cilju ostvarivanja materijalne dobiti

¹ Član 3 UN Protokola o prevenciji, suprotstavljanju i kažnjavanju trgovine ljudima, naročito ženama i decom

² Ova definicija kao i preostale dve date su u sklopu *Istambulske deklaracije o trgovini organima i transplantacionom turizmu* koja je usvojena na međunarodnom kongresu održanom u Istanbulu od 30.4.-2.5.2008.godine; u radu kongresa učestvovalo je 150 istaknutih predstavnika naučnih i medicinskih institucija i organizacija, vladinih zvaničnika, sociologa i etičara iz celog sveta.

(The declaration of Istanbul on organ trafficking and transplant tourism, 2008:1228).

Putovanje zbog transplantacije ("transplant tourism") podrazumeva kretanje organa, donatora, primaoca ili transplantacionih stručnjaka van okvira nacionalnih granica, a sa ciljem transplantacije. Putovanje zbog transplantacije postaje *transplantacioni turizam* ukoliko uključuje trgovinu organima i/ili transplantacionu komercijalizaciju ili ako su izvori (organi, stručnjaci i transplantacioni centri) posvećeni obezbeđivanju transplanta pacijentima iz drugih država i samim tim narušavaju mogućnost da država svom stanovništvu obezbedi adekvatne transplantacione usluge (The Declaration of Istanbul on organ trafficking and transplant tourism, 2008:1228) .

Ovako definisana trgovina organima podrazumeva različite vidove prinude i prevare i u mnogome je slična sa trafikom u cilju seksualne eksploatacije. Žrtve oba vida degradirajuće trgovine bivaju stigmatizirane u svojoj domovini zbog onog što su učinile. Sa moralnog aspekta žrtve svakako podležu oštroj osudi, dok u oba slučaja uzroci su takođe gotovo identični (siromaštvo, rodna diskriminacija, besperspektivnost). U većini slučajeva se radi o samostalno donetom odluci da se proda organ. Najčešće je u pitanju bubreg zbog toga što je parni organ (sa jednim se može živeti), ali i zbog velike potražnje za ovim organom. Element prevare se ogleda u isplaćivanju znatno manje od dogovorene materijalne nadoknade ili pak, u potpunom uskraćivanju materijalne kompenzacije. Istraživanje realizovano u Indiji pokazuje da su donatori dobijali prosečno trećinu od dogovorene sume (Goyal i dr., 2002:1591). Nešto drastičniji primeri odnose se na krađu organa prilikom rutinskih hirurških zahvata. Scheper-Hughes³ navodi primer dvanaestogodišnje devojčice iz Brazila kojoj je prilikom operacije preloma na nozi odstranjen bubreg. Svaki pokušaj prijavljivanja slučaja od strane roditelja završavao se zataškavanjem medicinskih i pravnih zvaničnika (Scheper-Hughes, 1998) što ukazuje na organizovanu strukturu „trgovaca“ koja je vrlo često u sprezi za predstavnicima vlasti i nezamisliva bez učešća medicinskih stručnjaka. Takođe, podaci Organs Watch-a ukazuju na regrutovanje pojedinaca, najčešće muškaraca, za nespetsificne poslove u inostranstvu prilikom čega im biva „ponuđeno“ da

³ Čuvena antropološkinja, direktorka Organs Watch-a (NVO koja se bavi identifikovanjem bolnica, stručnjaka, brokera i samih aktivnosti trgovine organima) i koosnivačica The Bellagio Task Force, sastavljenog od istaknutih antropologa, etičara, transplantacionih specijalista, sociologa, aktivista za zaštitu ljudskih prava i predstavnika zakonodavnih organa (cilj im je ispitivanje medicinskog, moralnog i sociološkog aspekta problema).

isplate troškove prevoza i smeštaja donacijom bubrega (Pearson, 2004:10). Tokom 90-ih godina prošlog veka usled nedovoljnog broja organa za transplantaciju na Zapadu i velike ponude Istoka došlo je do razvoja transplantacionog turizma koji se zasniva na turističkim aranžmanima u Indiji, Kini, Filipinima, Pakistanu i Brazilu sa ciljem podvrgavanja transplantaciji organa. Zadovoljavanje potreba bogatih i očajnih pacijenata zasniva se na eksploataciji siromašnih i još očajnijih pojedinaca, uz visoku profitabilnost organizatora ove „turističke ture“. Savremena sredstva komunikacije (internet) obiluju sajtovima koji nude „all-inclusive transplantacione pakete“ sa cenama u rasponu od 20000-160000 američkih dolara. U cenu aranžmana uključeni su put, organ, troškovi preoperativne pripreme, operacije i postoperativnog oporavka. Davalac organa (prodavac) od toga u proseku primi od 1.000-2.000 američkih dolara, a vrlo često i znatno manje.

Karakteristike trgovine ljudskim organima

Prvi zabeležen slučaj prodaje delova ljudskog tela dogodio se početkom 19. veka u Velikoj Britaniji kada je William Buerke ubio 16 osoba i njihova tela prodao lokalnoj medicinskoj školi za obuku studenata medicine iz anatomije. Upravo ovaj slučaj bio je povod za donošenje prvog zakonskog akta u svetu kojim se regulišu pitanja donacije i distribucije delova ljudskog tela (Anatomy Act iz 1882. godine) (Tomašić, 2003:8). Iako je trgovina ljudskim organima i moralno i pravno nedopustiva evidentno je da u svetu postoje izvesni vidovi uslovno rečeno legalne trgovine. Nije retkost da se obavlja trgovina između tzv.banki tkiva što sa sobom nosi izvesnu dozu opasnosti po primaoca. Zabeleženi su primeri kupoprodaje i dalje distribucije delova skeleta kada-vera osoba zaražnih HIV-om, narkomana, kao i pacijenata koji su preminuli od karcinoma (Body parts scandal shows risks of tissue trade, 2006). Pored ove „legalne“ daleko zastupljenija je ilegalna, internacionalna, dobro organizovana mreža trgovine organima koja se često proteže na više kontinenata. Na samom početku „trgovačkog lanca“ važnu kariku predstavlja diler koji igra ključnu ulogu tako što vrbuje mlađeg i zdravog donora, ili mu se pak dobrovoljni davalac/primalac obraća za pomoć. Pored dilera ova kriminalna organizacija uključuje veliki broj aktera kako u zemlji „izvoza“ tako i zemlji „uvoza“. Ceo proces je neizvodljiv bez angažovanja medicinskog osoblja, a često i turističkih agencija, predstavnika imigracionih službi, carinika i sl. Načini regru-

tovanja žrtve, odnosno potencijalnog donora, zavise od sredine u kojoj žive. Obično se prvi kontakt ostvaruje preko osoba iz okruženja žrtve a uspešnoj realizaciji celog procesa u mnogome doprinosi korumpiranost pripadnika policije i lokalne vlasti (Tomašić, 2003:53). Pravci kretanja organa prate savremene putanje kapitala:

- od juga ka severu
- od zemalja trećeg ka zemljama prvog sveta
- od siromašnih ka bogatim pojedincima
- od osoba crne i žute boje kože ka belcima
- od mlađih ka starijima
- od manje ka više produktivnim i
- od žena ka muškarcima (Scheper-Hughes, 1998)

U ovom procesu kretanja „robe“ zapažamo izvestan, moglo bi se reći pritudni, rodni reciprocitet. Naime, u zemljama trećeg sveta muškarac je hranitelj porodice, dok žena svoj „dug“ vraća kroz prodaju bubrega bilo da bi suprug podmirio svoje kockarske troškove ili da bi se obezbedio dodatni prihod za porodicu. Među davaocima dominiraju upravo žene, što imajući u vidu njihovu slabiju poziciju kako u porodici tako i u društvu iz kog potiču, dovodi u pitanje element dobrovoljnosti. U istraživanju koje je sproveo Goyal sa saradnicima, pri čemu su ispitivali 305 donora-prodavaca iz Indije, od kojih su 71% činile žene, dve su priznale da su bile prinuđene na prodaju od strane supruga (Goyal i dr., 2002:1592). Dobrovoljnost ostalih treba uzeti sa izvesnom rezervom s obzirom na to da je ispitivanje realizovano u krugu porodice. Kao pravilnost se pojavljuje činjenica da iako su žene uglavnom donori, one su znatno ređe primaoci, jer je ta privilegija dostupna upravo muškarcima. Osnovni razlog zbog kog se pojedinci odlučuju da prodaju deo svog tela jeste siromaštvo i ugrožena egzistencija. Stoga, možemo uprkos dobrovoljnosti, govoriti o elementu prinude budući da ih siromaštvo čini ranjivim i podložnim manipulaciji. Međutim, istraživanja pokazuju da ni ovaj drastičan korak ne rešava finansijske probleme donora. Naprotiv, često dolazi do pogoršanja u pogledu mesečnih materijalnih prihoda, što je posledica smanjene radne sposobnosti hranioca. Od svih 305 ispitanika u Indiji 95% kao razloge za prodaju bubrega naveli su dugove. Svim ispitanicima mesečni prihod je u trenutku ispitivanja (šest godina nakon operacije) opao za trećinu, a čak 74% njih koji su kao razlog prodaje naveli dugove i dalje su ih imali (Goyal i dr., 2002:1591). Pored finansijskih, prodaja bubrega sa sobom nosi i niz zdravstvenih pro-

blema za donora. Loši uslovi za život, neadekvatna ishrana i higijena, nedostatak medicinske nege neposredno nakon operacije i kasnije, neminovno će rezultirati oštećenjem preostalog bubrega i sledstvenom potrebom za dijalizom ili pak i samom transplantacijom u kasnijem životu. Prema Goyal-u i dr. čak 86% plaćenih donora je prijavilo pogoršanje zdravstvenog stanja (Goyal i dr, 2002:1589). Profil „prodavaca“ varira u zavisnosti od regiona iz kog potiču, pa čak i u okviru iste oblasti, pri čemu su svi nižeg socio-ekonomskog statusa. Scheper-Hughes navodi da u Nigeriji kao donori dominiraju siromašne žene crne boje kože (Scheper-Hughes, 2003:1645). U Moldaviji, prema izveštaju Saveta Evrope, donori su uglavnom siromašni muškarci uzrasta 18-28 godina iz ruralnih predela, operisani u Turskoj, uz materijalnu nadoknadu od 2.000-3.000 dolara (Vermont-Mangold, 2003).

Kupci-primaoci organa su bogati muškarci, spremni da se zbog zdravstvenih problema upuste u ilegalnu trgovinu često na sasvim suprotnom kraju sveta od države iz koje potiču. Na kupovinu se odlučuju zbog nedostatka organa u njihovoj zemlji i dugog čekanja na listi. Većina njih se nakon operacije susreće sa manje ili više ozbiljnim zdravstvenim problemima koji variraju od blažih infekcija postoperativne regije, hepatitisa B i C, ciroze jetre pa do potpunog odbacivanja transplanta (Ivanovski i dr., 2005:564), a u ekstremnijim slučajevima dolazi i do smrtnog ishoda (Inston i dr., 2005:560). Mogli bi smo reći da su oni, kao i donori-prodavci žrtve svoje trenutne socio-ekonomske, odnosno zdravstvene situacije, kao i prevare od strane organizatora i realizatora kupoprodajnog procesa.

Deca su posebno vulnerabilna i izložena riziku viktimizacije trafikom u različite svrhe, pa samim tim i sa ciljem uklanjanja i prodaje organa, pogotovo ako se ima u vidu da se već organi sedmogodišnjaka mogu uspešno transplantirati odrasloj osobi. Za razliku od brojnih medijskih izveštaja o kidnapovanju i ubistvima dece (uglavnom u Rusiji, Italiji i Albaniji) zbog trgovine njihovim organima, malo je pouzdanih podataka koji to potvrđuju. Tokom 1995. godine u Južnoj Africi uspešno je okončan sudski proces za ubistvo šestoro dece uzrasta između 4 i 9 godina čija su tela pronađena bez srca, jetre i genitalnih organa za koja se pretpostavlja da su prodati radi korišćenja u verskim i magijskim ritualima (Scheper-Hughes, 1998). Krađa i prodaja organa za magijske rituale je posebno zastupljena u pojedinim krajevima Nigerije i Ugande (Baek, 1996). Glasine o trgovini decom dosežu globalne dimenzije, pa iako pouzdano nepotvrđene navode na pretpostavku o prisustvu u manjim ili većim razmerama, prodaje njihovih organa.

Regionalna rasprostranjenost

Kao i svaki vid transnacionalne organizovane trgovine (ženama, muškarcima, decom, oružjem, narkoticima, i sl.) tako i trgovina organima naizmenično se kreće sa jednog na drugi kraj sveta, iz siromašnijih u bogatije krajeve. Neke zemlje poput Indije, Kine, Pakistana, Filipina, Egipta i Brazila se izdvajaju kao „zemlje izvoza“, odnosno porekla organa za transplantaciju. Na listi ovih zemalja u poslednje vreme sve više se navode i Moldavija, Bolivija, Peru i Turska. Kao zemlje iz kojih potiču primaoci organa, odnosno „zemlje uvoznici“ izdvajaju se Australija, Kanada, Izrael, Saudijska Arabija i SAD. Izvori organa su leševi, siromašni, egzistencijalno ugroženi kao i druge vulnerabilne kategorije ljudi, poput zatvorenika, žrtava ratova i elementarnih nepogoda, ilegalni imigranti.

Azija

Kina, poput Indije dosta dugo je tretirana kao „pijaca organa“. Osnovni izvor ove izuzetno tražene „robe“ bili su zatvorenici. Čitav proces se do skoro odvijao pod spregom vlasti, budući da su tela pogubljenih zatvorenika nacionalizovana i u vlasništvu države. To je i zakonski regulisano 1984. godine dokumentom *“Rules concerning the utilization of corpses and organs for the corpses of executed prisoners”* (Kram, 2001). Ako imamo u vidu da u Kini i za lakša krivična dela postoji mogućnost izricanja smrtno kazne, onda ne iznenađuje činjenica da se upravo najveći broj ilegalnih transplantacija obavlja tamo. Navodi se podatak da čak 95% organa u Kini potiče upravo od preminulih zatvorenika (Surman i sar., 2008:491). Kineska vlada negira postojanje ovog dokumenta i prodaje ljudskih organa. Razlog tome bi mogao biti u činjenici da država kao „vlasnik“ tela pogubljenih zatvorenika prodajom njihovih organa profitira, što je u uslovima globalne osude ovog oblika trgovine podložno ozbiljnoj kritici i sankcionisanju. S obzirom na to da se po proceni Amnesty International-a u Kini godišnje pogubi oko 4.500 zatvorenika i proda oko 3.000 njihovih organa, opravdana je zabrinutost zbog činjenice da je broj smrtnih kazni možda povećan upravo zbog povećane potražnje za transplantima (Kram, 2001).

Na Filipinima, gde je trgovina organima legalizovana, postoji mogućnost skraćanja zatvorske kazne ukoliko zatvorenik pristane na donaciju organa (Halstead i Willson, 1991:4). Ako imamo u vidu nepovoljan položaj u kom se lice osuđeno na zatvorsku kaznu nalazi mogli bismo zaključiti da ovakva „velikodušna“ ponuda ipak predstavlja svojevrsno kršenje osnovnih ljudskih prava

i manipulaciju zatvorenici. Iran, je pored Filipina, jedina zemlja gde je trgovina organima zakonski dozvoljena, organizovana i kontrolisana od dve NVO koje funkcionišu pod okriljem vlade.

Indija je poznata kao glavni internacionalni centar za (ilegalnu) transplantaciju bubrega sa živih donora čemu doprinosi visoka stopa siromaštva uz neadekvatne i teške životne uslove. Sve do 1994. godine kada je ovaj vid trgovine kriminalizovan, kupoprodaja organa i operacije su obavljane potpuno legalno. Međutim, ni kriminalizacija nije sprečila trgovinu organima, već naprotiv, biznis je nastavio da se razvija ilegalno zahvaljujući dobroj organizaciji indijskog podzemlja. Procenjuje se da se u Indiji godišnje proda oko 2.000 bubrega za koje davalac dobija prosečno oko 130-950 američkih dolara.

Latinska Amerika

Zakonom iz 1996. godine svaki stanovnik Brazila nakon smrti postaje potencijalni donator ukoliko se nije izričito tokom života protivio tome. Taj zakon funkcioniše po principu pretpostavljenog pristanka, i pored Indije, zastupljen je i u Austriji, Belgiji pa i kod nas. Međutim, u zemlji sa izraženim socijalnim, etničkim i klasnim nejednakostima kakav je Brazil, a koje dele naciju na klase verovatnih donora i primaoca zakon podleže zloupotrebi i manipulaciji, pa samim tim i razvoju straha i osećaja ugroženosti, naročito kod siromašnih slojeva društva. Tokom svog opsežnog istraživanja trgovine organima Scheper-Hughes je naišla na pouzdane podatke o krađi organa u mrtvačnici i prerađivanju proglašavanju moždane smrti žrtava nesreća, a sa ciljem što boljeg snabdevanja organima (Scheper-Hughes, 2000).

SAD

Uprkos dobro regulisanom zdravstvenom sistemu, naročito u oblasti transplantacije organa, i u Americi postoje primeri kupovine „živih“ transplanta od donora koji nisu u bliskim, rodbinskim odnosima sa primaocima. Davaoci potiču uglavnom iz Indije, Nigerije, Filipina i Rusije, i u zemlju ulaze na humanitarne vize, a same operacije se obavljaju u manjim bolnicama koje funkcionišu po principu „ništa ne pitaj, ništa ne kaži“ (Pearson, 2004:26). Scheper-Hughes navodi i primere prinude, kada su žrtve trafikovanja iz Rusije i Istočne Evrope pod pretnjom vatrenim oružjem bile primorane da prodaju svoj bubreg (Scheper-Hughes, 2004:42).

Evropa

Prema podacima Saveta Evrope istočnoevropske zemlje poslednjih godina postale su izvor ilegalnih transplanta za kupce iz zapadnoevropskih zemalja i Izraela. Kao zemlje „izvoznici“ pominju se Moldavija, Estonija, Rusija, Rumunija i Gruzija (Vermont-Mangold, 2003). U pitanju je „dobrovoljna“ prodaja u kojoj su donori u većini slučajeva dobijali ugovorenu materijalnu nadoknadu, koja je u znatnoj meri manja od cene koju plaća kupac (2.000-3.000 dolara naspram 200.000) i ne doprinosi poboljšanju njihovog socio-ekonomskog položaja. Scheper-Hughes ističe da je u periodu od 1998-2004. godine više od 300 državljana Moldavije prodalo bubreg na ilegalnom tržištu (Scheper-Hughes, 2004:104). Obzirom da je ovaj vid kriminala, uostalom kao i trafiking ljudima u različite svrhe i organizovani kriminalitet uopšte, teško dostupan krivično-pravnom reagovanju ne treba ga zanemarivati niti negirati i umanjivati njegovu ozbiljnost, već naprotiv pristupiti organizovanoj nacionalnoj i međunarodnoj saradnji u cilju suzbijanja.

Što se tiče naše zemlje do sada nije procesuiran niti jedan slučaj trgovine organima, niti postoje podaci o organizovanoj ilegalnoj trgovačkoj mreži. U čl.388, st. 1 Krivičnog zakona RS, u okviru određenja bića krivičnog dela trgovine ljudima zakonodavac definiše i trgovinu organima i propisuje zatvorsku kaznu od 2-10 godina. Transplantacija organa je regulisana, moglo bi se reći zastarelim Zakonom o uzimanju i presađivanju delova ljudskog tela u svrhu lečenja iz 1990. gde je u čl. 4 precizirano da davalac postaje svaka osoba nakon smrti ukoliko se za života nije izričito tome protivila (Tomašić, 2003:23). Dodatni problem predstavlja činjenica da Srbija zbog neadekvatne zakonske regulative nije član Eurotransplanta, evropske transplantacione organizacije koja svojim članicama pruža mogućnost distribucije i razmene potrebnih i kompatibilnih organa. Nepostojanje liste čekanja, jedinstvene baze podataka o potrebnim i dostupnim organima, nedovoljno zastupljena popularizacija kadaverične donacije, kao i nedostatak adekvatne regulative predstavljaju dodatan problem za i onako ugrožene pacijente. Upravo iz tih razloga nekolicina pacijenata, prvenstveno sa Kosova, unazad nekoliko godina odlučila se za ilegalnu kupovinu i transplantaciju bubrega u Indiji i Pakistanu⁴. U svom dese-

⁴ Prema podacima nefrologa i transplantacionog hirurga sa Vojnomedicinske akademije u Beogradu tokom 2005. godine tri pacijenta sa Kosova su lečena u toj ustanovi zbog komplikacija nakon ilegalne transplantacije bubrega u Indiji i Pakistanu. Sudeći po izjavama pacijenata u Srbiji postoje agencije koje organizuju kompletan „turistički aranžman“ i cene variraju

togodišnjem praćenju dugoročnih efekata ilegalne transplantacije bubrega Ivanovski i dr. imali su 16 pacijenata sa teritorije Balkana, i to 3 sa Kosova i 13 iz Makedonije (Ivanovski i dr, 2005:563). Uprkos javnom iznošenju informacija, i reklo bi se postojanju indicija o transplantacionom turizmu, iznenađuje odsustvo adekvatne društvene reakcije na ovu pojavu.

Pravni i medicinski okvir

Iako evidentno predstavlja kršenje ljudskih prava, nacionalnih zakonskih odredbi i manje ili više razvijenoj mreži trgovine ljudskim organima na globalnom nivou, činjenica je da se ovim pitanjima znatno više bave međunarodne medicinske organizacije, a ne odgovarajuća zakonodavna tela.

UN protokol o prevenciji, suprotstavljanju i kažnjavanju trgovine ljudima, naročito ženama i decom u čl.3 precizno određuje i trafikingu u cilju uklanjanja organa⁵. Sve zemlje koje su ratifikovale UN protokol o trafikingu su u obavezi da kriminalizuju trgovinu organima i žrtvama obezbede adekvatnu psihološku i medicinsku pomoć. I naša zemlja je nakon ratifikacije protokola kriminalizovala trgovinu ljudima, a u sklopu toga i trgovinu organima⁶.

Svetska zdravstvena organizacija (WHO) u sklopu Vodećih principa o transplantaciji ljudskih ćelija, tkiva i organa preporučuje da se zabrani primanje i davanje novca u ovoj oblasti, kao i oglašavanje kupoprodaje. Takođe, zdravstvenim radnicima trebalo bi zabraniti učestvovanje u transplantaciji ukoliko znaju ili posumnjaju da je organ bio predmet komercijalne transakcije, kao i bilo kakvo primanje materijalne nadoknade za usluge tokom i nakon transplantacije (WHO Executive Board 123rd session, 2008:8-11).

Savet Evrope (u nastavku SE) u sklopu Dodatnog protokola Konvenciji o ljudskim pravima i biomedicini vezano za transplantaciju organa i tkiva ljudskog porekla zabranjuje ostvarivanje materijalne i bilo kakve druge koristi od ljudskog tela i njegovih delova⁷. U nastavku precizno propisuje zabranu reklamiranja potrebe i dostupnosti, kao i samu trgovinu organima (Additional protocol to the Convention on the human rights and biomedicine concerning transplanta-

od 20.000 eura koliko košta bubrege na crnom tržištu u Indiji, do 12.000 eura koliko košta u Pakistanu; informacije potiču iz emisije „B92 istražuje“ emitovane 9.4.2007. god.

⁵ Pogledati u delu o pojmovnom određenju

⁶ Pogledati čl.388, st.1 Krivičnog zakona R Srbije

⁷ Član 21

tion of organs and tissues of human origin, 2002:7-8). U okviru Preporuke Parlamentarne skupštine Savetu ministara je sugerisano da pozovu države članice da preduzmu niz mera kako bi se rizik od trgovine organima sveo na minimum, da pomognu nadležnim telima SE da razviju efektivnu strategiju za suprotstavljanje ovom vidu trgovine i da pozovu države članice da pokažu solidarnost i pomognu istočnoevropskim zemljama u redukciji siromaštva i stvaranja sigurnog okruženja za poslovne investicije. Takođe je izražena posebna zabrinutost i propisana stroga zabrana korišćenja organa zatvorenika za transplantaciju (čak i uz njihov pristanak) budući da su oni posebno ranjiva kategorija koja se nalazi u nepovoljnom položaju (*Trafficking organs in Europe, 2004*).

Iako je, u skladu sa preporukama, trgovina organima kriminalizovana u svim državama članicama EU, pitanje krivične odgovornosti aktera nije precizirano u većini nacionalnih zakonodavstava. Stoga je Vermont-Mangold u svom izveštaju predložila da krivično odgovorni budu dileri, posrednici i medicinsko osoblje uključeni u proces ilegalne transplantacije. Plaćeni donori, po preporuci Vermont-Mangold su oslobođeni krivične odgovornosti budući da ih je teška ekonomska situacija primorala na taj čin. Međutim, ukoliko donor postane diler, snosi krivičnu odgovornost. Primaoci/kupci, iz istog razloga kao i donori, takođe ne podležu krivičnoj odgovornosti. Medicinsko osoblje koje pacijentu koji se podvrgao ilegalnoj transplantaciji pruža postoperativnu negu a ne prijavi slučaj takođe je krivično odgovorno. Kao deo preventivnih aktivnosti preporučuje se da centri za dijalizu i transplantaciju svojim pacijentima obezbede edukativni materijal o etičkim i zdravstvenim rizicima i posledicama kupovine i prodaje bubrega (Vermont-Mangold, 2003).

Zaključna razmatranja

Globalni svetski poredak i jačanje principa tržišne ekonomije uticali su i na trendove razvoja kriminaliteta kako na nacionalnom, tako i na internacionalnom nivou. Napredak medicine pogodovao je pretvaranju ljudskih organa u najvredniju i najtraženiju „robu“ na ilegalnom tržištu. Izražena nesrazmernost između potrebe za organima za transplantaciju i njihove dostupnosti gotovo da predstavlja globalni problem koji je doprineo razvoju ilegalne trgovine ljudskim organima. Ovaj vid ilegalne, organizovane trgovine zasniva se na sprezi različitih aktera, od dilera koji vrbuju žrtve, odnosno potencijalne primaocce i davaocce, preko medicinskog osoblja, turističkih agencija, imigraci-

onih i carinskih službenika, a vrlo često i predstavnika vlasti koji olakšavaju ceo proces. Donori su uglavnom mlađe žene, crne boje kože, iz siromašnih slojeva zemalja trećeg sveta, a primaoci stariji, bogati i bolesni muškarci iz zemalja trećeg sveta. Trgovina organima zasniva se na prinudi i prevari, iako se donor-prodavač u većini slučajeva svojevolejno odlučuje da proda svoj organ. Upravo donor i primalac predstavljaju žrtve ovakve degradirajuće trgovine. Primorani siromaštvom, odnosno zdravstvenim problemima i prevareni od strane organizatora i realizatora kupoprodajnog procesa izloženi su riziku znatnog pogoršanja kako materijalne situacije tako i zdravstvenog stanja.

Budući da je ova pojava poprimila globalne razmere i visoki stepen razvijenosti, naišla je na oštru osudu brojnih međunarodnih organizacija i institucija. Naša zemlja je ratifikacijom UN protokola o trafikingu pored trgovine ljudima kriminalizovala i trgovinu organima. Međutim, nepostojanje adekvatne zakonske regulative u oblasti transplantacije organa, isključenost Srbije iz Eurotransplanta, ne dovoljna popularizacija kadaveričnih donacija i izuzetno velika potražnja praćena malom ponudom legalno dostupnih organa stvaraju pogodno tlo za eksploataciju zdravstveno ugroženih pojedinaca. Upravo iz ovih razloga nameće se potreba ozbiljnijeg sagledavanja celokupne situacije u našoj zemlji i preduzimanje konkretnih preventivnih mera. Popularizacija kadaveričnih donacija organa, edukacija stanovništva o korisnosti, neophodnosti donacija i zdravstvenim rizicima ilegalnih transplantacija, kao i nužnost donošenja adekvatnih zakonskih dokumenata u vezi sa uzimanjem i korišćenjem ljudskih organa u terapijske svrhe su samo početni ali bitni koraci.

Literatura:

Associated Press, (2006) *Body parts scandal shows risks of tissue trade: worried you received cadaver tissue?* www.msmbc.com/id/14606396, preuzeto 8.11.2008.

Baek, G. (1996) *Body parts trade, TED Case Studies, 5(2)*, www.american.edu/TED/body.htm, preuzeto 20.11.2008.

Council of Europe, (2002) *Additional protocol to the Convention on the human rights and biomedicine concerning transplantation of organs and tissue of human origin*, www.conventions.coe.int/Treaty/en/treties/Html/186.htm, preuzeto 2.11.2008

Council of Europe, (2004) *Trafficking organs in Europe, Parliamentary Assembly Recommendation 1611*,

www.wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=131987&BlackColorInternet=9999CC&BlackColorInternet=FFBB55&BlackColorLogged, preuzeto 2.11.2008.

Goyal, M., Mehta, R.L., Schneiderman, L.J., Sehgal, A.R. (2002) Economic and health consequences of selling kidney in India, *Journal of the American Medical Association*, 288(12), str. 1589-1593

Halstead, B., Willson, P. (1991) Body crime: human organ procurement and alternatives for the international black market, *Trends and Issues in Crime and Criminal Justice*, br.39, str.1-8

www.aic.gov.au/publications/tandi/ti30.pdf preuzeto 4.11.2008.

Inston, N.G., Gill, D., Al-Hakim, A., Ready, A.R. (2005) Living paid organ transplantation results in unacceptably high recipient morbidity and mortality, *Transplantation Proceedings*, 37(2), str.560-562

Ivanovski, N., Popov, Z., Cakalroski, K., Masin, J., Spasovski, G., Zafirovska, K. (2005) Living- unrelated (paid) renal transplantation-ten years later, *Transplantation Proceedings*, 37(2), str.563-564

Kram, D. (2001) Illegal human organ trade from executed prisoners in China, *TED Case Studies*, 11(2)

www.american.edu/TED/prisonorgans/htm, preuzeto 20.11.2008.

Pearson, E. (2004) *Coercion in the Kidney Trade, Germany*, Eschborn:GTZ

Scheper-Hughes, N. (1998) *The End of the Body: the global traffic in organs for transplant surgery*, University of California, Department of anthropology
www.sunsite.berkeley.edu/biotech/organswatch/pages/cadraft/html, preuzeto 13. 11. 2008.

Scheper-Hughes, N. (2000) The global traffick in human organs, *Current Anthropology*, 41(2), str.191-225

www.journals.uschicago.edu/doi/full/10.1086/300123, preuzeto 13.11.2008.

Scheper-Hughes, N. (2003) Keeping an eye on the global traffick in human organs, *The Lancet*, vol.361, str.1645-1648

Scheper-Hughes, N. (2004) Parts unknown: undercover ethnography on the the organs-trafficking underworld, *Etnography*, 5(1), str. 29-72

Surman, O.S., Saidi, R., Purtilo, R., Simmerling, M., Ko, D., Burke, T.F. (2008) The market of human organs: a window into poorly understood global business, *Transplantation Proceedings*, 40, str. 491-493

Tomašić, Lj. (2003) *Trgovina ljudskim organima*, Zemun: Kuća štampe

The Declaration of Istanbul on organ trafficking and transplant tourism, (2008) *Clinical Journal of the American Society of nephrology*, 3, str. 1227-1231

Vermont-Mangold, G.(2003) *Trafficking organs in Europe*, Coucil of Europe, Parliamentary Assembly, Document 9822.

www.assembly.coe.int/Document/WorkingDocs/Doc03/EDOC9822.html, preuzeto 2. 11. 2008.

Veljković, J. (2007) *Crno tržište ljudskih organa*. Transkript emisije „B92 istražuje“ emitovano 9.4.2007. Dostupno na

www.b92.net/info/emisije/istrazuje.php?yyyy=2007&m=04&nav_id=241307, preuzeto 2.11.2008.

WHO Executive board, 123rd session, (2008) *Human organ and tissue transplantation*, www.who.int/ethcs/topics/human_transplant_report/en, preuzeto 2.11.2008.

LJILJANA STEVKOVIĆ

Trafficking in human organs

Trafficking in human organs is a contemporary international problem that engages the attention of media more so than researchers and representatives of medical and legislative institutions. The purpose of this paper is to point out the main characteristics of this segment of organized crime, and to try to underline its seriousness and the necessity of more active prevention and suppression. This paper is divided into four thematic parts. After the introduction and terminological determination, the author gives a brief analysis of regional dimensions of trafficking in human organs. In continuation, a brief turn over of international medical and legal regulation, with concluding consideration in the final part of the paper is given.

Key word: human organ trafficking, organized crime, transplantation

TEMIDA
Mart 2009, str. 47-68
ISSN: 1450-6637
DOI: 10.2298/TEM0901047M

Različite porodice, ista ljubav – izazovi 2008. godine*

ZORICA MRŠEVIĆ**

Više događaja označilo je 2008. kao godinu koja mora da ostane upamćena po značajnom progresu u domenu pravne priznatosti različitih aspekata istopolnih zajednica kao i inicijativama radi formiranja političke volje koja prethodi svakoj pravnoj promeni. Možda je najvidljiviji događaj bio kada je u maju kalifornijski Vrhovni sud odlučio da legalizuje istopolne brakove, što je u toj zemlji od 38 miliona stanovnika, dakle brojčano veće od celog regiona Balkana, ipak ostalo na snazi samo pet meseci da bi bilo ukinuto referendumom održanom u novembru 2008. U tekstu se ipak najviše analiziraju evropska zbivanja, presude evropskih sudova u Strazburu i Luksemburgu, političke intervencije Intergrupe Evropskog parlamenta, saopštenja ILGAe, marševi ponosa, druge javne aktivnosti kao npr. izložba u Evropskom parlamentu povodom Dana ljudskih prava, donošenje niza dokumenata relevantnih za EU članice kao i stalne promene unutrašnjih propisa zemalja članica. Godina je završena UN Deklaracijom protiv diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta. Tekst takođe sadrži i analizu nekoliko konkretnih slučajeva ostvarivanja porodičnih odnosa između istopolnih partnera koji su nedavno bili prezentirani evropskoj javnosti.

Ključne reči: istopolne porodice, sklapanje braka, priznavanje istopolnih zajednica izvan zemlje sklapanja, Kalifornija, UN Deklaracija.

* Ovaj tekst je nastao u toku realizacije projekta „Demokratski modeli unapređivanja društvene kohezije, tolerancije, ljudskih prava i privrednog razvitka u političkim i institucionalnim procesima evropskih integracija u Srbiji“ finansiranog od strane Ministarstva za nauku i tehnologiju Republike Srbije u periodu 2006-2010.

** Dr Zorica Mršević je vanredna profesorka Fakulteta za evropske pravne i političke studije i naučna savetnica Instituta društvenih nauka iz Beograda, E-mail: zmrsevic@beotel.yu

Uvodni diskurs

Niz događaja političkog i pravnog karaktera obeležilo je 2008. po progresu u domenu pravne priznatosti različitih aspekata istopolnih zajednica kao i inicijativama radi formiranja političke volje koja prethodi svakoj pravnoj promeni. Debate koje su vođene, sudske presude, teorijska i politička konfrontiranja, izvor su argumenata u raspravama koje se vode i u zemljama izvan EUa, pa tako i u Srbiji. Posle promena koje su se 2008. desile na planu reformi pravnog statusa istopolnih zajednica, jasno je da su i porodičnopravni odnosi suštinski promenjeni i obogaćeni, kao i da je prošireno shvatanje porodice postalo toliko rasprostranjeno da više nikada ne može da se vrati unazad na usku definiciju porodice kao zajednice žene, muškarca i njihove dece.

Možda je najvidljiviji događaj bio majska odluka kalifornijskog Vrhovnog suda da legalizuje istopolne brakove u zemlji od 38 miliona stanovnika, dakle brojčano veće od celog regiona Balkana, kao i novembarsko referendumsko poništavanje te odluke¹ posle pet meseci važenja i preko 17 hiljada sklopljenih brakova (koji će naravno nastaviti da važe).

Istovremeno, u Evropi su pažnju privukle presude evropskih sudova u Strazburu i Luksemburgu, političke intervencije Intergrupe Evropskog parlamenta, saopštenja ILGAe, marševi ponosa, druge javne aktivnosti kao npr. izložba u Evropskom parlamentu povodom Dana ljudskih prava, donošenja niza dokumenata relevantnih za EU članice kao i stalne promene unutrašnjih propisa zemalja članica u pogledu širenja domena pravne priznatosti istopolnih zajednica.

Istopolni brak je 2008. godine bio zakonit u Holandiji, Belgiji, Španiji, Kanadi², Južnoj Africi i u američkim državama Masačusets, Konektiket i pet meseci 2008. u Kaliforniji (Mršević, 2008:269-294)³, dok oko 18 zemalja isto-

¹ Pretpostavlja se da je zabrana u Kaliforniji izglasana zahvaljujući biračima iz afroameričkih i hispanskih zajednica koji istopolne zajednice doživljavaju kao perversiju i hir bogatih belaca. Statistika pokazuje da je 70 odsto crnih glasača u Kaliforniji podržalo uvođenje zabrane kao i više od polovine Hispanoamerikanaca, koji čine gotovo 20 procenata biračkog tela, dok je 53 odsto belaca bilo protiv. Sveštenici 1.130 hispanskih crkava pozivali su nedeljama svoje parohijane da podrže zabranu.

² Nekanadski državljani mogu da sklope istopolni brak u 12 od 13 kanadskih provincija i teritorija u toku samo jednog dana dok je u trinaestoj državi Kvebeku to isto moguće jedino je procedura nešto duža.

³ Pet drugih država u SAD daje mogućnost sklapanja istopolne građanske zajednice kojima omogućuju sva prava i obaveze koje te države priznaju brakovima: California, Connecticut,

polnim zajednicama nudi neki oblik zakonitog priznanja⁴. Inače Danska je bila prva zemlja u svetu koja je zakonski regulisala istopolne zajednice što se desilo 1. oktobra 1989. Mnoge zemlje su registrovanim istopolnim parovima omogućile neka, većinu ili sva prava i obaveze braka na osnovu zakona o registrovanom partnerstvu, porodičnom partnerstvu ili građanskoj zajednici. Te zemlje uključuju Andoru, Republiku Češku, Dansku, Finsku, Francusku, Nemačku⁵, Island, Luksemburg, Novi Zeland, Norvešku, Sloveniju, Švedsku, Švajcarsku i Veliku Britaniju (Mršević, 2008:385-404)⁶. Grenland, koji je samoupravljajući administrativni deo Danske, takođe ima zakon o građanskoj zajednici.

U drugim zemljama, kao što su to Argentina, Australija, Brazil, Meksiko i SAD takva prava se dobijaju na osnovu gradskih, državnih ili pokrajinskih zakona. Nezvanično, zajedničko življenje istopolnih partnera je postalo zakonski priznato u Austriji, Kolumbiji, Hrvatskoj, Mađarskoj, Izraelu i Portugalu kao i u delovima Australije, Italije i SAD-a. Švedski i norveški parlamenti (Mršević, 2008:385-404)⁷ će prema očekivanjima ozakoniti istopolni brak u 2009. posle obimnih javnih rasprava koje su u tim zemljama vođene tokom 2008. godine.⁸

New Jersey, New Hampshire and Vermont. U dodatku tome, još tri države (Mejn, Havaji i Vašington) kao i okrug Kolumbija šire bračna prava i na istopolne parove.

⁴ U zemljama članicama Saveta Evrope u oko 20 zemalja omogućena je registracija partnerstva, a otprilike isti broj nema tu mogućnost. Nekoliko zemalja izričito zabranjuje bilo kakvo pravno priznavanje istopolnih brakova svojim ustavima, dok tri zemle dozvoljavaju građanski brak parovima istog pola.

⁵ 2001. je vlada levog centra kancelara Gerharda Šredera usvojila zakon o gej zajednicama koji je homoseksualnim parovima dao mnoga prava i privilegije koje imaju venčani parovi.

⁶ Britanija je dozvolila građansko partnerstvo kojima istopolni parovi mogu da po zakonu učvrste svoje partnerstvo od decembra 2005. Gej parovima su omogućena prava u oblasti ma kao što su radni odnosi, penzije i nasleđivanje, čime građansko partnerstvo postaje vrlo slično heteroseksualnom braku po obimu prava i odgovornosti.

⁷ Taj zakonski predlog biće vladin predlog, i sve političke partije kako one koje čine vladajuću koaliciju tako i opozicije podržavaju taj zakon.

⁸ Sa tim se jedino ne slaže mala Hrišćanska demokratska partija koja ima samo 6.6 poslaničkih mesta.

Problematizovanje pitanja istopolnih porodica u Evropi⁹

Javne debate na temu istopolnih porodica, posebno sa stanovišta ljudskih prava, su česte, pa je npr. Odbor za pravna pitanja i ljudska prava Parlamentarne skupštine Saveta Evrope (PACE) organizovao parlamentarno slušanje u Parizu 7. marta 2008. na temu "Pravno priznavanje istopolnog partnerstva"¹⁰. Skup je konstatovao da je netolerancija prema lezbejkama, gejevima, biseksualnim i transrodnim osobama još uvek jasno prisutna u društvima država članica SE. Zaključak je neizbežno bio da lezbejke i homoseksualci moraju da imaju ista osnovna prava kao sva druga ljudska bića.

Kraljevska flamanska belgijska akademija nauke i umetnosti je bila domaćin međunarodnog panela „Različite porodice, ista prava?“ povodom 17. maja međunarodnog dana protiv homofobija. Tom prilikom je Martin Kristensen¹¹, podpredsednik izvršnog odbora ILGA-Europe rekao: „Mi mislimo da nije ni na državi niti na EU da propisuju ljudima kako treba da organizuju svoje živote, već one pre treba da prepoznaju, priznaju i podrže sve raznovrsne porodice.“

2008 godine je Agencija Evropske Unije za osnovna prava (EU Agency for Fundamental Rights) 1. jula izdala Izveštaj¹² po kome su neophodni stroži zakoni u borbi protiv homofobije, požurujući politička rukovodstva 27 država članica da omoguće istopolnim partnerima ista prava i privilegije koje uživaju bračni partneri. Istopolni partneri treba da dobiju isti tretman kada sklapaju brakove ili registruju partnerstvo, ili kada u odsustvu tih mogućnosti, zasnivaju *de facto* odnos kada on ima elemente stalnosti.

⁹ Oba izveštaja („Različite porodice, ista prava? Sloboda i pravda u EUu: Implikacije Haškog programa na lezbejke, gejeve, biseksualne i transrodne porodice i njihovu decu“ i „Različite porodice, ista prava? Porodice lezbejki, gejeva, biseksualnih i transrodnih porodice po međunarodnim pravnim propisima o ljudskim pravima“) se nalaze na veb sajtu: http://www.ilga-europe.org/europe/publications/non_periodical

¹⁰ Osim pitanja pravnog priznavanja istopolnih porodičnih zajednica, učesnici su razmatrali i drugo pitanje iz domena zaštite ljudskih prava LGBT osoba, a to je sloboda javnog okupljanja i javnog izražavanja

¹¹ Porodice različite a ljubav ista – Konferencija o LHBT porodicama u Evropi, 20. februar 2008. god.

¹² Potrebni su stroži zakoni za borbu protiv homofobije u Evropskoj Uniji, *Asosijeted pres*, 1. jula, 2008, <http://www.iht.com/articles/ap/2008/07/01/europe/EU-Europe-Homophobia.php>, pristupljeno maja 2008.

Dve presude evropskih sudova¹³ iz 2008. godine

Lezbejke, gejevi i biseksualna lica su podobni da usvajaju decu
(Wockner, 2008: 718)¹⁴

Veliko veće Evropskog suda za ljudska prava u Strazburu donelo je presudu 22. januara 2008. u slučaju E.B. protiv Francuske u kome se kaže da je isključenje lica iz aplikacionog postupka za usvojenje dece jedino zbog njihove seksualne orijentacije diskriminatorno i predstavlja kršenje Evropske konvencije o ljudskim pravima. Taj Sud je zaključio da je Francuska prekršila član 14 o zabrani diskriminacije i član 8 o pravu na poštovanje privatnosti i porodičnog života Evropske konvencije o ljudskim pravima. Ova presuda ima za posledicu da seksualna orijentacija ne može više da se smatra kao razlog za sprečavanje da neko usvoji dete¹⁵.

Pravo na penziju preminulog istopolnog partnera¹⁶

Evropski sud pravde u Luksemburgu presudio je u korist istopolnog para kada je krajem marta 2008 doneo presudu kojom je jednom gej muškarcu iz Nemačke omogućeno da prima penziju svog preminulog partnera¹⁷. Evropski sud pravde je presudio da odbijanje isplate penzije preživlom partneru predstavlja direktnu diskriminaciju na osnovu seksualne orijentacije, ako se nji-

¹³ Ovaj sud je inače nadzorni mehanizam za primenu Evropske konvencije i njegove odluke su obavezujuće za 47 zemalja članica Saveta Evrope koje su ratifikovale tu Konvenciju.

¹⁴ Evropski sud: Gejevi moraju da imaju jednaka prava da usvajaju decu [¹⁵ Do sada definitivno ne postoje dokazi da su deca oštećena time što su ih podizali istopolni parovi. Poznato je takođe da deca rastu podizana od strane samohranog roditelja, usvojlaca, baka i deka, ili nekih drugih srodnika, u hranjeničkim porodicama, ili u raznim oblicima proširenih porodica. Ako nisu na udaru sukoba, ratova ili nekih drugih društvenih ili emotivnih uskraćenosti, obično porastu u zdrave i produktivne društvene članove.](http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=827961&portal=hbkm&source=externalbyd ocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649, CASE OF E.B. v. FRANCE, (Application no. 43546/02), pristupljeno maja 2008.</p>
</div>
<div data-bbox=)

¹⁶ Tekst izjave za medije European Court of Justice (Evropskog suda pravde) je dostupan na ECJovom vebajtu: <http://curia.europa.eu/en/actu/communiqués/cp08/aff/cp080017en.pdf>, pristupljeno aprila 2008.

Kompletna presuda je dostupna na ECJovom vebajtu: <http://curia.europa.eu/jurisp/cgi-bin/form.pl?lang=EN&Submit=rechercher&numaff=C-267/06>, pristupljeno aprila 2008.

¹⁷ Slučaj Tadao Maruko v. Versorgungswerk der deutschen Bühnen

hova veza može uporediti sa heteroseksualnim brakom i pravima supružnika. Tu presudu, inače prvi slučaj da je ESP presudio u korist istopolnog partnera, pozdravila je takođe i Evropska komisija jer ona ne samo što ojačava princip nediskriminativnosti na osnovu seksualne orijentacije, već i dalje specificira prava registrovanih homoseksualnih partnera u oblasti zaposlenja i profesije. Ali istovremeno Komisija naglašava da je porodično pravo isključivo u rukama država članica i da su one slobodne da odluče da li će istopolni partneri uživati ista prava kao bračni drugovi. Stav Komisije je da postoji pravo preživelog partnera na penziju samo ako su dva režima, naime bračni i partnerski minimalno analogni. Francuska i Luksemburg imaju takva partnerstva, kao i Češka, Danska, Nemačka, Švedska, Britanija, Slovenija¹⁸.

Marševi ponosa 2008 koji su promovisali istopolne porodice

Svi marševi/parade ponosa imaju opšti cilj isticanje vidljivosti egzistencije istopolno orijentisanih ljudi kao i ukazivanje na postojeću diskriminaciju prema njima. Njihov cilj svakako nije promovisanje pedofilije, homoseksualnosti, regrutovanje „novih žrtava“, a najmanje ne nametanje celom društvu jednog modela seksualnosti, kako to protivnici ovih marševa obično navode u svojim argumentima protiv, promašujući tako suštinu tih događaja. Inače, svake godine u mestima održavanja programski slogani se menjaju, i prema trenutno aktuelnim prilikama, akcenat se stavlja na različite aspekte borbe protiv diskriminacije. I komplet poruka istaknutih tokom sezone ponosa 2008. širom sveta ukazuje upravo na pravu suštinu tih zbivanja.

Oko 25000 ljudi uzelo je učešće na šesnaestoj paradi ponosa u Buenos Ajresu 17. novembra (Wockner, 2007: 709). Oni su se kretali od Plaza de Mayo (mesto gde je Eva Peron održala svoj čuveni govor sa balkona Kaza Rozade, predsedničke palate) do Plaza de los Dos Congresos. Ove godine tema parade je bila „Naša proslava je zahtev: za slobodom, ravnopravnošću i raznovrsnošću“¹⁹. Organizatori marša su pozivali na legalizaciju istopolnih brakova, ne samo na priznavanje građanskih zajednica što već postoji u glavnom gradu,

¹⁸ U EU jedino Belgija, Holandija i Španija priznaju istopolnim zajednicama status braka.

¹⁹ Naša proslava je zahtev: za slobodom, ravnopravnošću i raznovrsnošću (Our Celebration Is a Demand: Freedom, Equality, Diversity)

kao i za usvajanje novog antidiskriminativnog zakonodavstva koje bi sadržalo zaštitu po osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta.

Vidljivost istopolnih ljudi i njihovo pravo na ljubav izražen je u Varšavi²⁰ sloganom parade ponosa: „Živeti, voleti, biti“. Time se istovremeno traži da se njihova prava priznaju, i na taj način da se prizna da su pripadnici gej zajednice deo društva

„Beskrajna ljubav“ je glavni slogan parade u Jerusalimu²¹. „Borimo se za puno prihvatanje da partneri istog pola koji treba da imaju prava ista kao i heteroseksualni parovi“. Učesnici marša su krenuli od Parka nezavisnosti, nastavili su ulicom Kralja Davida i završili u Liberti bel parku. „Postignut je uspeh u napredovanju ka prihvatanju prava partnera istog pola u pogledu nasleđivanja i usvajanja dece,“ rekao je Jonatan Ger, izvršni direktor gej centra Jerusalimska otvorena kuća, koji je organizovao paradu.

Manifestacija ponosa organizovana u Brnu je imala za cilj da smanji nivo homofobije među Česima. „Mi želimo da ukažemo na specifične zakonske i društvene nejednakosti u Republici Češkoj, kao što su neki problemi vezani za porodicu i podizanje dece“.

Ovogodišnja bukureštanska parada ponosa (Wockner, 2008: 749) predstavljala je izraz želje da se ozvaniči brak među homoseksualcima i pravo da usvajaju decu, uz istovremeno postojanje svesti da Rumunija još nije spremna za takve korake. Homoseksualci su protestovali još i što, prema njihovom mišljenju, crkva podstiče netoleranciju prema njima.

U Otavi je 24. avgusta održana devetnaesta po redu gej parada na kojoj je učestvovalo oko 1200 učesnika i 34000 posmatrača (Wockner, 2008: 749). Učesnici parade ponosa nisu protestovali već su slavili svoju pobjedu u vidu legalizacije istopolnog braka u Kanadi. Povorka je krenula kroz Wellington Street do City Hall-a, zaustavila se ispred zgrade Parlamenta i saveznog Vrhovnog suda, institucija koje su odigrale važnu ulogu u legalizaciji istopolnog braka u Kanadi. Za organizatore ovogodišnjeg marša važno je bilo da se proslave te pobjede i na taj način ukazati da možda neke nejednakosti još uvek postoje.

U Beču oko 120000 ljudi se pojavilo na trinaestoj gej prajd, tzv. Duga paradi, da bi pozvalo na poštovanje jednakih prava za homoseksualce i lezbejke, orga-

²⁰ Četvrta parada ravnopravnosti u Varšavi. <http://www.polskieradio.pl/thenews/news/?id=84284>, pristupljeno 08. 06. 2008.

²¹ „Postignut je uspeh u napredovanju ka prihvatanju prava partnera istog pola u pogledu nasleđivanja i usvajanja dece,“ rekao je Jonatan Ger, izvršni direktor gej centra Jerusalimska otvorena kuća, koji je organizovao paradu.

nizatori su saopštili u Beču 12. jula (Wockner, 2008: 743). Organizatori su pozvali da se učini kraj diskriminaciji i da se legalizuju istopolni brakovi²²

Oko 150 osoba je 28. juna 2008. učestvovalo na prvom gej prajdu u Bugarskoj, koji se održao u prestonici Sofiji.²³ Zvanični moto manifestacije, koju je organizovala Unija bugarskih gej muškaraca i lezbejki „Džemini“ je bio: „Moja porodica: Mi smo majke i kćerke, očevi i sinovi, braća i sestre.“ Ta prva u istoriji gej parada u Bugarskoj održala se uprkos protesta i pretnji nacionalističkih grupa.²⁴ Parada je bila posvećena porodici jer, kako kažu organizatori, oni su „očevi i ćerke, majke i sinovi, braća i sestre.“

A u novembru 2008, Intergrupa Evropskog parlamenta je tražila od Bugarske da omogući priznavanje istopolnog partnerstva pismom²⁵ bugarskom premijeru Sergeju Staniševu u kome su izrazili zabrinutost zbog činjenice da nacrt zakona o građanskim zajednicama isključuje istopolna partnerstva. „Zajednice partnera istog i različitog pola zasnivaju se na istom osnovu. To je njihova uzajamna privrženost i ljubav“ izjavili su evropski parlamentarci, Michael Cashman, Lissy Gräner, Sirpa Pietikäinen, Raúl Romeva i Sophie In't Veld. To je direktna diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije ako raznopolni partneri mogu da registruju svoja partnerstva a parovi istog pola ne mogu. Diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije je zabranjena u Evropskoj uniji i ta zabrana postoji u više EU dokumenata, podsećaju potpisnici pisma.

Evropska Antidiskriminativna direktiva

U leto 2008. Evropska Komisija je predstavila nacrt Uputstava o jednakom tretmanu koji predviđaju obavezni jednak tretman bez obzira na religiju ili uverenje, uzrast invaliditet ili seksualnu orijentaciju, u oblastima izvan tržišta rada i radnih odnosa koji su tradicionalno bili „pokriveni“ dosadašnjim antidiskrimi-

²² 120 hiljada je marširalo na bečkoj Paradi duge za prava homoseksualaca, AFP <http://news.theage.com.au/world/120000-march-in-vienna-rainbow-parade-for-gay-rights-20080713-3e94.html>, pristupljeno u julu 2008.

²³ Održana prva LGBT parada u Bugarskoj, 02/07/2008 „labris web“ labweb@labris.org.yu

²⁴ Prva parada homoseksualnog ponosa održana u Bugarskoj ovog vikenda, usred nacionalističke opozicije, „BalkanTravellers.com“ <http://www.balkantravellers.com/en/read/article/633>, pristupljeno u junu 2008.

²⁵ Ceo tekst se može naći kasnije na sajtu: www.lgbt-ep.eu.

nativnim propisima. Iako predstavlja pomak unapred, ta Antidiskriminativna direktiva (možda) nije najbolja garancija protiv diskriminacije istopolnih parova (Beunderman, 2008). Naime, organizacije za gej prava se plaše da evropska antidiskriminativna direktiva neće omogućiti istopolnim parovima koji žive u braku ili u građanskom partnerstvu istu zaštitu kao kada su u pitanju heteroseksualni parovi. Ipak, neke dosadašnje diskriminativne situacije kao što su npr. odbijanje banki da odobre kredite istopolnim parovima, biće zabranjene.

Postoji ipak zabrinutost što nova Direktiva ima odredbu koja izričito izuzima iz te antidiskriminativne regulative „nacionalne zakone o bračnim i porodičnim statusima i reproduktivnim pravima“. Na prvi pogled to nije štetno jer se EU i inače ne bavi porodičnim i bračnim odnosima i ne postoji osnov da se bilo koja zemlja natera da ozakoni istopolni brak ili istopolne zajednice. Ali ovo je prvi put da se porodični status koji može da uključi i neslužbene odnose specifično pominje u jednoj evropskoj antidiskriminativnoj direktivi. Na primer, Portugalija je nedavno odbila da jednom nevenčanom istopolnom paru odobri putno osiguranje koje je inače dostupno nevenčanom raznopolnom paru.²⁶

Deklaracija Evropskog Parlamenta o ravnopravnoj priznatosti građanskog partnerstva

Deklaracija Evropskog Parlamenta o ravnopravnoj priznatosti građanskog partnerstva²⁷ br. 0076/2008 doneta 22. septembra 2008., stupa na snagu 15. januara 2009. Bazira se na jednoj od osnovnih vrednosti Evropske Unije, slobodi kretanja za njene građane po *EU Citizens Directive*, i čl. 21 Povelje o osnovnim pravima.

²⁶ Holandska članica Evropskog parlamenta Kathalijne Buitenweg (GroenLinks) radi na izveštaju o direktivi i ona bi volela da se ceo paragraf o isključenju važnosti direktive kada su u pitanju bračni odnosi prebriše ali s druge strane, svesna je realnosti. Naime, neke zemlje kao Poljska, veoma brinu da li će evropska antidiskriminativna kampanja dovesti do prisiljavanja na priznavanje istopolnih brakova, partnerstava i odnosa. Realnost je takva da svaka zemlja može da stavi veto i ako bi pomenuti paragraf izostao to bi moglo da se realno očekuje.

²⁷ 0076/2008, EUROPEAN PARLIAMENT, WRITTEN DECLARATION
<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=//EP//NONSGML+WDECL+P6-DCL-2008-0076+0+DOC+PDF+V0//EN&language=EN>, pristupljeno 22. 09. 2008.

U osnovi razloga za donošenje te Deklaracije je situacija da Francuska²⁸ ne priznaje britansku građansku zajednicu niti dozvoljava Britancima koji žive u Francuskoj da sklope francusko partnerstvo po odredbama francuskog PACSa ako već imaju britansko partnerstvo. To znači da s jedne strane britansko partnerstvo ne proizvodi nikakve pravne posledice tj. nije priznato a s druge strane predstavlja prepreku sklapanju francuskog partnerstva, dakle neke, i to negativne posledice ipak proizvodi. Britanski državljani dakle jedino mogu da raskinu britansko partnerstvo da bi sklopili francusko. U praksi je to stvaralo razne probleme, naročito u pogledu poreza i naslednih taksi. S druge strane u Britaniji je priznato istopolno partnerstvo sklopljeno po francuskom zakonu PACS tako da je jasno postojanje višestruke diskriminacije.

Mnoge države članice već imaju zakonske odredbe kojima se priznaje neki vid građanskih zajednica istopolnih partnera tako da se može govoriti o nastajanju evropskog konsenzusa po tom pitanju. Ali, još uvek se pravna regulativa veoma razlikuje od zemlje do zemlje, a takođe, nedostaje i uzajamno priznavanje važenja takvih zajednica i u drugim zemljama Unije izvan zemlje njihovog sklapanja. Ta situacija izaziva teškoće u slobodnom kretanju i nastanivanju za mnoge evropske građane. Zbog toga Deklaracija sadrži poziv evropskim zemljama koje imaju različite aranžmane u pogledu priznavanja istopolnih zajednica da priznaju slične institute nastale u drugim zemljama. Deklaracija takođe sadrži poziv Komisiji da napravi nacrt uputstava za uzajamno priznavanje tih instituta između onih država članica koje imaju zakonske aranžmane za priznavanje istopolnih partnerstava.

Izložba u Evropskom parlamentu: „Različite porodice, ista ljubav“

Na međunarodni Dan ljudskih prava 10. decembra 2008, ILGA-Europe²⁹ je u saradnji sa Intergrupom za prava LGBT osoba Evropskog parlamenta organizovala izložbu slika u Evropskom parlamentu pod nazivom „Različite porodice, ista ljubav“. Simbolički značaj izložbe je veliki, kako zbog njene

²⁸ <http://www.pinknews.co.uk/news/articles/2005-8631.html>, pristupljeno u decembru 2008.
<http://www.pinknews.co.uk/news/articles/2005-9249.html>, pristupljeno u decembru 2008.

²⁹ 19. decembra 2008. ILGA-Evropa je objavila svoj stav povodom izjava dva člana Evropskog parlamenta i medijskog predstavljanja izložbe „Različite porodice, ista ljubav“ u Evropskom parlamentu

sadržine tako i mesta održavanja i datuma otvaranja. Ona kao da predstavlja sažetak pravne i političke kompleksnosti problema istopolnih zajednica na način kako su artikulisane u 2008 godini. Dvanaest vizuelno-tekstualnih scena predstavljenih na dvanaest panoa ocrtavaju sadašnje izazove i probleme sa kojima se susreću istopolne porodice zbog nedostatka pravne priznatosti svojih zajednica, kao i pozitivni napredak postignut u Evropi u pogledu pravno regulisanog statusa LGBT porodica i njihove dece. Izložba je napravljena da bi podigla svest i privukla pažnju na pravne i društvene probleme LGBT porodica i njihove dece u Evropi. Njom se obeležava šezdeseta godišnjica donošenja Univerzalne Deklaracije o ljudskim pravima uz ukazivanje da se još uvek zatvaraju oči pred činjenicom da ne uživaju svi ljudi ista ljudska prava i elementarnu ravnopravnost.

Kao moto izložbe uzet je citat Agencije za osnovna prava (the Fundamental Rights Agency): „Prava i prednosti obezbeđena bračnim parovima moraju da budu proširena i na nevenčane istopolne parove, bilo da su oni sklopili neki oblik pravno priznate zajednice kroz neki vid registrovanog partnerstva gde ta mogućnost jedino postoji ili zbog nemogućnosti da sklope brak, bilo da su zbog nemogućnosti ma kakvog pravnog priznanja u *de facto* odnosu koji ima dovoljan stepen stalnosti da se obezbedi jednaki tretman LGBT licma.” (ILGA Media release, 19.12. 2008.)

Pano 1: Pravna priznatost istopolnih porodica

Brojne evropske zemlje su pravno priznale istopolna partnerstva i usvojile zakonske odredbe kojima su dozvolili da se venčavaju ili sklapaju registrovana partnerstva. Ti zakoni se razlikuju od zemlje do zemlje i obezbeđuju različite nivoe zaštite i prava. Ipak, još uvek ima evropskih zemalja koje pravno ne priznaju istopolne zajednice a neke su čak usvojile pravne odredbe kojima isključuju istopolne partnere iz mogućnosti da sklope brak.

Pano 2: Problem standardizacije sličnih instituta unutar EU zemalja

Mnoge evropske zemlje imaju zakone kojima priznaju istopolne brakove ili registrovana partnerstva, ali većina ne priznaje važenje sličnih zakona drugih zemalja. Na primer, dve lezbejke su se venčale u Belgiji, da bi nastavile da uživaju ista prava, uzajamne odgovornosti i zaštitu izvan Belgije, mogu da se presele samo u veoma mali broj EU zemalja koje u sadašnjem trenutku pri-

znaju njihov brak. Nedostatak uzajamnosti u priznavanju tih odredaba rezultira u ozbiljnim kršenjima jednog od osnovnih EU principa – slobodi kretanja za sve EU građane.

Pano 3: Izjava jedne od tradicionalnih porodica o njihovoj navodnoj „ugroženosti“ postojanjem istopolnih porodica

„Mi smo jedna, kako se to obično smatra ‘tradicionalna’ porodica, tj. mi smo venčani par sa decom. Smatramo da je smešno i uvredljivo kada neki sveštenici kao i samoproklamovani branitelji tradicionalnih porodičnih vrednosti, tvrde da pravno priznavanje istopolnih porodica i njihove dece predstavlja pretnju npr. za našu porodicu. Mi se protivimo svakom obliku diskriminacije i nepoštenog tretmana a sa time se istopolni parovi i njihova deca još uvek suočavaju u Evropi. Ljubav nema polnu ili seksualnu orijentaciju i treba da bude obuhvaćena i priznata u svim svojim načinima izražavanja“.

Pano 4: Porodične penzije

Mnogi penzijski programi nude posebne povlastice posebno za članove porodica ali ne priznaju lezbejske, biseksualne i transrodne partnere kao članove porodice. To može da ostavi preživjele partnere LGBT porodice bez finansijske podrške koju bi imali ako bi mogli da budu ovlašćeni na penziju svoga umrlog partnera a to je uzrokovano jednostavno isključivo zbog njihove seksualne orijentacije ili rodnog identiteta. Kada su takve povlastice odbijene jednoj posebnoj grupi na osnovu njihove seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, oni su diskriminirani i zbog toga trpe kako njihova porodična tako i ekonomska prava.

Pano 5: Asistirana oplodnja lezbejki

Parovi koje čine osobe različitog pola imaju pristup bezbednoj i medicinski asistiranoj oplodnji. Lezbejskim parovima su takve mogućnosti često pravno uskraćene uprkos faktičkoj pristupačnosti moderne tehnologije čime im se uskraćuje pravo da imaju svoju biološku decu. S obzirom na tehnološke mogućnosti i napredak u toj oblasti medicine, takvo isključenje je isključivo motivisano lezbofobijom i predstavlja diskriminaciju na osnovu seksualne orijentacije.

Pano 6: Boravak u zemlji partnera/partnerke

U mnogim evropskim zemljama, lezbejske, gej, biseksualne i transrodne porodice nisu priznate u imigracionom pogledu. Kada takvi partneri dolaze iz druge zemlje njima se uskraćuje njihova osnovna potreba da budu sa svojim dragim i bliskim osobama, da žive zajedno i da zasnuju svoju porodicu u zemlji svoga partnera. Situacija je još teža za lica kojima je potrebna viza da bi uopšte ušli i boravili u nekoj od EU zemalja, dok radna dozvola predstavlja poseban, još složeniji problem.

Pano 7: Javni prostor kao prostor zločina mržnje

Izjava jednog heteroseksualnog para: „*Mi ne treba da brinemo ili dva puta razmišljamo kada pokazujemo javno svoja osećanja jedni prema drugima. Želimo da isto kao i mi, ni jedna lezbejka, gej, biseksualna ili transrodna osoba ne mora da krije svoje osećaje i ljubav niti da bude napadnuta samo zbog toga što se usudila da izrazi svoju ljubav.*” Neki istopolni parovi, lezbejke, gejevi, biseksualci i transrodne osobe se u Evropi na dnevnoj osnovi suočavaju sa mržnjom, zloupotrebom i nasiljem samo zbog svoje seksualne orijentacije i rodnog identiteta. Samo mali broj evropskih zemalja kriminalizuje takvo nasilje i mržnju prema LGBT osobama.

Pano 8: Stanarsko pravo

Evropski sud za ljudska prava presudio je da istopolni partneri imaju ista prava kao i nevenčani raznopolni partneri u nasleđivanju stanarskog prava. Kada neka osoba koja je bila službeno priznati stanar umre, preživeli partner ne može da bude izbačen od strane vlasnika i time postane beskućnik. Ipak, ta zaštita može da se primenjuje samo u onim zemljama gde istopolni parovi imaju priznato stanarsko pravo. U tome je znatna razlika između tih evropskih zemalja i onih u kojima istopolni nevenčani parovi i nevenčani parovi različitog pola još uvek nisu pravno priznati.

Pano 9: Promena dokumenata ne prati uvek promenu pola

Evropski sud za ljudska prava presudio je da transrodne osobe u Evropi mogu da promene svoj izvod iz matične knjige rođenih u skladu sa svojim

novostečenim polnim identitetom kao i da mogu da se venčaju sa osobama suprotnog pola. Uskraćivanje transrodnim osobama mogućnosti da dopune svoj izvod iz matičnih knjiga rođenih i dozvole da se venčaju je diskriminatorno i predstavlja kršenje Evropske konvencije o ljudskim pravima.

Pano 10: Starateljstvo na decom

Evropski sud za ljudska prava je presudio da je uskraćivanje starateljstva roditelju isključivo zbog seksualne orijentacije nad njenom/njegovom biološkom decom, diskriminatorno i predstavlja kršenje Evropske konvencije o ljudskim pravima. Slično tome, isti Sud je presudio da je isključivanje lezbejki, gejeva i biseksualnih osoba iz procesa apliciranja za usvojenje dece diskriminatorno i da krši istu Konvenciju. Nega i ljubav su oni najvažniji faktori u podizanju dece a ne seksualna orijentacija njihovih roditelja.

Pano 11: Preživela partnerka/preživeli partner

LGBT porodice mogu da se suoče sa ozbiljnim ekonomskim teškoćama i problemima koje rezultiraju iz činjenice pravne nepriznatosti tih porodica. Npr. u slučaju kada član porodice umre ili je povređen, lezbejke, gejevi, biseksualne i transrodne osobe kojima se uskraćuje službeno priznanje ili druge privilegije koje su omogućene heteroseksualnim porodicama, mogu da ostanu uskraćeni za mnoge privilegije koje su normalne za heteroseksualne porodice.

Pano 12: Deca istopolnih porodica - žrtve diskriminacije

Deca lezbejskih, gej, biseksualnih i transrodnih porodica često su žrtve diskriminacije zbog činjenice da mnoge evropske zemlje pravno ne priznaju takve porodice. Deca u LGBT porodicama često nemaju sredstava i načina da uspostave pravno priznati odnos sa svojim nebiološkim roditeljem, bez obzira na dužinu i dubinu odnosa koji postoji među njima. Kada deca imaju samo jednog ključnog odraslog u svojim životima postaju izuzetno ranjiva, što je sasvim sigurno protiv interesa dece, a takođe može da dovede i do potpunog kršenja prava dece da budu odgajana od strane svojih roditelja.

Slučajevi

Prilikom analiziranja pravnih i političkih zbivanja i dinamike njihovih promena uvek treba imati u vidu da se radi o konkretnim ljudima pa su zato slučajevi individualnih života važna ilustracija. Kao pogledi koji dolaze "iznutra" jednog fenomena, oni govore često mnogo više od statističkih podataka, pravnih dokumenata i izjava političkih lidera, omogućavajući istovremeno i identifikacioni most razumevanja.

Selma Lagerlöf (Torstensson : 2008)

Ove godine se slavi sto pedeseta godišnjica od rođenja Selme Lagerlöf. To je bio razlog da se u Švedskoj snimi drama o njenom životu. Za vreme božićnih praznika u decembru 2008, švedska TV je prikazala dramu pod nazivom *Selma*. Drama je o Selmi Lagerlöf, spisateljici i dobitnici Nobelove nagrade, i njene dve velike ljubavi, Sofiji Elkan i Valborg Olander³⁰. Selma Lagerlöf nikada nije otvoreno pisala o svojoj homoseksualnosti, a to je u njeno doba bilo praktično nemoguće, ali neki tragovi ipak mogu da budu otkriveni u njenim knjigama³¹. Selma Lagerlöf je inače pravi heroj u Švedskoj³², njen lik se nalazi i na banknoti novčanice od 20 kruna, tako da njeno javno lezbejstvo danas predstavlja izvor ponosa i zadovoljstva za švedsku LGBT zajednicu.

Slučaj Vesolovski-Pedžet (Bulatović, 2008: 6)

Kao i mnogi heteroseksualni parovi i istopolni ne retko strastveno žele decu i spremni su na sve moguće žrtve da bi to ostvarili. Sudeći po primeru Karen Vesolovski i Marte Pedžet ljudski rod ipak neće prestati da postoji ako se istopolnim partnerima olakša egzistencija i omogući ravnopravnost.

Veštačkom oplodnjom lezbejke Karen Vesolovski i Marta Padžet istog dana su na svet donele po par blizanaca. Iako su ih rodile različite žene, ova deca imaju iste roditelje. Za njihovo začeće iskorišćena je sperma istog donatora, a jajne ćelije samo jedne od njih dve. Posle oplodnje po dva embriona bila

³⁰ Selmu je igrala Helena Bergström

³¹ Odnos između dve usvojene sestre u njenom romanu *Sir Arne's Money* zainteresovao je feministkinje.

³² Njen najpoznatiji roman, *Saga o Gesti Berlingu* adaptirana je za nemi film koga je režirao Mauritz Stiller. Taj film je učinio Gretu Garbo slavnom u međunarodnim razmerama.

su usađena u svaku od žena. Ovaj način da se ostane u drugom stanju bio je poslednji pokušaj ovih žena da posle tri godine dobiju potomstvo. "Moj biološki sat je kucao. Nekoliko desetina hiljada funti potrošile smo na različite pokušaje začeca i već smo bile na izmaku snage. Pokušale smo bukvalno sve što su nam lekari predložili i, kada smo već bile na korak da odustanemo, Marta mi je ponudila implantaciju svojih jajnih ćelija. Pomislila sam, zašto da ne?" kaže Karen Vesolovski (42), koja radi kao terapeutkinja. Posle devet meseci Marta je rodila Sofinu i Aleksa, a Karen Sijenu i Endrua. Njih dve su zahvalne okolini što ih nije osuđivala zbog odluke da imaju zajedničku decu. „Bile smo presrećne kad nam je lekar saopštio da smo trudne. Na pregledu smo otkrile da je velika šansa da rodimo blizance. Trenutak kada smo na ultrazvuku ugledale četiri mala srca kako kucaju ne opisuje se rečima“, izjavila je Marta. Prezadovoljne smo što su bebe braća i sestre jer će jedni drugima kroz život biti velika podrška. Naša porodica je sada kompletna“, kažu srećne majke.

Slučaj Francuza Frédéric (Crumley: 2008)

Francuz Frédéric Minvielle (37), 2002 se nastanio u Amsterdamu gde je sklopio brak sa Holanđaninom Carl Nobelen-om 2006, što je po holandskom zakonu moguće. Frédéric je kao supružnik holandskog državljanina normalno dobio i njihov pasoš. Na to su ga u francuskom konzulatu obavestili da je time izgubio francusko državljanstvo sa obrazloženjem da Francuska prihvata dvojno državljanstvo svojih građana samo u slučaju da su dobili strano državljanstvo tako što su sklopili brak sa strancem. Pošto Francuska ne priznaje istopolni brak, Frédéric se ne smatra da spada u tu kategoriju (Francuska za osobe istog pola ima građansku zajednicu ali nema brak). Frédéricov slučaj izazvao je dosta medijske pažnje, on je davao izjave da je diskriminisan, da se oseća kao Francuz i da je lojalni građanin svoje zemlje i da nema niko prava da mu oduzima državljanstvo u situaciji u kojima se heteroseksualnim Francuzima ne oduzima državljanstvo zbog sklapanja braka sa strancem, i da je državljanstvo važan deo njegovog identiteta. Frédéric je dobio pismo iz kabineta predsednika Sarkozija kojim ga predsednik obavestava da se on lično založio za njegov slučaj i da će dobiti natrag francusko

državljanstvo, što se desilo u julu 2008 kada je Frederik povratio svoje francusko državljanstvo.³³

Završni diskurs: UN decembarska inicijativa

Lezbejke, gejevi, biseksualni, kao i oni koji su transrodni, transpolni ili među polni, svi oni su ravnopravni članovi ljudske porodice i imaju kao takvi sva ljudska prava, rekao je Navi Pillay, UN Visoki Komesar za ljudska prava na diskusiji visokog nivoa o ljudskim pravima, seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu koji je održan u UN centru u Njujorku³⁴.

Već vekovima stari kliše da su svi ljudi ravnopravni ali su neki ipak ravnopravniji, nije više prihvatljiv. Ni jednom ljudskom biću ne smeju da se uskrate ljudska prava samo zbog njihove pretpostavljene seksualne orijentacije ili rodnog identiteta. Ni jedno ljudsko biće ne sme da bude podvrgnuto diskriminaciji, nasilju, krivičnim sankcijama ili zlostavljanju samo zbog pretpostavljene seksualne orijentacije ili rodnog identiteta. Kao i zakoni iz doba aparthejda koji su kriminalizovali seksualne odnose između saglasnih odraslih osoba različitih rasa, ironično izgleda da i danas opstaju slični zakoni kao relikti kolonijalizma i netolerancije a koji su nekonzistentni i sa međunarodnim standardima i u pogledu tradicionalnih vrednosti ljudskog dostojanstva i poštovanja svakog ljudskog bića a koji anahronično ne priznaju istopolne zajednice.

³³ <http://www.spiegel.de/international/europe/0,1518,596929,00.html> , pristupljeno decembra 2008.

Posle prave bure koja je podignuta u medijima – Minvielle ju je započeo svojom pojavom na naslovnoj strani *Liberasiona* u maju – na šta je predsednik Sarkozy lično intervenisao. Posle par nedelja taj francuski građanin Amsterdama je dobio natrag svoje francusko državljanstvo. Ali šta bi se desilo da je francuski predsednik bio manje zainteresovan da podrži gej prava ili manje osetljiv na medijski pritisak?

³⁴ Gejevi i lezbejke moraju da budu tretirani kao ravnopravni članovi ljudske porodice – rekao je taj UNov funkcioner.

Zbog svega rečenog, 18. decembra 2008, šezdeset i šest zemalja³⁵ su podržale UN izjavu o ljudskim pravima LGBT ljudi³⁶. Njom je, između ostalog, izraženo uznemirenje zbog nasilja, maltretiranja, diskriminacije, isključenja, stigmatizovanja i predrasuda koje su uperene protiv ljudi u svim zemljama sveta zbog njihove seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, jer takve prakse umanjuju integritet i dostojanstvo onih kojima se takve pojave dešavaju. Takođe je izražena i osuda kršenja ljudskih prava koja se baziraju na seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu gde god se desili.

Iako to nije obavezujuć dokument za države članice UNa njegova vrednost je nemerljive simbolike imajući u vidu da je već šest decenija diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta praktično ignorisana od strane struktura i mehanizama UNa. I ranije su međutim, slučajevi kršenja prava LGBT osoba bila pokretana pred forumima UNa kao što je to bilo 1994. u slučaju *Toonen v Australia*, u kome je UN Human Rights Committee odlučio da je seksualna orijentacija status koji je zaštićen Međunarodnom konvencijom o građanskim i političkim pravima. Ipak ostaje činjenica da čak i danas još uvek veoma nedostaje jedan međunarodni dokument koji bi izričito priznavao ljudska prava LGBT ljudima.

Pravo na fizičku ljubav osobe po sopstvenom izboru nigde nije direktno predviđena u globalnom sistemu ljudskih prava. Ni jedna konvencija ne priznaje prava seksualnih manjina kao ljudska prava. Neki međunarodni instrumenti bili su naravno tumačeni tako da obuhvataju i seksualnu orijentaciju ali to ipak nije isto kao eksplicitna zabrana diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta. Zbog toga je vrednost dokumenta koji je donet u UNu na kraju 2008. godine tim značajniji, pošto predstavlja pionirski korak i put ka neizbežnoj boljoj artikulaciji neophodnosti njihove dalje zaštite na međunarodnom nivou. Time je 2008. godina zaista zaokružena i zaključena na pravi način kao godina koja će biti upamćena kao godina izraženog

³⁵ Albanija, Andora, Argentina, Jermenija, Australija, Austrija, Belgija, Bolivija, Bosna i Hercegovina, Brazil, Bugarska, Kanada, Kapo Verde, Centralno Afrička Republika, Čile, Kolombija, Hrvatska, Kuba, Kipar, Češka Republika, Danska, Ekvador, Estonija, Finska, Francuska, Gabon, Gruzija, Nemačka, Grčka, Gvineja Bisao, Mađarska, Island, Irska, Izrael, Italija, Japan, Letonija, Lihtenštajn, Litvanija, Luksemburg, Malta, Mauricijus, Meksico, Crna Gora, Nepal, Holandija, Novi Zeland, Nikaragva, Norveška, Paragvaj, Poljska, Portugalija, Rumunija, San Marino, Sao Tome i Prinsipe, Srbija, Slovačka, Slovenija, Španija, Švedska, Švajcarska, bivša jugoslovenska Republika Makedonija, Timor, Britanija, Urugvaj i Venecuela.

³⁶ 66 zemalja je podržalo UN izjavu kojom se traže ljudska prava za LGBT osobe, London i Njujork – 18 decembra 2008. 20. decembra, Euro Queer.

progresu u pravnom i političkom priznavanju statusa istopolno orijentisanih lica i njihovih porodičnih zajednica.

Literatura

Beunderman, M, (2008) Anti-Discrimination Rule No Guarantee for Europe's Gay Couples, *EQUAL, EXCEPT IN MARRIAGE (Ravnopravni, ali ne u braku)*, 12/17/2008 11:35 AM

Bulatović, R, 2008 Lezbejska ljubavna bajka krunisana s dva para blizanaca, *24 sata*, 31. 07. str: 6

Crumley, G, (2008) Gay marriage costs him citizenship (Gej brak ga je koštao državljanstva). *Time magazine*. Available from: <http://www.time.com/time/world/article/0,8599,1736987,00.html>, pristupljeno januar 2008

http://www.ilga-europe.org/europe/publications/non_periodical, pristupljeno maj 2008

<http://www.iht.com/articles/ap/2008/07/01/europe/EU-Europe-Homophobia.php>, pristupljeno maj 2008

<http://www.polskieradio.pl/thenews/news/?id=84284> Četvrta parada ravnopravnosti održana u Varšavi, pristupljeno 08. 06. 2008.

<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=827961&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>, CASE OF E.B. v. FRANCE, Slučaj E.B protiv Francuske (*Application no. 43546/02*), pristupljeno januar 2008

<http://curia.europa.eu/en/actu/communiqués/cp08/aff/cp080017en.pdf>, pristupljeno aprila 2008

Presuda u celini se može naći na veb sajt-u ECJ's: <http://curia.europa.eu/jurisp/cgi-bin/form.pl?lang=EN&Submit=rechercher&numaff=C-267/06>

Slučaj Tadao Maruko v. Versorgungswerk der deutschen Bühnen

<http://news.theage.com.au/world/120000-march-in-vienna-rainbow-parade-for-gay-rights-20080713-3e94.html>, pristupljeno juli 2008

Održana prva LGBT parada u Bugarskoj, 02/07/2008 „labris web“

BalkanTravellers.com <http://www.balkantravellers.com/en/read/article/633>, pristupljeno juni 2008

Letter to Bulgarian Prime minister Stanishev – Celo pismo premijeru Staniševu se može videti na: www.lgbt-ep.eu

EURO-LETTER, ILGA-Europe's monthly electronic LGBT political and legal news bulletin, (Juroleter je mesečni elektronski bilten o LGBT političkim i pravnim novostima). No. 160. December 2008. Ed Juris Lavrikovs. Euro-Letter is published by ILGA-Europe - the European Region of the International Lesbian and Gay Association (ILGA). ISSN 1998-8117 euroletter@ilga-europe.org

EUROPEAN PARLIAMENT, WRITTEN DECLARATION, (Pismena deklaracija evropskog parlamenta) 0076/2008

<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=//EP//>

NONSGML+WDECL+P6-DCL-2008-0076+0+DOC+PDF+V0//EN&language=EN, pristupljeno 22. 09. 2008

<http://www.pinknews.co.uk/news/articles/2005-8631.html>, pristupljeno decembra 2008

<http://www.pinknews.co.uk/news/articles/2005-9249.html>, pristupljeno decembra 2008

http://www.nrc.nl/international/Features/article2094571.ece/Anti-discrimination_act_is_no_guarantee_for_Europes_gay_couples, pristupljeno 16. decembar 2008.

Mršević, Z. (2005), Pravna ravnopravnost kao neophodni elemenat suzbijanja diskriminacije. U: Radenka Grubačić (Ur): *Čitanka, Edukacija medija, omladinskih i nevladinih organizacija za ljudska prava o lezbejskim ljudskim pravima*. Beograd, Labris, str 107-125.

Mršević, Z. (2006), Evropa i mi – kako protiv diskriminacije. U: Ljiljana Živković (Ur), *Čitanka, od A do Š o lezbejskim i gej ljudskim pravima*. Labris, Beograd, str 95-124.

Mršević, Z. (2007), Ljudska prava i seksualna orijentacija. U: M. Rašević, Z. Mršević (Ur). *Pomeramo granice*. Beograd, Institut društvenih nauka, str.187-204.

Mršević, Z. (2008), Pravna regulativa istopolnih zajednica u Sjedinjenim Američkim Državama, Ur: J. Ćirić. Uvod u pravo SAD. Beograd, Institut za uporedno pravo, str: 369 – 398.

Mršević, Z. (2008), Istopolne porodice u svetlu dinamike komparativnopravnih promena 10, *Pravni život*, str. 385-404

„Selma – the author and forbidden love“,

<http://svt.se/svt/jsp/Crosslink.jsp?d=85486&a=ag040711>, pristupljeno decembar 2008.

LGBT site QX Quiser: <http://www.qx.se/kultur/8934/selmas-triangeldrama-pa-svt>, pristupljeno decembar 2008.

<http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=29364&Cr=pillay&Cr1=#>, pristupljeno decembar 2008.

66 countries back UN statement for LGBT human rights, London and New York – 18 decembar 2008. 20. decembar, Euro Queer mailing list

Torstensson Lars, Euro Queer mailing list, 30. decembar 2008.

Wockner Rex, INTERNATIONAL NEWS #709, 26. novembar, 2007.

Wockner Rex, INTERNATIONAL NEWS #749, 01. septembar, 2008.

Wockner Rex, INTERNATIONAL NEWS #743, 21. jul, 2008.

Wockner Rex, INTERNATIONAL NEWS #718, 28. januar, 2008.

Different families, same love – chalenges of the 2008

The year 2008 by all means will be remembered by several events, which contributed to significant progress in the domain of legal recognition of various aspects of same sex communities. There were also several initiatives contributing to making the political will necessary for legal changes. The most visible one probably was the May recognition of same sex marriage by the Supreme Court of California, which was valid only 5 months before it was cancelled by the referendum held in November 2008. Since this American state has 38 million inhabitants, more than the whole Balkan region, the event was visible by the whole world. The paper provides further analysis of mostly European events, e.g. decisions of European courts in Strasbourg and Luxembourg, political interventions by the EU Parliament Intercrop, releases of the ILGA-Europe, gay pride marches, other public activities, e.g. exhibition in the EU Parliament regarding the International Day of Human Rights, adoption of various documents relevant for the EU member states and permanent changes in internal legal provisions of the member states. The UN Declaration against discrimination on the ground of sexual orientation and gender identity concluded the year. The paper also comprises analysis of a few typical cases of implementation of family relations among same sex partners.

Keywords: same sex families, same sex marriage, legal recognition of same sex marriage outside countries of the make, California, UN Declaration.

Obeležavanje desetogodišnjice našeg časopisa *Temida*

Pravni fakultet, Niš, 26.mart 2009. godine

Povodom obeležavanja 10 godina kontinuiranog objavljivanja naučnog časopisa o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu *Temida*, Viktimološko društvo Srbije, u saradnji sa Pravnim fakultetom iz Niša, organizovalo je promociju časopisa i drugih svojih izdanja i aktivnosti. Na promociji su govorili: dr Vesna Nikolić-Ristanović, direktorka Viktimološkog društva Srbije, zamenica glavne i odgovorne urednice *Temide* i profesorka na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju u Beogradu, dr Nevena Petrušić – dekanica Pravnog fakulteta u Nišu i glavna i odgovorna urednica časopisa *Temida*, dr Slobodanka Konstantinović-Vilić, profesorka na Pravnom fakultetu u Nišu i članica redakcije časopisa *Temida* i mr Sanja Ćopić, predsednica Upravnog odbora Viktimološkog društva Srbije i članica redakcije časopisa *Temida*. U izlaganjima su predstavljene aktivnosti Viktimološkog društva Srbije, uz poseban osvrt na časopis *Temida* i njegov doprinos razvoju Viktimologije u Srbiji.

Prisutnima su predočeni podaci o pokretanju i profilisanju *Temide*, izloženi su principi uređivačke politike, pregled tema kojima su dosadašnji brojevi časopisa bili posvećeni, podaci o autorima i recenzentima naučnih radova, kao i informacije o članovima Redakcije i Saveta *Temide* i urednicima tematskih brojeva.

Prvo ogledno izdanje časopisa izašlo je iz štampe maja meseca 1997. godine. Od 1998. godine, časopis *Temida* izlazi redovno, četiri puta godišnje. Do početka 1999. godine, *Temida* je štampana paralelno i na srpskom i na engleskom jeziku, da bi se nadalje nastavilo sa objavljivanjem na srpskom jeziku. Radovi objavljeni na srpskom jeziku, sadrže apstrakte i ključne reči na engleskom jeziku. Radovi stranih autora objavljivani su u originalu ili u prevodu. U 2006. godini objavljen je izbor radova na engleskom jeziku. *Temida* ima status naučnog časopisa i svrstana je u kategoriju M52 na *Listi časopisa u oblasti društvenih nauka* Ministarstva za nauku i tehnološki razvoj Republike

Srbije, a od 2007. godine nalazi se i u sistemu DOI brojeva, www.doiserbia.nbs.bg.ac.rs.¹

Teme brojeva u dosadašnjim izdanjima *Temide* su bile: *Lišenje slobode i ljudska prava, Žrtve ratnih zločina i međunarodno pravo, Nasilje nad ženama i društvena tranzicija, Nasilje u porodici, Međunarodna anketa o žrtvama kriminaliteta, Žrtve i krivičnopravni sistem, Viktimizacija dece i maloletnička delikvencija, Uzrast kao faktor viktimizacije, Žrtve rata u bivšoj Jugoslaviji, Žrtva u krivičnom postupku, Žrtve torture, Restorativna pravda, Žene u javnom i političkom životu, Deca i mladi kao žrtve, Trgovina ljudskim bićima, Službe za pomoć žrtvama, Nasilje, Istina i pomirenje, Zaštita žrtava i svedoka, Krivično delo nasilje u porodici, Penalne teorije i prakse, Žrtve i globalizacija, Žrtve i organizovani kriminal, Marginalne grupe i viktimizacija, Službe za pomoć žrtvama, Ratni zločini i kolektivno sećanje, Nasilje u porodici, Žrtve i pravni sistem, Deca žrtve, Žrtve i mediji, Alternativne sankcije i prava žrtve, Institucije i žrtve, Zdravlje i žrtve, Viktimizacija na radnom mestu, Restorativna pravda i prava žrtava, Pomoć i podrška žrtvama, Mentalni poremećaji i viktimizacija, Žrtve uznemiravanja, Pravna zaštita žrtava, Stigmatizacija, Rod, obrazovanje i ljudska prava i Trgovina ljudima. Teme brojeva za 2009. godinu su: *Strukturalna viktimizacija, Mobing, Cyber viktimizacija i Zločini „bez žrtava“*. Brojevi *Temide* u elektronskom formatu dostupni su na web sajtovima: www.vds.org.rs, www.mntr.sr.gov.rs i www.doiserbia.nbs.bg.ac.rs.*

Za ukupno 11 godina postojanja časopisa *Temida* objavljeno je 2744 autorskih strana u 45 svezaka. U *Temidi* je štampano ukupno 309 originalnih naučnih radova, pri čemu je 226 (73%) radova domaćih, a 83 (27%) stranih autora; 78 prikaza knjiga (36 knjiga domaćih, a 42 knjige stranih autora) i 62 prikaza naučnih skupova (41 u inostranstvu i 21 u zemlji).

Članovi Redakcije i Saveta *Temide* u periodu od 1998. do 2009. godine bili su: dr Vesna Nikolić-Ristanović, dr Branislava Knežić, dr Slobodanka Konstantinović-Vilić, dr Ivana Stevanović, dr Milan Škulić, dr Živojin Aleksić, dr Nevena Petrušić, dr Uglješa Zvekić, dr Budimir Babović, dr Vojislav Đurić, dr Nataša Mrvić-Petrović, dr Oliver Bačanović (Makedonija), dr Slobodan Savić, mr Biljana Simeunović-Patić, mr Sanja Ćopić, mr Ruth Jamieson (Velika Britanija) i Judith Armatta (SAD).

Do početka 2009. godine časopis su uređivale glavna i odgovorna urednica dr Vesna Nikolić-Ristanović i urednice – dr Ivana Stevanović (1997-2006)

¹ U ovom međunarodnom sistemu koji omogućava pristup elektronskim verzijama referentnih časopisa, pored *Temide*, uključeno je svega još 16 časopisa iz Srbije.

i mr Biljana Simeunović-Patić (2006-2009). Od početka 2009. godine časopis uređuju dr Nevena Petrušić kao glavna i odgovorna urednica *Temide* i dr Vesna Nikolić-Ristanović kao zamenica glavne i odgovorne urednice. Sekretarka Redakcije je Marina Kovačević-Lepojević, a tehnička urednica Jasmina Nikolić. Sadašnju Redakciju časopisa *Temida* čine: dr Nevena Petrušić, dr Vesna Nikolić-Ristanović, dr Slobodanka Konstantinović-Vilić, dr Oliver Bačanović (Makedonija), dr Jo-Anne Wemmers (Kanada), mr Sanja Čopić, mr Biljana Simeunović-Patić i mr Ruth Jamieson (Velika Britanija). Članovi Saveta *Temide* su: dr Ivana Stevanović, dr Nataša Mrvić-Petrović, dr Branislava Knežić i dr Slobodan Savić. Počasni članovi Saveta *Temide* su: dr Dušan Cotič, dr Gerd Ferdinand Kirchhof (Nemačka, Japan) i dr Mark Groenhuijsen (Holandija).

Radove pristigle za objavljivanje do sada je recenziralo ukupno 45 (34 domaćih i 11 stranih) recenzenata i to su: dr Petar Opalić, dr Jelena Vlajković, dr Želimir Kešetović, dr Nina Peršak (Slovenija), mr Natalija Žunić, dr Vesna Nikolić-Ristanović, dr Anđelka Milić, dr Zorica Mršević, mr Sanja Čopić, Jasmina Nikolić, dr K. Jaishankar (Indija), dr Gerd Ferdinand Kirchhoff (Nemačka, Japan), dr Nataša Mrvić-Petrović, dr Slobodanka Konstantinović-Vilić, dr Sanja Milivojević (Australija), dr Saša Mijalković, dr Đorđe Alimpijević, dr Aleksandar Jugović, mr Biljana Simeunović-Patić, dr Slađana Jovanović, dr Dušan Cotič, dr Đorđe Ignjatović, mr Ruth Jamieson (Velika Britanija), dr Oliver Bačanović (Makedonija), dr Gordana Božinovska – Lažetić (Makedonija), dr Miomira Kostić, dr Ivana Stevanović, mr Nataša Hanak, dr Zoran Ilić, dr Nevena Petrušić, dr Mirjana Dokmanović, Aleksandar Resanović, dr Tanja Đurić-Kuzmanović, mr Vladimir Đerić, dr Violeta Čačeva (Makedonija), dr Branislava Knežić, mr Marija Lukic, dr Ivanka Marković (Republika Srpska), dr Viktorija Cucuč, dr Goražd Meško (Slovenija), dr Matijaž Jager (Slovenija), dr Slavomir Milosavljević, dr Nevenka Žegarac i dr Marina Blagojević.

Nevena Petrušić
Vesna Nikolić-Ristanović
Marina Kovačević-Lepojević

TEMIDA
Mart 2009, str. 73-76
ISSN: 1450-6637

Konferencija **„Perpetrator Research in Global Context“** („Istraživanja o zločincima u globalnom kontekstu“)

Berlin, 27-29. januar 2009. godine

Druga po redu međunarodna konferencija o istraživanju holokausta (Holocaust research) održana je od 27-29. januara 2009. godine u Berlinu u organizaciji Holokaust istraživačkog centra iz Londona, Instituta za napredne humanističke studije iz Esena i Nemačke federalne agencije za civilno obrazovanje iz Berlina. Ovogodišnja tema konferencije je bila „Istraživanja o zločincima u globalnom kontekstu.“

Konferencija se održavala u centru Berlina, ulaz je bio potpuno slobodan, pa je i publika bila veoma brojna i najrazličitijih uzrasta i profesija; ovakav pristup organizatora veoma dobro reflektuje generalni stav u nemačkoj javnosti prema pitanjima koja se na bilo koji način bave individualnom i kolektivnom odgovornošću.

Vrhunski predavači sa poznatih univerziteta iz celog sveta prezentirali su svoje radove o različitim aspektima centralnog pitanja ove konferencije: koje su okolnosti koje učestvovanje u masovnom zločinu čine prihvatljivim? Među njima, najpoznatija imena su: Richard Overy (Exeter), Harald Welzer (Esen), Dan Stone (London), David Silberklang (Jerusalim), Peter Longerich (London), Marie-Janine Calic (Minhen) – ali i mnogi drugi, sa univerziteta Harvard, Oxford, Jeil, potom učesnici iz brojnih državnih i drugih institucija koje imaju iskustva u vezi sa temom.

Konferenciju je otvorio nemački ministar unutrašnjih poslova Wolfgang Šojble (Wolfgang Schäuble), koji je istakao veliku važnost istraživanja o počiniteljima zločina. Na za njega „najvažnije pitanje“ – „zašto zločinci delaju tako kako delaju“ - ponudio je odgovor: „Moramo učiti od istorije i prihvatiti u svoje srce sve odgovore na ovo pitanje“.

Konferencija je imala veoma intenzivan program. Prve večeri konferencija je otvorena govorom ministra Šojbela, praćenim sa dva uvodna izlaganja. Izla-

ganje Ričarda Ovejrija, profesora istorije sa univerziteta Exeter, gotovo je izazvalo ovacije, i na pravi način postavilo okvir i standarde za naredne dane.

Profesor Ovejri je istakao da istraživanje o počiniteljima zločina postavlja ključno pitanje „Šta je čovek, i šta znači biti civilizovan?“. Potom, izložio je niz teškoća sa kojima se suočava ovo istraživanje, a to je pre svega činjenica da postoji veoma malo sličnosti u psihološkom i socijalnom obrascu počinitelja. Nezavisno od ovog izlaganja, treba istaći da je ova grana nauke novijeg datuma, te da je proistekla iz istraživanja o holokaustu koje se decenijama odvijalo pod kapom sociologije i istorije, a zatim i psihologije. Danas je poznato da, osim u veoma malom procentu slučajeva sadista i psihičkih bolesnika, ljudi postaju zločinci u određenim okolnostima koje njegovo delovanje učine mogućim. Ipak, istraživanja i izvan konteksta socijalne psihologije se nastavljaju. Ovejri je ukazao da osim pristupa koji se bazira na verovanju koje je Hana Arent definisala kao odsustvo osećaja za dobro i zlo kod izvršitelja zločina, danas se razvija i pristup koji se može definisati kao viđenje zločinaca kao „interpretatora nasilja“, i dodao da je neohodno „odsustvo zabrana da bi zlo bilo moguće“.

Prvog radnog dana održana su četiri panela, od kojih je svaki imao po tri govornika; sa dve polusatne pauze i sat i po vremena za ručak, uopšte nije bilo naporno izdržati tako kompleksan program. Evo liste panela prvog dana:

- Panel 1 - Who is a Perpetrator? The Changing Construction and Interpretation over Time (*Ko je zločinac? Menjanje građe i interpretacije kroz vreme*)
- Panel 2 - Case Studies of 'Ordinary' Perpetrators (*Studija slučaja: „obični“ zločinci*)
- Panel 3 - Case Studies of Perpetrators in the Holocaust and Other Genocides in Comparative Perspective (*Studije slučaja zločinaca u Holokaustu i drugim genocidima u uporednoj perspektivi*)
- Panel 4 - Interdisciplinary Approaches: the Social Sciences - Philosophy – Representation (*Interdisciplinarni pristup: društvene nauke – filozofija – predstavljanje*)

Dan Stone je u izlaganju “The historiography of perpetrators” (Istoriografija zločinaca) rekao da se ova grana nauke razvila tek poslednjih deset godina, iako je prvih istraživanja bilo pre oko četvrt veka. Do danas se, rekao je, činilo da je antisemitizam lepak koji je sve u vezi sa tom temom držao zajedno, ali da je danas jasno da istraživanja moraju da se razdvoje. Dodao je da je to pre svega zato što bez obzira na sva saznanja, danas i dalje ne možemo da objasnimo zbog čega je tako mnogo počinitelja učestvovalo u holokaustu. Stone

je istakao i da je veoma važno da se u istraživanju ne sme zadržati na onome što je „institucionalno merljivo“, kao što su govori, slike, pisma, izjave, dokazi. „To nije dovoljno. Postoji mnogo više iza osmeha izvršitelja“. U tom smislu, smatra on, veoma je važno baviti se kulturnim okvirom, jer je istorijski gledano holokaust kao zločin veoma neuobičajen. Značaj kulturološkog okvira isticali su i drugi autori na konferenciji. On je dodao i da je „ideologija veoma važna, ali da ne objašnjava sve“.

Do kraja prvog dana prezentirani su radovi o emocijama izvršitelja, o ženama učesnicama holokausta, o javnom nasilju, metodološkim problemima i drugi.

Za nas naročito važan bio je rad „Zločinci – Jugoslavija“ (“Perpetrators – Yugoslavia”) koji je predstavila Mari-Žanin Čalić. Ova autorka je jedna od najcenjenijih istoričarki na nemačkom govornom području i specijalizovana je za područje bivše Jugoslavije. Kod nas je objavljena tek jedna njena knjiga „Socijalna istorija Srbije: 1815-1941“ (Clio, 2004). Govoreći o karakteristikama etničkog čišćenja u Bosni, Mari-Žanin Čalić je istakla da je veoma indikativno da nema tragova pisanih naređenja, budući da je čitav proces (etničkog čišćenja) bio nedvosmisleno organizovan. Potom, da je istorija ovog područja koja je puna konflikata imala uticaja na krvavi raspad zemlje, ali da ona nije dovoljna da bi se objasnilo ono što se dogodilo. Svoje izlaganje započela je podatkom da je procena Tribunala u Hagu da u bivšoj Jugoslaviji ima negde između 15 i 20 hiljada počinitelja zločina, a da je tek 200 njih procesuirano. „Dogodio se potpuni preokret moralnog univerzuma“, rekla je ona. „Kultura nasilja je došla sa ratom, ali su joj prethodile sistematske pripreme“, dodala je. Čalić je takođe govorila i o tome da se ne sme zaboraviti da su u ratu učestvovali i ljudi koji su regrutovani iz zatvora i iz kriminalnih struktura, kao i ljudi sa niske socijalne lestvice među kojima su se našli huligani i vikend ratnici. Ipak, „ne postoji tipičan profil zločinca nigde, pa tako ni u bivšoj Jugoslaviji“. Ona je ukazala i na to da su u Haškom zatvoru počinitelji i organizatori zločina iznova stvorili jednu zajednicu koja ima svoju realnost, a nema etničkih granica zbog kojih su počinitelji ratovali. Kao veliki problem ona izdvaja „kulturu poricanja“ koja danas karakteriše sve zemlje bivše Jugoslavije ali koja je naročito jaka u Srbiji. Čalić međutim postavlja pitanje da li se proces regionalnog pomirenja odvija na pravi način, jer je preopterećeno „pretencioznošću i zahtevima“.

Drugog dana konferencije održan je peti panel, “The Path Leading from Research to Citizenship Education: Transfer of Knowledge and General Aspects” (*Putevi koji vode od istraživanja do građanske edukacije: transferi znanja i generalni aspekti*). Potom, organizovane su četiri paralelne radionice u okviru

teme "Dealing with Perpetrators in Citizenship Education – From Research to Practice" (*Zločinci u građanskoj edukaciji – od istraživanja do prakse*) za koju je dato i uvodno izlaganje. Potom, pružena je mogućnost da se učestvuje na jednoj od sledećih radionica:

- Workshop 1: Teaching and Learning about Perpetrators in Schools and Non-Formal Education (*Nastava i učenje o zločincima u školama i neformalna edukacija*)
- Workshop 2: Teaching and Learning about Perpetrators within Memorial Sites (*Nastava i učenje o zločincima u memorijalnim centrima*)
- Workshop 3: Teaching and Learning about Perpetrators in Multi-Ethnic and Migration Societies (*Nastava i učenje o zločincima u multietničkim i migracijskim društvima*)
- Workshop 4: Perpetrators in Movies and the Role of Film Education (*Zločinci u filmovima i uloga obrazovnih filmova*)

Završni poslepodnevni panel bio je "The Artist's Perception - a Contribution to Citizenship Education?" (*Umetnička percepcija – doprinos građanskoj edukaciji*).

Konačno, izdvojila bih saznanje sa konferencije koje smatram izuzetno inspirativnim za dalja istraživanja, pogotovo iz perspektive regionalnog iskustva. Ne postoji jedan tip zločinca, niti psihološki profil osoba prijemljivih za nasilje. Okolnosti su te koje čine zločin mogućim. Sa aspekta tog zaključka, otvara se prostor novog preispitivanja odnosa prema ličnoj i kolektivnoj odgovornosti, a u svetlu pitanja vrhunske odgovornosti vlasti koja učini zločine mogućim – odgovornosti koja se de facto prenosi i na sledeće generacije.

Značaj istraživanja o počiniteljima zločina veoma je veliki i taj fokus nauke na zločince može mnogome ukazati kako se zapravo masovan zločin može preduprediti ili ublažiti. Iz rezultata ovih istraživanja najviše može da nauči sama demokratija, koja je dobra onoliko koliko je dobar njen imunološki sistem. Konačno, rečenica Heralda Welzera sa jednog od panela – da je danas, uprkos svim ulaganjima u istraživanja, sve u vezi holokausta neobjašnjivo, osim rezultata – je jedna velika opomena i podsticaj za dalji rad u ovoj oblasti.

JELENA GRUJIĆ

TEMIDA
Mart 2009, str. 77-83
ISSN: 1450-6637

DR VESNA NIKOLIĆ-RISTANOVIĆ

„Preživeti tranziciju: svakodnevni život i nasilje nad ženama u postkomunističkom i postratnom društvu“

Službeni glasnik, Beograd, 2008, str.215.

Knjiga dr Vesne Nikolić-Ristanović pod nazivom „Preživeti tranziciju: svakodnevni život i nasilje nad ženama u postkomunističkom i postratnom društvu“ pruža vredna saznanja čitateljicama i čitaocima o jednom nedavno proteklom vremenskom periodu, koji je obeležio živote svih nas ostavljajući duboke tragove i kreirajući naše sudbine. Stoga, kako kaže autorka:

„Ova knjiga bi trebalo da ponudi jednu potresnu sliku cene koju su građani Srbije platili tokom devedesetih godina, na jednoj strani, i presek pozitivnih promena koje su uporedo proizvedene. Ako se pravilno shvati, ona može poslužiti kao osnova za kreiranje strategije za prevazilaženje negativnih efekata prošlosti na svakodnevni život ljudi pa tako i za prekidanje ciklusa nasilja koje su te negativne promene generisale i umnožile.“

Posebna vrednost knjige je argumentovano ukazivanje na povezanost makrodruštvenih i ekonomskih promena u zemljama u tranziciji (Mađarska, Bugarska, Makedonija i Srbija) sa svakodnevnom životom ljudi, muško-ženskim

odnosima, različitim oblicima nasilja prema ženama (nasilje u porodici, seksualno nasilje, trgovina u svrhu seksualne eksploatacije), kao i prezentiranje neposrednog ličnog iskustva autorke, koja je, kako kaže, bila ne samo posmatračica i učesnica u svim tim promenama, nego se osećala kao deo sopstvenog uzorka pošto je delila sudbinu osoba koje su bile predmet njenog proučavanja.

U Uvodu knjige opisan je predmet i cilj istraživanja, navedene karakteristike uzorka i opisan način prikupljanja podataka. Predmet istraživanja je ispitivanje uticaja društvenih promena na promene u svakodnevnom životu žena i muškaraca, zatim uticaj promena u svakodnevnom životu na ugroženost žena nasiljem, kao i uticaj društvenih promena, pre svega uticaj stvaranja civilnog društva i ženskog pokreta, na odnos kako građana, tako i države, prema problemu nasilja. Postavljen na ovaj način predmet istraživanja je obuhvatio ispitivanje uticaja makro procesa na procese koji se odvijaju na mikro nivou kroz tri dimenzije: a) uticaj makrostrukturnih promena na mikrostrukturne promene (na primer uticaj ekonomskih struktura), b) uticaj mikrostrukturnih (pre svega međupovezanih rodnih i ekonomskostrukturnih) promena na ranjivost žena prema nasilju, c) uticaj mikrostrukturnih na makrostrukturne promene (na primer, uticaj promena u ekonomskom statusu na razvoj civilnog društva i ženskog pokreta).

Glavni cilj istraživanja bio je da se ispita na koji način društvene promene u postkomunističkim i ratom pogođenim društvima utiču na ugroženost žena nasiljem, pre svega nasiljem u porodici i trgovinom ženama. Kako kaže autorka: „*Proučavala sam, dakle, promene u životnim putanjama žena i muškaraca tokom prvih deset godina tranzicije od komunizma ka kapitalizmu*“. Kvalitativnim istraživanjem obuhvaćeno je 98 osoba (36 muškaraca i 62 žene) sa kojima su obavljeni intervjui o uticaju društvenih promena na njihov svakodnevni život i o izloženosti nasilju; 78 nevladinih organizacija i 45 aktivistkinja ženskih grupa, sudija, advokata, socijalnih radnika, istraživača, profesora, psihijataru i psihologa. Prikupljanje podataka za istraživanje autorka je vršila na način koji omogućava saznanje o indikatorima društvenih promena na makro nivou, o indikatorima promena u svakodnevnom životu ljudi i o karakteristikama nasilja prema ženama, tj. načinu na koji je ono povezano sa promenama u svakodnevnom životu. Autorka se opredelila za strukturalnu metodologiju kao glavni metodološki pristup za povezivanje empirijskih podataka sa teorijom, tj. za analizu uticaja makrostrukturnih i mikrostrukturnih promena na nasilje prema ženama i etnografiju, kao istraživački pristup koji podrazumeva korišćenje različitih načina prikupljanja podataka. Razmatrajući biografske i subjek-

tivno perceptivne procese pojedinih žena i muškaraca, kroz intergeneracijski i istorijski fokus (perspektivni i retrospektivni koncept istraživanja), autorka je analizirala u odnosu na šire strukturalne promene u njihovim zemljama.

Podatke o indikatorima promena na makro nivou autorka je prikupila na osnovu raspoložive pisane građe o karakteristikama društvenih promena u svakoj pojedinačnoj zemlji, kao i putem analize statističkih podataka. Podatke o uticaju društvenih promena na svakodnevni život građana prikupljala je putem intervjua sa običnim ljudima (ženama i muškarcima), sa aktivistkinjama ženskih pokreta, naučnim radnicima i stručnjacima, kao i iz isečaka iz štampe i iz drugih, objavljenih i neobjavljenih, materijala, prikupljenih specijalno za potrebe ovog istraživanja. Podaci o konkretnim slučajevima nasilja nad ženama prikupljeni su iz dokumentacije različitih organizacija (ženske grupe, organizacije za podršku žrtvama, državne ustanove i sl.), iz novinskih isečaka i drugih pisanih materijala. Podatke o razvoju ženskog pokreta i pokreta za prava žrtava, kao i podatke o efektima njihovih inicijativa za unapređenje pravne zaštite žena žrtava nasilja, autorka je prikupila putem posebno pripremljenih upitnika, kao i kroz intervjue sa aktivistkinjama i naučnim radnicima.

Pored Uvoda i Zaključka knjiga sadrži šest poglavlja: 1) Društvena tranzicija i rat u postkomunističkim zemljama; 2) Odras makropromena na svakodnevni život ljudi, 3) Rod u tranziciji, 4) Nasilje u porodici, 5) Trgovina ženama u svrhu seksualne eksploatacije i 6) Civilno društvo, feminizam i institucionalne promene.

Prvo poglavlje „Društvena tranzicija i rat u postkomunističkim zemljama“ posvećeno je oslikavanju „postsocijalističke“ tranzicije i rata u zemljama obuhvaćenim istraživanjem (Mađarska, Bugarska, Makedonija i Srbija). Autorka je u ovom delu izložila obilje informacija o karakteristikama komunističkog perioda i prvih deset godine tranzicije, sociodemografskim, istorijskim, političkim promenama do kojih je došlo u vreme tranzicije tokom 1999., 2000. i 2001. godine, ekonomskom razvoju tokom prvih deset godina tranzicije i posebno o ekonomskim trendovima u Srbiji posle 1999. godine posmatrano u regionalnom i globalnom kontekstu.

U okviru drugog poglavlja „Odras makropromena na svakodnevni život ljudi“, autorka ukazuje na uticaj koji imaju makro društvene promene na svakodnevni život ljudi. Konstatuje da su ekonomske i političke promene neminovno dovele do promena vezanih za zaposlenost („*zadržati stabilnu zaposlenost i ekonomsku sigurnost postalo je gotovo nemoguće*“), društveni proizvod i realne prihode, distribuciju ekonomske moći („*formalno vlasništvo žena*

nad privatnim firmama koje zapravo vode muškarci... potpuna ekonomska zavisnost žena od muževa bez ikakve zaštite, niskoprofitni poslovi koje obavljaju žene, neformalno tržište rada, siva ekonomija..“), kao i promene u vezi sa organizacijom rada i slobodnim vremenom. Sve ove promene dovele su, kako konstatuje autorka, do osiromašenja, pada životnog standarda i kvaliteta života u celini. Na psihološkom planu došlo je do opadanja osećanja sigurnosti, ispunjenosti i zadovoljstva životom u celini. U knjizi se navodi: „Pored straha od gladi i straha od nezaposlenosti, najrasprostranjeniji strahovi među građanima Srbije devedesetih bili su: strah od rata, strah od bolesti i nemogućnosti lečenja, kao i strah od proterivanja, koji su osećale sve etničke grupe“. Jedna od najboljih ilustracija beznačajne stambene i ukupne situacije izbeglica sadržana je u rečima Rade Vujović, izbeglice sa Kosova:

„Od kada sam stigla sa Kosova napravila sam ceo krug. Bila sam kod svih – niko me nije isterao, ali me niko nije ni zadržavao...Ja sam ti bila kao putujuća lutrija – onaj kod koga umrem će da plati moju sahranu. Volela bih da umrem negde na putu...Tako. Negde.“

U ovom poglavlju autorka je naglasila da siromaštvo i pad životnog standarda mnogo više pogađa žene nego muškarce, da je razvod jedan od najznačajnijih faktora ženskog siromaštva i da je ekonomska kriza razvedenim ženama donela novi problem koji ranije nije postojao: „preživljavanje“.

Treće poglavlje „Rod u tranziciji“ autorka je posvetila sagledavanju uticaja društvenih i ekonomskih promena na muško-ženske odnose jer, kako primećuje, „rodne strukture u značajnoj meri doprinose izloženosti žena nasilju, posebno nasilju u porodici, seksualnom uznemiravanju, prostituciji i trgovini ženama“. U okviru objašnjenja rodnih identiteta u javnim predstavama, posebna pažnja je posvećena rodnoj podeli rada i muškosti i ženskosti u društvenoj tranziciji ka kapitalizmu. Autorka konstatuje da je „od posebnog značaja za kreiranje specifičnih, marginalizovanih rodnih identiteta.. raskorak između postojeće društvene situacije i kulturnih (rodnih) modela“.

U Četvrtom poglavlju „Nasilje u porodici“ autorka polazi od toga da je u sklopu društvenih promena, nasilje u porodici široko rasprostranjena pojava i ozbiljan problem. Povezanost društvenih pojava sa nasiljem u porodici objašnjena je na sledeći način: „Osiromašenje, smanjen pristup plaćenim poslovima, kao i nesigurnost radnih mesta i opšta neizvesnost, postali su značajni faktori rizika ranjivosti žena nasiljem u porodici, smanjivši mogućnost da žena napu-

sti nasilnog muškarca. Ukoliko tome dodamo spore promene u zakonodavstvu i praksi, široko rasprostranjenu korupciju i predrasude u odnosu na nasilje u porodici, kao i snažnu patrijarhalnu tradiciju u svim ispitivanim zemljama, situacija u kojoj se nalaze žene žrtve nasilja u porodici – često se čini beznadežnom“.

Najzanimljivije stranice u okviru ovog poglavlja posvećene su analizi uticaja društvenih, političkih i ekonomskih promena na ispoljavanje nasilja u porodici, posebno partnerskog nasilja. Autorka ukazuje na dve glavne posledice promena: s jedne strane bolji socijalni i ekonomski položaj nekih muškaraca doveo je do osnaživanja muškog identiteta i obnavljanja tradicionalnih rodni uloga unutar porodice. S druge strane, opadanje socijalnog i ekonomskog statusa velikog dela muške populacije, kao i povećanje statusne inkompatibilnosti, socijalnog stresa i socijalne izolacije, takođe su povezani sa rizikom da žena bude zlostavljana. Stoga s pravom postavlja pitanje: *„kako objasniti činjenicu da je muško nasilničko ponašanje izraz kako muške moći (hegemon-ska muškost) tako i muške nemoći (marginalizovana muškost)?“* Odgovor na ovo pitanje se, kako smatra autorka, možda može pronaći u psihoanalizi, odnosno treba uzeti u obzir tenzije između socijalnog i psihičkog, kao i konflikte rodni uloga. Drugi uočeni problem na koji autorka ukazuje u ovom delu je nasilje prema starijim osobama, odrasloj deci i srodnicima po tazbini, povezujući ispoljavanje ovog oblika nasilja sa načinom života ljudi, postojanjem multigeneracijskih porodica i produženom ekonomskom zavisnošću odrasle dece od roditelja. Na kraju ovog poglavlja identifikovani su određeni makro i mikro faktori nasilja u porodici, što je svojevrsan doprinos sagledavanju etiologije porodičnog nasilja.

Peto poglavlje *„Trgovina ženama u svrhu seksualne eksploatacije“* posvećeno je jednom globalnom problemu – trgovini ženama u svrhu seksualne eksploatacije. Autorka konstatuje da je poslednjih nekoliko decenija povećana potražnja za ženama kao seksualnim objektima očigledna kako u postkomunističkim, tako i u razvijenim zemljama. Pored ukazivanja na rasprostranjenost trgovine ženama u cilju seksualne eksploatacije u zemljama obuhvaćenim istraživanjem (*„ogromni profit koji se ostvaruje u okviru seks-industrije jeste jak faktor koji na različite načine privlači kako potencijalne žrtve tako i potencijalne trafikere“*), u ovom delu su opisane karakteristike trgovine ženama u pogledu načina namamljivanja žrtava, oblika viktimizacije, faktora koji doprinose ovoj pojavi i faktora koji olakšavaju trgovinu ženama. Navedene su i potresne priče žena koje su bile žrtve okrutnog i nečovečnog postupanja (str.150 i 151). *“Činjenica da je prostitucija još uvek kažnjiva u velikom broju zemalja destinacije*

dodatno čini žene marginalizovanim, stigmatizovanim i nezaštićenim od nasilnih namamljivača, vlasnika bordela, i korumpiranih službenika". Militarizam i faktori povezani sa ratom takođe, kako navodi autorka, imaju snažan uticaj na pojavu i razvoj prostitucije i trgovine ženama i decom u cilju seksualne eksploatacije. Izloženost žena trgovini u cilju seksualne eksploatacije raste sa izgradnjom vojnih baza, tvrdi autorka i dodaje da su izbeglice posebno izložene viktimizaciji.

Poslednje, šesto poglavlje knjige pod nazivom „Civilno društvo, feminizam i institucionalne promene“ unosi dozu optimizma u sivilo života zemalja u tranziciji. U ovom poglavlju se ukazuje na pozitivne promene: demokratizacija političkog života, pluralizam, nove slobode, razvoj civilnog društva. U tom kontekstu autorka razmatra formiranje nevladinih organizacija, posebno ženskih grupa i organizacija u okviru ženskog pokreta. „*Većina ženskih grupa u sve četiri zemlje krajem devedesetih na neki način se bavila pitanjem nasilja prema ženama, ali samo mali broj njih se ovim pitanjima bavio kao svojom glavnom i pretežnom aktivnošću*“. Ipak, autorka naglašava da kada je u pitanju nasilje nad ženama, inicijative ženskih grupa kretale su se u nekoliko pravaca: pružanje podrške žrtvama nasilja, zalaganje za zakonske promene, edukacija i istraživanje. I upravo zalaganje i rad ženskih grupa u svim ovim segmentima, zajedno sa razvojem civilnog društva, predstavlja, kako ističe autorka, najbolji dokaz da su društvene promene u postkomunističkim zemljama, pored negativnih, proizvele i pozitivne efekte na živote građana.

U zaključku autorka objašnjava da rezultati istraživanja pokazuju da se u postkomunističkim društvima, protivrečnosti kapitalizma prepliću sa pretežno negativnim ostacima komunizma, dok pozitivni aspekti nekadašnjih komunističkih društava obično veoma brzo bivaju poništeni. Zbog toga su protivrečni procesi u postkomunističkim društvima doveli do paradoksalnih posledica: politički pluralizam i kapitalistički ekonomski sistem generišu i nasilje prema ženama i ženski pokret, ali ne i uslove za suzbijanje nasilja. Upravo tu se mogu tražiti odgovori na pitanje o prilično neefikasnim, mada rastućim ženskim inicijativama i zakonodavnim reformama u postkomunističkim društvima. Autorka ističe da rezultati istraživanja jasno pokazuju da su negativne promene i društveni stres posebno bili intenzivni i akumulirani u Srbiji, po čemu se ona jasno izdvaja među zemljama obuhvaćenim istraživanjem. Međutim, Srbija se istovremeno izdvaja i po pozitivnom trendu kada su u pitanju zakonske reforme i razvoj civilnih inicijativa. U rekordnom roku, i neuporedivo brže od ostalih zemalja, Srbija je dobila sasvim solidno zakonodavstvo relevantno za zaštitu

žrtava nasilja. Istovremeno, Srbija je zemlja sa najviše razvijenom inicijativom ženskog nevladinog sektora uopšte, a posebno u oblasti zaštite žrtava.

Ukazujući na mogućnosti preventivnog delovanja, autorka naglašava da je osnova svakog budućeg programa prevencije nasilja u Srbiji analiza ukupne viktimizacije kojoj su građani Srbije bili izloženi od početka 1990-tih do danas, kao i, na toj analizi zasnovano, sistematsko bavljenje posledicama. Program prevencije nasilja bi morao da uključi, kako autorka ističe, odgovarajuće socijalne programe, socijalnu politiku i politiku zapošljavanja, uz istovremeno razvijanje kvalitetnih, sistematskih i sveobuhvatnih programa psihosocijane i druge neophodne podrške različitim kategorijama građana - posebno žrtvama i učesnicima rata, žrtvama kršenja ljudskih prava, žrtvama nasilja, ekonomske tranzicije, deci, mladima i ženama, i sl. Prema izlaganju autorke, u neposrednoj vezi sa time je i neophodnost razvijanja programa za nasilnike. Neophodan je i novi, integrativni, pristup nasilju i ljudskim pravima, koji bi bio baziran na razumevanju međupovezanosti nasilja u porodici i drugih oblika nasilja i kršenja ljudskih prava, zatim postojanje državne strategije, formiranje državnog tela koje bi se bavilo žrtvama, kao i uspostavljanje državnog fonda za obeštećenje žrtava.

Knjiga „Preživeti tranziciju: svakodnevni život i nasilje nad ženama u postkomunističkom i postratnom društvu“ predstavlja sveobuhvatnu, veoma kvalitetnu i interesantnu sociološku studiju o međusobnoj povezanosti društvenih promena, roda i nasilja u postkomunističkim zemljama, o mnogobrojnim faktorima koji utiču na nasilje nad ženama u postkomunističkom i postratnom periodu, kao i o potrebi razvijanja efikasne socijalne reakcije i preventivne strategije, koji su potrebni svakom društvu, posebno društvima „pod stresom“. Knjiga ima dvostruku dimenziju: prošlost i sadašnjost. Širok dijapazon problema kojima se knjiga bavi, aktuelnost, kompleksnost i značaj predmeta istraživanja, kvalitativna metodologija, multidisciplinarni pristup, analitičnost i stručnost, jasan i razumljiv stil, predstavljaju osnovne vrednosti zbog kojih je preporučujem ne samo profesionalcima i stručnjacima iz oblasti sociologije i kriminologije, već i širokom krugu čitalaca.

SLOBODANKA KONSTANTINOVIĆ-VILIĆ

TEMIDA
Mart 2009, str. 85-88
ISSN: 1450-6637

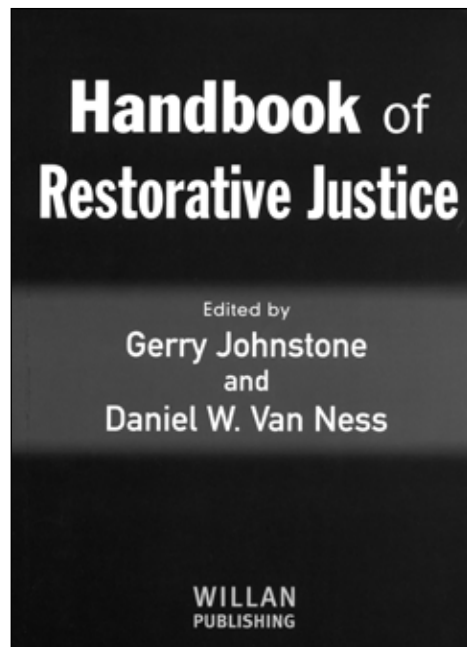
GERRY JOHNSTONE I DANIEL W. VAN NESS

Handbook of Restorative Justice (Priručnik o restorativnoj pravdi)

Willan Publishing, Devon, U.K., 2007, str. 650

Ideja restorativne pravde oživela je pre četvrt veka, da bi tokom 1990ih postala centralna tema debate o budućnosti krivičnog odgovora na kriminalitet. Polazna premisa ovog vida društvene reakcije sastoji se u tome da ljudi koji su najdirektnije pogođeni problemom treba sami da odluče na koji način posledice krivičnog dela ili drugog društveno neprihvatljivog ponašanja treba da budu sanirane. Međutim, koncept restorativne pravde danas nailazi na sve širu primenu: osim u odgovoru na kriminalitet, restorativni pristup se primenjuje za razrešavanje konflikata u školi, na radnom mestu, u svakodnevnom životu, ali se ukazuje i na njegove potencijale u pogledu reagovanja u slučajevima masovnog kršenja ljudskih prava.

O restorativnoj pravdi se proteklih godina dosta pisalo, pa je i opus (svetske) literature o ovoj temi više nego impozantan. Pri tome se zapaža da je literatura o restorativnoj pravdi vrlo raznolika, što je, na neki način, ukazalo na potrebu određenog zaokruživanja dosadašnjih znanja, ideja i praksi. To je bila pokretačka ideja za stvaranje knjige koja se nalazi pred nama: *Handbook of Restorative Justice (Priručnik o restorativnoj pravdi)*. Ova knjiga tako predsta-

vlja pokušaj neke vrste sveobuhvatnog istraživanja postojećih koncepata, ideja i praksi restorativne pravde, te njenih potencijala i ograničenja. Utoliko, ona predstavlja važan osnov za dalje proučavanje restorativne pravde i njene implementacije u praksi.

Urednici knjige, Gerry Johnstone i Daniel Van Ness, okupili su oko četrdeset eminentnih stručnjaka sa svih pet kontinenata – pravnika, kriminologa, sociologa, i to profesora, istraživača i praktičara. Kroz priloge u ovoj publikaciji, autori nas vode kroz neka ključna pitanja, dileme i debate o konceptu restorativne pravde i njegovoj primeni u praksi. Bazirana prevashodno na razvoju teorije i prakse u Severnoj Americi, Velikoj Britaniji, Australiji i delovima Zapadne Evrope, knjiga je podeljena u sedam tematskih celina: ideja restorativne pravde; koreni restorativne pravde; restorativni procesi, ishodi i učesnici (nosioci); restorativna pravda u socijalnom kontekstu; evaluacija i restorativna pravda; globalni osvrt na restorativnu pravdu, i budućnost restorativne pravde.

U prvom delu knjige se objašnjavaju i diskutuju osnovne ideje restorativne pravde. S tim u vezi, ukazuje se na tri osnovna, međusobno ispreplitana, koncepta restorativne pravde: koncept učešća, reparatorni koncept i koncept transformacije. Posebno se elaboriraju pitanja reparacije, uključenosti u restorativni proces i osnaživanja učesnika, kao i restorativnih vrednosti. Osim toga, razmatra se pitanje odnosa restorativne i retributivne pravde, odnosno, pozicioniranje restorativne pravde u odnosu na postojeći, klasičan, krivičnopravni sistem, što je važan preduslov i odgovarajuće primene restorativnog pristupa u praksi.

Radovi u okviru druge tematske celine se fokusiraju na korene restorativne pravde, i to intelektualne, političke, kulturološke i etičke korene kako ideje restorativne pravde, tako i pojedinih praktičnih programa. Polazi se od kritičkog sagledavanja zasnovanosti savremenog koncepta restorativne pravde na praksi domorodačkih (starosedelačkih) zajednica i praksi naših predaka. Razmatra se veza između restorativne i retributivne pravde iz ugla Biblije i religijskih učenja. Osim toga, analizira se uticaj feminističkih učenja i zalaganja pokreta za žrtve na oživljavanje i razvoj koncepta restorativne pravde.

U trećoj celini se razmatraju pitanja restorativnog procesa, ishoda i nosilaca, tj. kruga učesnika restorativnog procesa koji treba da rezultira restorativnim ishodom. S tim u vezi, osnovna pitanja koja autori u ovom segmentu knjige analiziraju su: koje potrebe i za koga proističu izvršenjem krivičnog dela; ko treba da učestvuje u procesu rešavanja situacije nastale izvršenjem krivičnog dela; kakva je odgovornost učesnika restorativnog procesa, te kakvo mesto i ulogu učesnici restorativnih procesa imaju. U radovima se mahom polazi od tri

osnovna oblika restorativnog procesa: posredovanja između žrtve i učinioca, konferencija (okupljanja) i krugova (kažnjavanja i mirotvorstva). I pored niza razlika među njima, zajednički imenitelj navedenih procesa je zasnovanost na određenim formama restorativnog dijaloga. Pažnju autora privlače i dileme u pogledu odgovornosti učinioca u odnosu na žrtvu u okviru restorativnog procesa, ali i odgovornosti države u odnosu na žrtvu u situaciji da se restorativna pravda prihvati kao dominantan oblik krivičnog sistema.

Četvrta celina, koja je posvećena restorativnoj pravdi u socijalnom kontekstu, govori o razvoju ideje restorativne pravde i restorativnih programa u različitim sferama društvenog života. Tako se ukazuje na primenu restorativnog odgovora na kriminaliteta maloletnika ali i punoletnih lica, potom na restorativnu pravdu u školi, ali i na mogućnosti restorativne pravde u odgovoru na masovna kršenja ljudskih prava u tranzicionim režimima, posebno u kontekstu rada komisija za istinu i pomirenje. Osim toga, razmatra se potencijal restorativnog pristupa problemima terorizma i verskog nasilja. Pri tome, veoma je važno istaći da cilj radova u ovoj celini nije samo da se prikaže na koji način se u navedenim socijalnim kontekstima restorativna pravda primenjuje, već i da se apostrofira uloga koju restorativni pristup može da ima u transformaciji prirode institucija koje su po sebi takve da vode uspostavljanju kontrole nad drugima. Uz to, kroz ove radove se uočava i na koji način se ideja restorativne pravde razvijala u kontekstu iznalaženja načina da se odgovori na probleme u određenom segmentu života na drugačiji, konstruktivniji način.

Peti deo knjige posvećen je pitanju da li restorativna pravda daje rezultate i kakve. Naime, kroz evaluaciju pojedinih programa nastoji se da se odgovori na ovo pitanje, ali se, isto tako, ističe i da je evaluacija restorativnih programa veoma složena i teška. Razlog za to se može naći u činjenici da su programi restorativnog karaktera veoma kompleksni i različiti, pa se javljaju brojni metodološki, etički i praktični problemi, kao i problemi u pogledu interpretacije podataka do kojih se dođe.

Šesti segment knjige posvećen je globalnoj perspektivi u razvoju ideje i programa restorativne pravde. Autori daju prikaz i analizu razvoja restorativne pravde u različitim delovima sveta, pokazujući kroz to u kojoj meri razvoj restorativne pravde zavisi od kulturoloških prilika sredine u kojoj se određeni program razvija.

Konačno, sedmi deo govori o budućnosti restorativne pravde, tj. o izazovima koji se postavljaju pred dalji razvoj ovog koncepta i potrebi njegovog kritičkog preispitivanja. Jedno od pitanja kojim se autori u ovoj celini knjige

bave odnosi se na integrisanje restorativne pravde u postojeći krivičnopravni sistem. Tako se, u jednom od radova, posebno ukazuje na četiri ključna izazova koja se s tim u vezi postavljaju: kako se odnositi restorativno prema javnoj dimenziji krivičnog dela (tretiranju krivičnog dela od strane javnosti); kako delovati restorativno u slučaju nekooperativnih učinilaca; kako osigurati adekvatnu, tj. restorativnu procenu krivičnog dela, i kako osigurati pravičnost restorativnih procesa. Analizira se i pitanje rizika restorativnih programa u pogledu zaštite ljudskih prava. S tim u vezi, nameće se pitanje čija prava treba da se štite i na koji način, te da li postoji i kakva razlika s tim u vezi između restorativnog pristupa i klasičnog krivičnog postupka. Konačno, kritički se sagledava pokušaj uspostavljanja i definisanja univerzalnih restorativnih principa koji bi bili primenljivi u slučaju svih restorativnih procesa. Stoga bi restorativnu pravdu trebalo ipak posmatrati kao otvoren etički forum koji ostavlja prostora ljudima da sami iznađu najoptimalnije modalitete bavljenja problemima koji ih pogađaju.

Gerry Johnstone i Daniel Van Ness knjigu završavaju rečnikom osnovnih pojmova, što ovoj knjizi dodatno daje karakter priručnika koji mogu svi da koriste. Tako koncipirana, ova knjiga je namenjena širokoj čitalačkoj publici – studentima, praktičarima, onima koji su zaduženi za kreiranje politike, istraživačima, ali i svima onima koji pokazuju i malo radoznalosti da saznaju nešto o konceptu i mogućnostima restorativne pravde, pa knjigu toplo preporučujem svakome koga ova tema iz bilo kog ugla gledanja zainteresuje.

SANJA ČOPIĆ

Poziv na saradnju i pretplatu

TEMIDA je časopis o viktimizaciji (stradanju), ljudskim pravima i rodu. Časopis objavljuje naučne i stručne radove koji za svoj predmet imaju problem žrtava kriminaliteta, rata, kršenja ljudskih prava i drugih oblika stradanja (sa posebnim naglaskom na probleme žena, dece, manjinskih grupa, invalidnih lica i drugih kategorija koje su posebno izložene viktimizaciji), strah od kriminaliteta, kršenje ljudskih prava u zatvoru i u krivičnom postupku, prevenciju viktimizacije i slično. Svaki broj je tematski koncipiran, ali se objavljuju i tekstovi van određenih tema.

Teme za 2009. godinu su: br. 2 **Mobing** (rok za predaju radova je 1. maj 2009.) broj 3 – **Cyber viktimizacija** (rok za predaju radova je 1. oktobar 2008.) i broj 4 – **Zločini „bez žrtava“** (rok za predaju radova je 1. decembar 2009.). Članci van ovih tema mogu biti predati Redakciji bez obzira na navedene rokove.

Radovi (članci i prikazi) se šalju na adresu Redakcije, Viktimološko društvo Srbije, Dositejeva 1a, 11000 Beograd, tel/fax:+ 381113034232, E-mail: vds@Eu-net.rs. Prilozi se dostavljaju na disketi ili elektronskom poštom prema priloženim tehničkim uputstvima.

Tehnička uputstva autorkama i autorima članaka

1. Članak treba da bude obima do 16 strana kucanog teksta duplog proreda. Koristiti font Times New Roman i veličinu slova 12.
2. Prva stranica teksta treba da sadrži: **naslov rada, ime i prezime autora/autorke, apstrakt** (do 150 reči) i **4-5 ključnih reči**.
- 2.1 Odmah iza prezimena autora (na prvoj stranici) otvoriti fusnotu u kojoj treba dati naziv institucije u kojoj autor radi, zvanje autora i e-mail.
Primer: Petar PETROVIĆ*
3. Naslove pojedinih odeljaka u tekstu dati u sledećem obliku:

Naslov odeljka (Times New Roman, 12, Bold)

Podnaslov 1 (Times New Roman, 12, Italic)

Podnaslov 2 (slovo abecede u poluzagradi, Times New Roman, 12, Regular)

Primer:

Službe koje pružaju pomoć žrtvama

Kategorije korisnika

a) Žene i deca

* Dr Petar Petrović je docent na Fakultetu..... u Beogradu. E-mail: nikola@primer.

4. Koristiti harvardski sistem citiranja. Na kraju citata u tekstu otvoriti zagradu i u njoj upisati prezime autora, godinu objavljivanja i broj strane.

Primer: (Christie, 2005: 28).

4.1. U fusnotama davati samo propratne komentare.

4.2. Strana imena pisati izvorno.

5. Ukoliko se u tekstu nalaze slike ili tabele, na odgovarajućem mestu u tekstu uputiti na njih, npr. (Tabela 2).

Naslove dati iznad slika i tabela.

Primer: **Tabela 1.** Struktura viktimizacije prema polu

6. Obavezno priložiti popis **literature** na kraju teksta. Navesti sve citirane bibliografske jedinice abecednim redom, prema prezimenu prvog autora. Bibliografska jedinica treba da sadrži:

za knjige: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naslov knjige (kurzivom), mesto izdanja, naziv izdavača.

Primer: Milutinović, M. (1977) *Penologija*. Beograd: Savremena administracija.

za poglavlja u knjizi: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naslov poglavlja, u: prvo slovo imena (urednika), prezime (urednika), skraćena oznaka uredništva (u zagradi), naslov knjige (kurzivom), mesto izdanja, naziv izdavača, broj prve i poslednje strane poglavlja.

Primer: Benton, T. (2006) Do we need rights? If so, what sort? In: L. Morris (ed.) *Rights: Sociological perspectives*. New York: Routledge, str. 21-36.

za članke u časopisima: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naziv članka, naziv časopisa (kurzivom), broj i broj prve i poslednje strane članka.

Primer: Christie, N. (2005) Restorativna i retributivna pravda u kontekstu rata i ratnih zločina. *Temida*, 4, str. 27-32.

za dokumenta preuzeta sa interneta: upisati datum pristupa internet stranica sa kojih su preuzeta.

7. Obavezno priložiti na kraju rukopisa: ime i prezime autora/ke, naslov rada, apstrakt i ključne reči na engleskom jeziku.

Svi članci se anonimno recenziraju od strane dva kompetentna stručnjaka/stručnjakinje, na osnovu čega Redakcija donosi odluku o štampanju. Rukopisi se ne vraćaju.

Tehnička uputstva autorkama i autorima prikaza

Prikaz treba da bude obima do 6 strana kucanog teksta duplog proreda, font Times New Roman 12.

Naslov prikaza treba da sadrži sledeće podatke:

Prikaz knjige: naziv u originalu, prevod naziva na srpski jezik u zagradi (ukoliko je naziv na stranom jeziku), naziv izdavača, mesto izdanja, godina izdanja i broj strana.

Prikaz skupa: naziv u originalu, prevod naziva na srpski jezik u zagradi (ukoliko je naziv na stranom jeziku), mesto i datum održavanja skupa.

Radovi ne smeju biti već objavljeni, niti predati za objavljivanje na nekom drugom mestu.

Pretplata

Cena pojedinačnog primerka je 500 dinara. Pretplata za 2009. godinu iznosi za pojedince 2000 dinara i 7200 dinara za institucije. Cena pojedinačnog primerka za inostranstvo je EUR 20. Za inostranstvo pretplata iznosi EUR 50 za pojedince, odnosno EUR 100 za institucije. U vezi pretplate molimo Vas da se obratite redakciji .

Časopis je dostupan u elektronskoj formi na: www.vds.org.yu, www.mntr.sr.gov.yu i www.doiserbia.nbs.bg.ac.yu

CIP – Каталогизacija u publikaciji
Народна библиотека Србије, Београд

343.98

TEMIDA : časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu / glavna i odgovorna urednica Vesna Nikolić-Ristanović. – Srpsko izd. – God. 1, br. 1 (januar 1998) – Beograd (Đure Jakšića 5) : Viktimološko društvo Srbije : Evropski pokret u Srbiji, 1998. – (Beograd : Prometej). – 24 cm

Tromesečno. – Ogladni broj izašao 1997. godine

ISSN 1450-6637 = Temida (Srpsko izd.)
COBISS.SR-ID 140099335